

Tartalom

JUNG Károly: Három vidéki ósdi (Ósziváci elégia ■ Van honnan, de nincs hová ■ Tárgyilagos leírás) (versek)	3
KUKORELLY Endre: Ezer és 3 (próza)	6
NAGY ABONYI Árpád: Budapest, retour (regényrészlet)	18
DANYI Zoltán: Megfogni az istennő lábát (próza)	29
HAMVAS Béla: Napló 1948	33
BARLOG Károly: Utolsó vers	40

A KULTÚRÁK KÖZÖTTI PÁRBESZÉD EURÓPAI ÉVE

FRIED István: A Monarchia szláv irodalmai – a szláv irodalmak Monarchiája (tanulmány)	43
--	----

*

Franja PETRINOVIĆ: A szimmetria utolsó tolmácsa (regényrészlet) (GYURÁKI Sarolta fordítása)	51
Laslo BLAŠKOVIĆ: 2007. január 25-e, csütörtök (regényrészlet) (VÉKÁS Éva fordítása)	71
Milutin Ž. PAVLOV: Fényképezés lómódra ■ Rade bácsi fiákerén égi vendégek utaznak (novellák) (OROVEC Krisztina fordítása)	76

*

JUNG Károly: A sült kakas kukorékol, a sült kácsa kajabál, a sült hal vízbe ugrik (tanulmány)	79
--	----

KRITIKA

KÖNYV, SZÍNHÁZ

- BÁNYAI János: Anya és más nyelvi egységek
(Esterházy Péter: *Semmi művészet*) 99
- MARGÓCSY István: Nem-euklideszi színjáték
(Esterházy Péter: *Rubens és a nemeuklideszi asszonyok*) 104
- GEROLD László: A „festő mint olyan”
(Esterházy Péter: *Rubens és a nemeuklideszi asszonyok*) 107



- SZELI István: A nyolcadik elé 109

KRÓNIKA

- NOVÁK Anikó összeállítása 114

Számunkat a TAKT tárlatának anyagával illusztráltuk.

CIP – A készülő kiadvány katalógizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Gerold László. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)– . – Újvidék : Forum Könyvkiadó Közvéllalat, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2008. május. Kiadja a Forum Könyvkiadó Közvéllalat. Igazgató: Németh Ferenc. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; www.forumliber.co.yu; e-mail: hid@forumliber.co.yu – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a JP Forum – Izdavačka delatnost 840-848668-83-as zsrírószámlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 26-09914-742131-00-04-820); előfizetésekor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2008-ra belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült az Ideál Nyomdában, Újvidéken. – YU ISSN 0350-9079

Három vidéki ósdi (Öregkori zsengek)

Ősziváci elégia

Dr. Sztankovics emlékének

Láttom magát a televízióban! Tuggya?
Hogy délben harangoznak,
De az a pap nem hatta magát szóhon!
Hogy mér harangoznak délben?
Én aztat nem értem, no!
No de jó van, no. De nem haragszik, ugye?
Én nem jártom magyar iskolát,
Te, Szepi, te érted?
No akkó megiszunk valamit?
Szepi, hozz má egy pálinkát az embernek!
De nem haragszik, ugye?
Ez a Szepi se magyar, mer ű Szepi.
Meg ű egy radikális; mongyon, amit akar.
Nekem hozz egy narancsot,
Olyan sárgát, de legyen benne!
Tuggya, a felesége végett!
Én nem jártom magyar iskolát,
Oszta nem tudom. De a lányom, az járt!
Ugye, mér harangoznak délben?
Én aztat nem értem. A Szepi tán érti.
No hozod má aztat a pálinkát?

Mingyá kész a masinpaprikás.
Akkó majd mennek a temetőbe?
Szepi, hozod má aztat a pálinkát?
De azé jövőre gyűjjenek megín.
De nem haragszik, ugye. Én nem értem
Aztat, hogy mér harangoznak délben.

Van honnan, de nincs hová

Találkoztam a költővel is,
Régi szabadkai ismerősöm.
Volt egy új verseskönyve, vékony.
Nekem is adott egyet. Másnak is.
Dedikálta sorban, vaksin, egész
Közel hajolva hozzá.
Benne van az a vers is,
Melyről eddig azt hittem,
Sorról sorra, betéve tudom.
Nem tudtam. Most tudom.
Csak versek maradnak utánunk,
Ha azok is maradnak. S idézik majd,
Persze pontatlanul, ahogy szokás.
Jó lenne azt a verset,
Azt a verset, azt az egyet
Legalább, pontosan tudni.
Késő-e már megtanulni?

Tárgyilagos leírás

Állok a városi buszban.
Egyszer csak – Úristen! –
Muzsikálni kezd
Egy elfelejtett régi hang.
Még jó, hogy más nem hallja.
Megint valami szöveg keresi
(Hiszi, reméli) ravaszul esélyeit!
Nyakunkon a tél és hó és halál,
Az utóbbi korántsem csak metafora,
Együtt talán jelképileg értelmezhető.
Előkeresem a téli holmit,
Kihullik egy fél éve keresett könyv.
Mi lesz a halommá nőtt jegyzetekkel,
Mi is lesz valójában?
S köröznek, röpködnek
Itt is, ott is a lányok.
Ki bakfis, ki nem süt már halat.
Önértékelési zavarok –
Mondhatná erre F. Zsigmond,
Bár sokkal, sokkal régebben.
Pinabú – mondaná a gróf úr,
Ám a szigorú jelen időben.
Mutatis mutandis – tenném hozzá magam.
Még az lehet a szerencse, hogy
Mire majd nemsokára odaérek,
Mindezt el fogom felejteni.

Ezer és 3

13

Vagy vegyük azt, hogy magas sarok. Komoly, magas sarkú cipők, gondold végig, tizenkét centi, nők billegnek benne, inkább rajta, és milyen döbbenetesen billegnek. Jól tud billegni, hatásosan, ez kihozza belőle, ami benne van, olyan nincs, hogy nincs benne semmi.

Csinos nőből csúnya nőt, fordítva nem. Ha úgy véled, semmi nincs benne, akkor is kijön valami örület. 'Hiányzik a kabátodról egy gomb, lifeg a gombod, észrevetted?', és tessék, ezt férfi kérdezte vagy nő? Férfi hang vagy női? Aggódik-e vagy nyugodt? Férfitől kérdezték vagy nőtől?

És kihozza belőled a szívdobogást. A nők kihozzák a szívdobogást. A dobhártyám dobol, kellemetlen, fáj, belülről üti valami, üti a szívem. ((002)) miatt. ((608)) miatt. ((054)) miatt. Kattog is, lüktet, forgatom a fejem, erősen oldalvást döntöm, vissza, megint vissza, egyszerre abbamarad a dübörgés. Biztos nem tetszem neki. Úgy, hogy közben meg nem is lát. **A szívem erősen dobog**, szerencsére nem látszik rajtam.

Szerencsére nem látszom. Volna a testemen egy ilyen kijelző, vörös lámpakörte, villogna ilyenkor, mint katasztrófafilmekben szokás. Férfias sóvárgás, nem veheti észre, fogalmam nincs, mit kéne tennem ahhoz, hogy észrevegyen.

Épphogy nem férfias, bár nem is nőies. Hanem gyerekes? Hanem, igen, gyerekes. Végzetesen gyerekes. Nem *tetszik* és *nem-tetszik*, ennél nyersebb, 6 ugyanis nem lát, nem vagyok ott neki. Mert nem vagyok. A nők kevésbé iz-

gatottak férfiak miatt, bár az a kevés adott esetben jobban meglátszik rajtuk. És még az is, hogy hol van itt férfi?

Nem izgatja magát, ez biztosnak látszik, semmi más nem. Mennyi, de mennyi minden látszik biztosnak, hogy pusztán ezért, mert így látom, tényleg így is legyen. Azt hiszed, biztos vagy benne, hogy nem tetszel neki, nem vesz észre, nem is lát meg, és elmész onnan. Még egyfajta örömteli megnyugvást is érzel, helyetted oldották meg a dolgot, egészen a te problémádat egészen nélkülöd. Megfordulsz, elindulsz. És akkor már igazán az a helyzet, hogy nem lát.

Nem vesz észre, mert ugyan micsoda tessék neki belőlem. ((206)) nem vesz észre, látom rajta. Észrevesz, de nem úgy, hanem mit tudom én, hogyan. Ott vagyok, és ennyi, a látvány nem annyira érdekli a nőket, nem idegesítik magukat ilyesmi miatt, rendes lányok oda se néznek. Német, zsidó, vörös hajkorona, mézsfehér, szeplőkkel teliszórt bőr. Ráveszem magam, odaülök az asztalához, van mellette egy üres szék.

Nem üres, rajta a táskája, nyilván azt jelenti, hogy ne ülj oda, foglalt. Foglalt vagyok, el vagyok foglalva. Kedvesen elmosolyodik, leteszi a könyvét. Tehát nem az, hogy szóba sem áll velem, szívesen szóba áll velem, miért ne állna szóba pont velem. Sétálunk is, eljön sétálni, komoly dolgokról beszélgetni.

Vidámabb dolgokról is, akármiről, és közben meg semmi. Úgy semmi, hogy én nem csinállok semmit. Mert mit kéne mégis csinálnom. Tíz napig egy Mxxxxxi nevű kis faluban, együtt csupa külföldivel, szinte mind nő. ((409)) éjjel benyit a szobámba. Álmos vagyok, korán reggel irgalmatlanul harangoznak, épphogy elalszol nagy nehezen, megszólal a harang. Ég a szemem a kialvatlanságtól. ((206)) rám se pillant, de ha szólok hozzá, odalépek, mutatom neki az egyik könyvet, olyankor megtévesztően kedves. Legalább ne volna ennyire kedves. Aztán egyszer, sétálunk visszafelé a kocsmából a kastélyba, átkarolom a vállát.

Lesz, ami lesz. Utolsó előtti nap. Nem lepődik meg. Leveszi a kezem a válláról, és azt mondja, nem azért jött ide, hogy csókolózzon. Nagyon kedvesen. Épp úgy, mint eddig. 'Nem azért jöttem ide, hogy csókolózzak', mondja, magyarul beszél, németül tartja hozzá a száját, örületesen jól áll neki. Mondja ((409)) nevét, 'na és ((409))?' látja, hogy ((409))val mi a helyzet, nem is kérdezi, nevet rajtam picit, tetszik neki. Mintha még tetszene is neki. Mintha ((409)) is tetszene neki. Semmi harc. A nők nem harcolnak.

Nem harcol, nem hepciáskodik, ha hepciáskodik is, nem tépi meg a másikat, nem mindenáron kaparja ki a vetélytársnője szemét. Rendben van, sikítozik, ki nem látott még ilyesmi riasztóan komikus utcai jeleneteket, megtépi mégis, beígéri neki, hogy kikaparja a szemét, pedig igazából nem a vetélytársa. Nincs is vetélytársa. Igazából a férfiak vetélytársai egymásnak.

Na még egyszer, ezt nehéz lesz eladnom neked, a nők nem egymás vetélytársai. Fekszik mellettem, jó volt, nem volt rossz, végül mégiscsak bejött hozzám. ((206)), teljesen váratlanul, félig-meddig már aludtam. Nem tudom, miért.

És arról beszél, mennyire tetszik neki ((409)). Én meg azon értetlenkedem, hogy miért tetszett nekem annyira ez a lány.

Annyira-annyira. Ezért feküdt le velem, ((409)) miatt? Nem, ők igazán nem vetélkednek egymással, korántsem ki-ki mérkőzés, nem zárják ki egymást, mind győztes lehet. Ha nő, akkor győztes, annyira győz mint nő, amennyire annak számít, függetlenül a többitől, akik, tudják vagy nem, szintén győznek. Mikor vetélkedik, nem az, inkább férfi, és persze, hogy nem, csak épp akkor férfi(as). Az animus versenyez, annyiban férfias, amennyiben vetélkedik. Nem verekszik, mivel mégiscsak nő, és az rosszul megy neki. Főként rosszul áll neki, ha verekszik, lehetetlen öt komolyan vened, mert olyankor nem nő. Kivetkőzik belőle.

Nem magából, hanem az asszonyiságából, ami nemcsak hogy rémes látvány, de mulatságos is, mert ugyanakkor meg mégsem férfi, hanem egy micsoda. Fúria. Hárpia. Nem mintha nevetnék rajta, inkább félrefordulok, azonnal átkapcsolok, női bokszolókat mutogatnak a tévében, széleseben elkapcsolok onnan. Mert az amazonok jutnak eszembe róluk, ahogy lemetélik bal mellüket, hogy ne zavarja őket nyílzás közben. A férfiak némán ütik egymást, ökölrel egyenest egymás arcába csapnak, senkinek nem jut eszébe nevetni, ha nők esnek egymásnak, az ellenállhatatlanul komikus.

Mert harap az istenadta. Nevetséges és veszélyes, nem is mosolygok, hanem ilyen furcsán nézek, mert mi az, mégiscsak visszakapcsoltam? Harap, csíp, karmol, sikítozik, rendes, nőies leltár, nem jutna eszedbe, hogy bunyózik, pedig bunyóznak, hanem az jut eszedbe, hogy iszonyatosan meg leszel baszva, kislány, ha így folytatod. Merevedésed *támad* az ilyesmitől, odalépsz, két elementáris pofonnal magához téríted, és kész is van. Azonnal magához tér, ne izgulj. És fölvesz egy egészen rendes kis szelídebb arckifejezést, alulról enyhén fölfelé forduló tekintet, csöppet elnyílt ajkak.

Közepesen erős, váratlan pofonok, ha nem nyugszik, kap még, az előbbieknél egy fokkal lendületesebbet, tényleg a legváratlanabb ütemben. Nem számít rá, megbicsaklik a térde, bezuhan a konyhaasztal alá, szerencsétlenül találtad el, nem a megfelelő helyen, hónapokig érzi a fülét, berepedt a dobhártyája. Panaszos képpel pislog feléd, látod rajta, hogy nem haragszik, eszébe nem jutna, körülbelül egyetért a dologgal.

Hogy kapott. Te viszont nem, mérgedben ütöttél, nem higgadtan, ez nem szép tőled, ha nem megfelelő helyen találtad el, akkor kell, hogy legyen megfelelő hely. Rosszul sikerült, nincs benne gyakorlatod, ne magyarázd meg azzal, hogy nem szokás pofon verni nőket. Ne is legyen.

Ne szokjál hozzá. 'Nem hallok jól', ezt bosszúból naponta többször is megjegyzi, szemrehányóan pillog rád, amitől megint beáll a merevedés. 'Miattad. Valószínűleg berepedt a dobhártyám, te bunkó állat! Hú, de tapló vagy!' Elmegy orvoshoz, képes rá, arra megy ki a játék, hogy lelki-furdalásod legyen miatta. Van is.

Megütöttem, nem szép, nem valami szép, ha eszembe jut, összerázkódom. Higgadtan nehéz nőket megütni, azonnal keletkezik a dolog körül **valami hamisság**, egy adag hamis nyáladzás. Kapott pár pofont, mert dühös lettem rá, és a kelleténél nehezebben, dühítően lassan párolog el ez az érzés belőlem. Bármilyen érzés. Nők hamar magukhoz térnek idegrohamukból, pedig mintha messzebből jönnének vissza.

Mert mindenképp közelebb kerülnek saját magukhoz, ebben is lényegesebben jobbak nálam. Bármiből hamarabb kikeverednek, hipp-hopp, *már* ki is jött, ettől jobb, mint például én, hogy egyet említsek. Ezért jobbak, ettől a problémátlan közelségtől. Pofon ütöttem a ((010))t, bezuhant a konyhaasztal alá. Nem az ő konyhája, ott nincs is asztal, és nem nálam, hanem vendégségben. Rájöttem, hogy nála aludt a régebbi barátja, egy amerikai faszi. **Két férfi** nincs, egy van, ez a kizárólagosság az időben visszafelé is működik. Úgy még jobban működik. Még rosszabbul működik. Elmondta nekem, mert, úgy látszik, megkérdeztem tőle.

Mindenesetre érdekes, hogy elmondta, vajon miért mondta el, nyugodtan megtarthatta volna magának, eszembe sem jutott volna, nem gyanakodtam, semmi ehhez hasonló. Azért, mert megkérdeztem? Mégis eszembe jutott? Szeret, és azt hiszi, így tudja a televízióból, mesélte neki a mamája, hogy őszinteség és szeretet kiváltják egymást? Őszinteség, az *minden*? Vallomás-rohama volt?

Egyszerűen csak betojt tőlem, mert csaknem kétszer akkora vagyok, mint ő? Miért nem előtte mondta el, nyugodt hangon közli velem, 'jön pár napra a volt pasim, nálam fog lakni', kész. Jó, ezen a kérdésen még dolgozni fogok valamennyit. Egyrészt, hogy miért nem így működnek, másrészt meg, hogy kész-e, vagy nem kész, vagy félkész.

Miattam szakít a férjével, fekszik mellettem az ágyon, a férjéről fecseg, miközben fogdosom a legfurcsább helyeken. Föltolom a hüvelykujjamat a segglyukába. Elege van belőle, unja őt, el fog válni, mondja, föltérdel, kigombolja a sliccemet. 'Unom, hallod?'

'Hallom hát, a fülemben beszélsz.' Ez nem a ((010)), hanem ((807)), nem harminckét éve volt, hanem pár hónapja, a lánya lehetne, nem ismerik egymást, ugyanúgy csinálják. A nők ugyanúgy csinálják. Nincs különbség, már egy méterről nézve sincs.

Ne úgy nézd, ne egy méterről, kicsit menjél *viszsa*. Ne hátra, inkább visszafelé. Nők közötti különbségeken ámuldozni a legboldogítóbb. Az órájára pillant, 'maradok, jó?', mondja ((807)), 'még nem kell indulnom, örülsz neki?' Nem kérdezi, hanem közli, nem mintha érdeklődtem volna, a kérdés közlés. Meg se mossa a száját, nem öblíti ki, nem kér inni, nincs két férfi, csak én. Csak egy, én. Megmondom, hogy ki az az egy? Én vagyok az az egy. És a másik nem az. 'Nem akarsz nőnni valamit?'

'Nem, miért?' Kikísérem az autójáig, látni a bugyiját, ahogy beül, direkt így helyezkedik, letekeri az ablakot, csillog az ajka a rászáradt ondótól. Indul hazafelé, előbb még elhozza bölcsődéből vagy honnan a gyerekeit, 'sietek haza', mondja, 'összeütöm a vacsoráját', mond egy nevet, a férjecskeje nevét, akit egyszerűen megunt. Aki tehát egyszerűen nincs.

Kitette a szűrét. Mellére szorítja a kezem, be kell nyúlnom a kocsiaablakon, 'érezd, dobog a szívem tőled. Meg attól, amiket csináltam az előbb neked, elhiszed?' 'El.' 'Jó volt?'

'Jó, szuper, nagyon.' 'Élvezted, ahogy szoptalak?', kérdezi. 'Ilyet nem szoktam ám, tudod?' Néz rám, nem biztos, hogy ki tudnám találni, mit vár tőlem. Fogalmam sincs, mit vár tőlem, fogalmam sincs róla, hogy mit kéne tudnom. Úgy van formálva a szája, hogy a szavak, súlyuk ellenére, a legkisebb nyomot se hagyják rajta. Úgy van kitalálva, hogy ne süllyedjen el. Körbenéz vadul, nem fél, csak a kölykeit félti, látom rajta. Csak a kölyköket félti, mert rosszak a tapasztalatai, és tart az ismeretlentől. Félné az ismeretlentől, és az ismeretlen, ezek szerint, olyan, mint én. Lehet, hogy csupa szörnyűséget hallott ez ügyben?

Azt viszont tudom, hogy nem vagyok szerelmes belé. Szinte senkibe, ami így rosszul hangzik, elismerem, *szinte* meg *senki*, és ez az egész a hangzásra megy ki. Kevés nőbe voltam szerelmes. Az is lehet, hogy túl sokba, attól függ. ((206))ba szerelmes voltam hat vagy hét napig, ez számít? Utolsó este lefeküdt velem, előtte pár órával ez még föl se merült. Igazán nem. Tűzvörös volt. Nem értem, miért döntött így. Ha szerelmes vagyok, látszik rajtam. Úgy érteve, hogy szerintem nevetséges, mennyire látszik.

Szinte más sem. Amúgy is látszik rajtam minden, kiírja magát az arcomra. Látom magam, ahogy egy Mxxxxxi nevű nyugat-dunántúli falvacskában ülök a Dxxxxy kastély udvarán, a tűző napon, és szerelmes vagyok egy vörös hajú, karcsú lányba. Aztán egy csapásra elmúlik. Látható is, mondom is, ki lesz mondva, ki lesz mutatva minden, 'szeretlek téged, én is szeretlek téged, sőt szeretlek *tégedet*'. Ennek eleinte eléggé ütős a mondanivalója, nem szólva az idétlen hangsúlyozásról, aztán, mikor már lefutott egyszer-kétszer, elhangzik párszor, fokozatosan elpárolog belőle az erő. Kiszikkad.

Lemegy, lejárt, úgy hajtogatom tovább, hogy nem akarok mondani vele semmit, egyszerűen szeretem (mondogatni neki, hogy szeretem) őt, ennyi az egész. **Nyilván azt mondom, ami az eszembe jut**, és ez is látszik rajtam. Ismételtetni, még egyszer kimondani, még hallgatni, szerelmi vallomás-sorozat, nincs vége, nem befejezhető, mert nem azért beszélek, hogy bármi újat vagy régit közöljek.

És bármit befejezzek. Ilyenkor nem avégett jártatom a pofámat, hogy újdonságokkal álljak elő, talán nem is én kezdtem bele, ő kezdte, mégis **szép, hogy ennyire eszében tartja, hogy mit mondtam**, mert én esetleg simán elfelejteném. Ismételjük, és úgy lesz vége, hogy egyszer csak nem folytatjuk az ismételtetést, egyikünk udvariasságból, mondhatni, a másik helyett abbahagyja. Amiben rejlik némi rizikó, mert miért pont ő hagyta abba, igazából nem volt semmi oka abbahagyni, ez általában mégse merül föl így.

Nem mintha lenne olyan, hogy általában, bármennyire is egy kaptafára húzható, minden eset meghökkentően más, ugyanaz a következő alkalommal merőben másmilyen. Normálisan mégis úgy történik, hogy azért hagyom abba a mondogatást, hogy ne a másiknak kelljen, ugyanis én ennyire udvarias vagyok.

Ilyen előzékeny, hogy is mondjam, óvatos az érzelmeimet illetően. Inkább kimászom az ágyból, hozok neki egy pohár vizet, mint az járjon az eszem-

ben, hogy *azért néha* hozhatna már *ő is* be *valamit*, legalább egyszer az életbe, végre-valahára. Ebben a бүdös életben! Még a **barátnőjét** sem nyomom meg, vagyis be se próbálkozom, csak ha esetleg ő próbálkozik, és mindezt igazán kizárólag a vele szembeni udvariasság miatt teszem, vagy nem teszem.

Itt flangál pedig az orrom előtt ez a helyes kis pina, mellétől combközépig törülközőbe csavarodva a közös albérletükben, direkt benyit a fürdőszobába zuhanyozás közben, és mikor azt írom a ((608))nak, hogy alaposan széjjel lesz szedve, csak várja ki, amíg hazaérkezem, megjegyzi, mert épp ott áll, véletlenül, szorosán mögötte a mailem olvasása közben, hogy 'húha, te anyám, de frankó neked, engem is szétkaphatna!'

'Már! Végre valaki!'

Amúgy nem föltétlenül jövök rá arra, hogy szerelmes vagyok-e.

Mielőtt le nem szedem róla a bugyiját, semmiképp. Állag, a szaga, kémiai folyamatok, és utána is eléggé billeg még, az előítéleteimtől függ, no és a megtévesztés. Az kell hozzá, hogy ne én lépjek le, hanem ő, és végleg, akkor biztos jóvátehetetlenül kiderül. Elvállik, megvilágosul, mintha súlyos brokátfüggönyöket rántanának szét előttem, áttör a fény. Elutaztam, és hiába telefonálgattam haza, nem vette föl. Napokig.

Napokig tart, azért mentem el, hogy dolgozzak, így viszont nem tudok dolgozni, hogy dolgozzak így. Néha elfelejtkezem róla, akkor semmi, mert elfelejtkeztem róla, aztán eszembe jut. Belém hasít. Szeretlek. Az, hogy szeretem, és nyolcszáz kilométer, eléggé hozzátesz, előhossa az érzeményt. Álltam a szoba közepén, slusszkulcs a kezemben, még szerencse, hogy nem indultam el a hóviharban.

Szerencsére nem indultam el azonnal hazafelé, nem az időjárás miatt, hanem mert ilyenkor *ne indulj*, maradj, ahol vagy. A szoba közepén, ha épp a szoba közepén vagy. A hófúvás kellős közepén. Ezt, úgy látszik, szeretem, a rohadt életbe, szerelmes vagyok bele, biztos, nem tévedek. **Aztán elvörösödtem, mert eszébe jutott, hogy ezt már mondtam** az előbb, ugyanígy.

Nem szoktam rá gondolni. És szinte mindig tévedek. Három éve történt, bár ennek a számolgatásnak egy könyvben nem sok értelme van. Nem jut eszembe.

12 Álmodom róla, de ritkán. Amióta nem gondolok rá, néha vele álmodom, és még az is lehet, hogy nincs összefüggés, nem azért álmodom valamiről, mert

nem gondolok rá. Ilyenkor feltűnően szép a ((608)), álom, sokkal jobban fest, mint ahogy egyébként, mint amire emlékszem belőle, ha erősen koncentrálok rá. Alvás közben jobban tetszik. A kerek feje. És ragyog.

És csupa sületlenséget beszél össze, ahogy szokta, a hihetetlenül ostoba mondatok közben pedig ez a ragyogás. A fehér bőre, meg a kerek képe. Nem pont kerek, és mégis kerek a kerekre nyírt, középen direkt összevissza, cikcakkban elválasztott frizurája miatt. Legalábbis álomban kerek a feje, fehér, hátul a kelleténél laposabb, és gyönyörű. Kerekes. Hülyeség. Vámosgyörk.

Utazom Miskolc felé, Vámosgyörknél fölszáll ((608)) meg a barátnője, vagy ki az, megállnak az ülés mellett, és a ((608)) udvariasan megkérdezi, de egészen más hangon, és ilyen rövid szoknyája nincs is, hogy szabad-e ez a hely. A szemközti üres ülések. Más a hangja. 'Szabad.'

'Tessék', mutatom a kezemmel, nem is ő kérdezte, hanem a másik csaj, ezért volt ez a másféle hang. Nem ((608)) volt, hanem egy vámosgyörki, rosszul kifestett parasztlány, útban Miskolcra shoppingolni, nem is hasonlított különösebben a ((608))ra, és mégis. Mégse. Ugyanolyan. Más, de ugyanaz. Ha nem írom le, amit álmodom, végleg elfelejtem.

Fölríadok, érzem, mennyire elfáradtam, miért pont ezek jönnek *ide*, honnan kerül elő, miért álmodom ilyeneket. Kikászálódok az ágyból, az egyik papucsot találok csak, borult az idő, megyek kifelé, már nem emlékszem, mi volt. Mi volt? Nem koncentráltam rá, nem emlékszem az álomra. Arra emlékszem, hogy álmodtam. Ha kimondom, megmarad. Rögtön elmesélem annak, aki mellettem fekszik.

De csak ha fölébredt, ezért külön nem ébresztem föl. Ha nincs ott senki, nincs kinek elmondanom, mégsem fogok magamba beszélni, mint egy komplett hülye. Vagy leírom. **Mindent följegyzek.** Szóval elég sok mindent följegyzek a felejtés miatt, na és ez volna a felejtés.

15

((443))t szerintem én hagytam ott végül is, nem ő engem. Szerinte ő, de nem, mert sajnos én hagytam el, ha eszembe jut, összeszorul a gyomrom. El. El, el. Nem szokott eszembe jutni. Ha mégis valami okból eszembe jut, ha rágondolok, összerándul a gyomrom a fájdalomtól. Mindig a nők hagyják abba egyébként.

Végső soron ők hagyják abba, a lehetetlen viselkedésem miatt. Elfogadhatatlanul viselkedek, egy katasztrófa, nem kétséges, de akármilyen szemét is vagyok azok szerint, akik szerint szemét vagyok velük, magamtól *úgy* mégsem hagyom *el* egyiket sem, ezt az egyet nem állíthatja senki.

Szerintem nem vagyok szemét. Nem azért lépek le. Nem szórakozom. Szeretem őt, **persze** nem pont szerelem, ez az, amit nem tud lenyelni. Nem tudja elviselni. Nem emlékszem, hogy szerelmes lettem volna bármelyikbe, valami nem bírja rászánni magát bennem.

Arra, hogy úgy emlékezzem rájuk, az jusson eszembe róluk, hogy valaha szerelmes voltam beléjük, vagy ehhez hasonló, bár ((443)) mindenképp kivétel ez alól, és minden alól, őt igazán szerettem, s a többi, szerelmes voltam bele. Mindez nem jelenti, hogy gyűjtöm a nőket, hogy azért szerezném be, mert addig hiányoztak a gyűjteményemből, kellenek bármire is azonkívül, hogy kellenek, kompenzálnék velük, bár igaz, gyűlnek. És leapadnak. Nem gyűjtöm vagy apasztom őket, inkább sajnálom.

Hogy magamat sajnálom-e, azt most nem fogom eldönteni. Biztos kompenzál is ez az egész *biztos, hogy gyűjteménynek is tekinthető* tömkeleg, se baj. 'Eszembe jutott, hogy több mint tíz évvel ezelőtt Dxxxxxxxxxgból nem autóztunk be Axxxxxxxxmmba, pedig az volt a terv, hanem egy műfrancia kertben veszekedtünk', mondja ((443)) az Angyal utca sarkán. Nem szemrehányóan. 'De nehogy megkérdezd, min veszekedtünk.' Emlék. Ezt nem mondja, én írom.

Ahelyett, hogy **megkértem** volna. Elvettem volna feleségül, lesz, ami lesz alapon.

Beszereztünk volna a kölcsönzőben egy piszkoshóféhér, jó párszor leszerepelt, enyhén gusztustalan menyasszonyi ruhát, váratlan bodrokkal. Lifegnek rajta a bodrok, kellemetlen hozzányúlni, viszont érdekes belőle kihámozni az asszonyt, gondolom én. Fátyol és alkarközépig érő báli kesztyű, megvesszük egy Váci utcai kesztyűsnél.

Kígyó utcai.

Két Kígyó utca van Pxxten, egy Váci utca meg egy Váci út, négy Szondi, egy Angyal. 'Egyáltalán nem emlékszem', folytatja, ez már a Tűzoltó utca – abból is kettő van – és a körút kereszteződése, megtorpan, szembefordul velem, elállja az utam. 'Nem emlékszem, hogy mikén veszekedtünk. Osto-

baságokon. Volt ott egy pad meg egy emelvénytű domb, ültem a padon, és szomorkodtam. Sikáltam a tenyeremmel az ülőkét, szálka ment a körmöm alá. Az első évfordulónk volt akkor', folytatja, megfordul, indul tovább, gyorsabban a kelleténél.

Sokkal gyorsabban, mintha ott akarna hagyni. Mégis szemrehányás? Emlékszik rá, vagy fáj neki, így történt, vagy ezt **vette a fejébe?**

Ott is hagy, csak én nem hagyom ott magam, mégsem ácsoroghatok évekig a Tűzoltó és a, ha jól tudom, Ferenc körút sarkán, mint egy pózna, mert tizenkét évvel ezelőtt egy holland franciakertben ((443)) körme alá szaladt egy szálka! Nem fogok ott állni a végítéletig, csak mert ennyire reménytelenül rosszul csináltam!

Rosztat csináltam, rendben van, mégis, az ilyesfajta mondatok, hogy *a legnagyobb butaságok meg kertben veszekedni*, egyáltalán nem idéznek föl semmit. Nem idézik fel azokat a mondatokat, az ostobaságunkat, sem a veszekedést, legföljebb emléket állítanak nekik, az meg minnek. És fáj. A legrosszabb fajta fájdalom, mert nem tudod, mi.

Fáj. Mégse mondhatod, hogy a szíved, pedig a szíved.

Tehát mondhatod, hogy a szíved.

Tényleg volt ott egy pad meg egy dombocska. Ül a padon, én az ösvényen mászkálok le-föl, és dühös vagyok egy többé vissza nem idézhető, elő nem állítható helyzet miatt. Olyasmi miatt, ami, ezek szerint, nincs. A legfurcsább, ahogy kiáll belőlem a szeretet.

Illetve a szerelem áll ki, mert a szeretet marad, még pontosabban a vágyakozás múlik el, de végképp. Az párolog el legelőször, olykor meglepően hamar. Találkozunk néhány év múlva, fél év múlva, egyáltalán nem érzek semmit, nem akarom megbaszni, kicsit meg is szeppenek, ne kelljen már, úristen, megbaszni, pusztá előzékenységből. Jólneveltségből, úriember, finom lélek, nehogy megbántsak egy hölgyet.

Akit egész szívemből szeretek. És egyáltalán nem kívánok. De miért nem akarom én őt ennyire megbaszni, amikor pedig valaha annyira akartam, rémisztő. És annyira meg is basztam, amennyire akartam, amennyire ő is akarta, most pedig úgy intézem irtó rafináltan, közben meg borzasztóan rossz-tellem magam saját magam előtt, hogy véletlenül nehogy intimebb helyzetbe

kerülünk, és aztán onnan kelljen kikászálódni, fülig vörösen. A férfiak mindenképp nőket akarnak.

Ez mozgat, ha van bármi is, akkor emiatt van az a bármi. Márpedig van bármi, és az akarás ilyenkor látszik a legszebben, amikor *nem* akarom, a nem-és-nem mindenféle igent fölülír. Örök mozgó, örök mozgató, a leosztás szerint nők miatt, a fölöttük való diszponálás miatt folyik a küzdelem. Másokkal való viszonylataim valamifajta folytonos harci terep a nők miatt, mi más miatt.

Mi más van még? Együttműködések és kompetíciók színtere, játék, *amely elszippantja a magánéletben a nők által okkal tisztelt fivért, s helyébe dörgő hangú, kemény öklű, szörnyű hímet – túloz – küld, aki gyermeteg krétafirkákkal rója tele a földet: merev, mesterséges elkülönülésbe, megfújhatetlen demarkációs vonalak közé rekeszti az emberi lényeket*, így Virginia Woolf, nagyjából ilyesmi, de mi az, hogy gyermeteg?

Gyermeteg volna? Mesterséges, nem pedig természetes elkülönülés – természetesen mesterséges viszonyok között? Mégis, emberekről szólva, mely viszonylatok nem-mesterségesek? Igazán szörnyű hím, ezt látom magamon, mert borotválkozom, de mi mást tehetne?

Eleve szörnyeteg, mint az Óz, a nagy varázsló oroszlánja, tegyél te valamit vele! Tegyél velem jót. Átléphetetlen demarkációs vonalak, helyesen látod így, a higgadt – tehát nőies – férfipillantás is annak látja, mert mi az, hogy *lesszabály*? Csakhogy mindez nem a higgadtsághoz, hanem a háborúhoz tartozik, az erőviszonyok átláthatatlanul finom módosulásainak, valós vagy látszatállapotainak lenyomata. Hogy a férfi *aranyban-bíborban, vadember-tolláisszal hódol misztikus rítusainak, a hatalom és az uralkodás gyanús gyönyörűségeinek*, miközben ő, az asszonyai, ki sem tehetik a lábukat, hát bizony.

Tedd ki a lábad. Egyébként kitheted a lábad, ki tiltja, mert én nem, és ki más szólhatna bele, mert aki ilyesmit tilt, az igazából nincs is. Igazán nincs. A tiltás *korai*. A hím állat nem tilt, ő régi, régóta úgy van, ahogy van, az ember túl fiatal, sőt kicsi. Nem tiltható, amit nem kell tiltani, tiltom vagy nem, egy nő, bizonyos értelemben, abban az értelemben, amire gondolsz, egyszerűen nem teheti ki a, na jó, a lábát. Hogy honnét? Mondjam meg? Rajzoljak köré egy kört? És egyáltalában, eszébe jut?

Amennyiben nő?

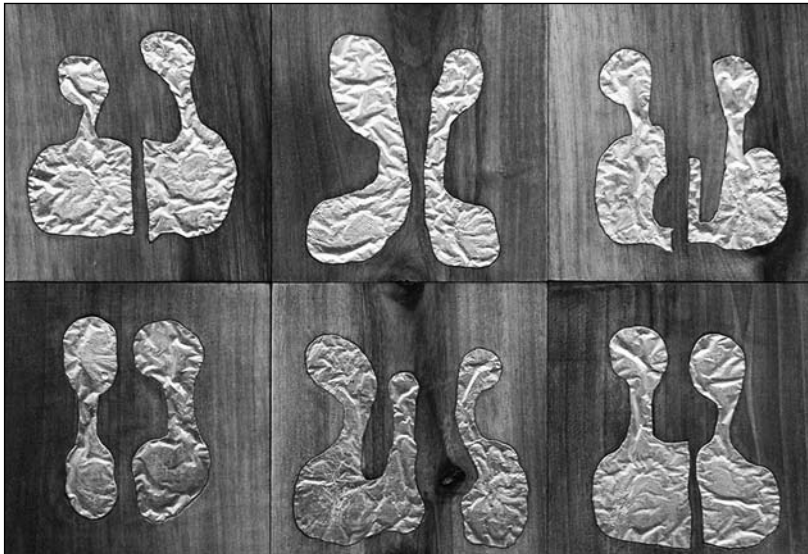
Akar lenni, akar maradni, és miért ne akarna, mert hogy mi más akarna lenni, csak nem férfi? A meccs nyeresre megy, nyerni viszont, nyugi, ne örülj, ne irigyeld, életveszélyes, minimum holtra fáradsz. Igaz, a nyertes visz mindent.

Téged például, ne kapálózz. Hiába kapálózol. Vagy nem is kapálózol? Kizárólagos játék, egy nyerhet, az egyikük, a többi elkotródik. Behódot, beáll szolgálni, harcol, elbujdosik, kiverik maguk közül, meghal. Belehal.

Éhen döglük.

Megölik. Könnyen elpusztul, nincs rá szükség, egyetlen hím szükséges, egy helyért folyik a verseny, *két* hely nincs, helyezés nincs, nem a részvétel fontos, győzelem vagy semmi, ha nem tudsz győzni, ne vegyél részt. A feltörekvők figyelembe lesznek véve, a legyőzöttek vége. Ez banális, és olyan erősen jön elő, amikor előjön, márpedig előjön, hogy még önkielégíteni is elfelejtesz miatta. Nem elfelejtet, inkább megrettensz magadtól, mint aki úgy érzi, hirtelen ahhoz támad kedve, hogy harc közben elhajítsa a fegyverét, csak mert túl nehéz cipelnie.

Egyszerre csak úgy érzem magam, mint az a katona, akinek az az örülség jut eszébe, hogy harc közben elhajigálja az összes fegyverét, mert túl nehéznek találja azokat.



Móricz Károly: Paramecium tremens

Budapest, retour

Lassan, távolról érkeztek az első fénycsíkok, az első hangfoszlányok. Hosszú percek teltek el, mire formát kaptak a szoba tárgyai, s rájöttem, hol vagyok.

Mozdulatlanul az alig-ébrenlét síkos fövényén, a redőny résein beszűrődő párhuzamos fénycsíkokban lebegő porszemeket bámultam. Lentről autótülkölés és motorzúgás hallatszott, s valahol a közelben villamos csörömpölt. Megremegtek a harmadik emeleti lakás ablakai, amikor a szerelvény az épület elé ért. Ezt egyfajta végleges ébresztőként fogadtam. Feltápászkodtam, s a karórámra akartam pillantani, de nem találtam sehol sem. Egy ideig kerestem az összecúszott matracok, testnedvektől foltos pokrócok alatt, között – hasztalan. Eszembe jutott, hogy talán az utcai szerencsejátékosoknál vesztettem el, de nem emlékeztem pontosan. Felvettem hát az újdonsült veszteségek egyébként is terjedelmes listájára.

A fürdőszoba zuhanyozójában gyorsan újjászülettem, és a magammal hozott táskából előhalasztam az utolsó használható ruhaneműt.

Képzőművész barátom (akit mindenki csak Picassónak hívott) lakása kiváló menedékül szolgált, főként, ha az ember zűrös szerelmi ügyek, leszámolások és háborúk elől menekült... Picasso sohasem zárta be lakását, igaz, nem is volt onnan mit ellopni, hacsak nem készülő festményeit. Ő maga csak ritkán bukkant fel. A szűk kis kégli egyfajta menhely volt barátok, barátnők és ismerősök számára, s az ember sohasem tudhatta, kivel találkozik a konyhából kilépve, vagy ki mellett ébred fel egy nehéz éjszaka után. Néhány napja itt húztam meg magam, s most úgy döntöttem, ideje visszatérnem al-bérletembe.

A bejárati ajtó felé indultam, amikor meggondoltam magam, s átvágva a leírhatatlan rendetlenségem, a könyvespolc elé léptem. Nietzsche, Jókai, Haj-

nóczy, Friedell és még sok más szerző sorakozott a polcokon. Végighúztam ujjam a könyvek gerincén. Mennyi betű, szó, gondolat – s nem segíthet egyik sem, gondoltam.

Behúztam magam mögött a lakásajtót, és kezemben a táskámmal leszaladtam a széles lépcsősoron. Kilépve az utcára mély lélegzetet vettem. 1993 novembere volt, s Budapest legszennyezettebb körútjának késő délutáni levegője telítve volt porral, kipufogógázzal. Gyors léptekkel elindultam közeli törzshelyem, a Marxim felé.

*

A Marxim divatos, könnyed alagsori söröző volt a körút egyik sötét mellékutcájában, ahol jobbra pizzát, téztaféléket s lepényt szolgáltak fel. Az enteriört az úgynevezett rendszerváltás után a kommunista éra hőskorának megfelelően alakították ki. A szürke, dróthálóval elválasztott fapadok felett Lenin, Marx, Sztálin és Rákosi életnagyságú portréi függtek. A hely törzsközönsége jobbra vajdasági fiatalokból verbuválódott (akárcsak a helyiség társtulajdonosai és felszolgálói), akik a balkáni háborúsorozat kezdetekor Budapesten verődtek össze. Az ember bármikor lejöhetett ide, s mindig találkozott ismerőssel. Így történt most is.

A bárpultnál egy vörös képű, borostás fiatalember integetett felém. Előtte hosszan sorakoztak az üres sörösüvegek. Eltartott néhány másodpercig, míg felismertem. Mosoly volt, az örök szabadúszó. Mindennel megpróbálkozott már, de leginkább a zenéléshez értett. Folyton vigyorgott, nyilván onnan kapta a nevét. Évek óta nem láttam, s mint kiderült, Svédországból toloncolták vissza, ahol megpróbált menedékjogot szerezni. Búcsúzásképpen ezer dollárt nyomtak a zsebébe, s most éppen ettől igyekezett megszabadulni.

Megöleltük egymást, s hadarni kezdtük az utóbbi napok eseményeit. Amikor azonban a hazai helyzetre terelődött a szó, mindketten elkomorultunk, s csak bámultuk a pulton feltornyozott sőralátéteket. A falra erősített hangszóróból Bob Dylan *Lay Lady Lay* című dala szólt.

– Tudod, én teljesen másképpen képzeltem az életemet – mondta mosolyogva, miközben kortyolt egyet az italából.

– Mindannyian másképpen képeltük – mondtam mogorván. Kerülni szerettem volna az érzékeny témákat. Csak szórakozni akartam.

– Csakhogy valami mindig közbejön, és sohasem teheted azt, amit akarsz – folytatta.

– Erről van szó – mondtam egyetértően –, valami mindig közbejön.

A terem végéből ekkor hangos nevetés hallatszott. Mindketten arra fordultunk. Az utolsó asztalnál Onazisz ült, dúsgazdag ismerősöm, egy szem-

üveges lány társaságában. Onazisz szintén a Vajdaságból elszármazott, jó kedélyű fiatalember volt, aki Pesten különféle üzletekbe kezdett, és rövid idő alatt meglehetősen vagyonra tett szert. Drága ruhákban járt, és drága autót vezetett. Épp oda akartam kiáltani, amikor észrevettem, és intett, hogy üljünk át.

Míg Mosoly előadta kiutasításának történetét, a szemüveges lány többször is felém fordult. Láthatóan nemigen érdekelte a történet. Szép nő volt, vastag, érzéki ajkát időnként megnyalva beletúrt hullámos, aranyszínű hajába.

– Te is a Vajdaságból jöttél? – kérdezte kedvesen.

– Én is – válaszoltam mélyen a szemébe nézve.

Felemeltük poharunkat, és koccintottunk mindannyian.

– Elegendem van mindenből – közölte Mosoly vigyorogva, szomorú hangon –, hamarosan ismét eltűnök. Megyek Amerikába.

– Amerikába? – kérdezte a szemüveges nő bambán.

– Nem kell bejűdni, gyerekek – szólt vidáman Onazisz, s márkás karórájára pillantott –, hamarosan vége a háborúnak, aztán mehetnek haza! Jobban éltek majd mint valaha!

– De hát a háború már évek óta tart! – mondta Mosoly elkeseredetten.

– Az nem számít. A Nyugat meglehet már ebben a hónapban pontot tesz az ügy végére, és kész! – mondta Onazisz magabiztosan.

– Szerintem is – szólt közbe a szemüveges nő –, hiszen az szörnyű lehet, ha valahol háború van. Mennyi éhező és mennyi halott!

– Sok – mondtam, és hátratoltam a székemet. Mosoly hangosan felröhögött. Felálltam, és elindultam a mosdó felé. A tarkómon a szemüveges lány pillantását éreztem.

*

Miután kezet mostam, egy ideig bámultam a mosdóban a maszatos tükörbe, mely egyszerre csak a múlt homályos ablakává változott, melyben gyors egymásutánban peregtek a véletlenszerűen összemontázsolt emlékképek: az arcom felé tartó nyitott tenyér, mely mögött egy ismerős rokon képe sejlik fel; a kertben, a diófa levelei között átszüremlő napfény, amint halálosan beteg, szunyókáló nagyanyám kézfejeére esik; a géppisztoly ropogása és az olaj szaga a fegyveren; az önmagát felakasztott szerencsétlen bajtárs testének remegése karomban, miután az utolsó pillanatban sikerült megmentenem; egy véletlenül elejtett pénzérme fémes csillogása, pengő hangja, amint legurul a színház márványlépcsőjén; a lassan felém forduló kifejezéstelen tekintetek; régi szeretőm síkos testének fojtott remegése az összegyűrt, foltos lepedőn; a rosszullét utáni első reggel ébredésének rettenete a kórházi ágyon: érzem, hogy nagy baj van, kitekintek a rácsos ablakon, kinn a magasban sárga faleveleket

sodor a szél; a homokszemek, melyek lassan betemetik gyermeki meztelen testem a tűző napon, míg a háttérben a felnőttek csúfondáros kacaja hallatszik: Mentsd meg magad, ha tudod! Mentsd meg magad!...

Megráztam a fejem, s hideg vízzel paskoltam halántékomat. Felpillantva a tükörből sápadt, nyüzött arc nézett vissza. Lassan kezdtem megszokni.

Behajítottam a papírtörülközőt a sarokba helyezett műanyag szemekosárba, és gyors léptekkel elhagytam a mosdót.

Nem volt nehéz megállapítanom, hogy asztalunknál a társalgás holtpontra jutott: a pohárerdők mellett Mosoly üdögélt egyedül, a sörébe bámulva.

– Elmentek – mondta, amint leültem –, a nő menni akart. Nem arattál nála nagy sikert.

– Nem baj, ő sem nálam.

– Mindegy, menthetetlenek vagyunk úgyis – legyintett. – Te is, én is, mindannyian.

– Nocsak – mondtam –, erre mikor jöttél rá?

Sohasem kedveltem, ha magvas megállapításokat tesznek rólam a jelenlétemben, de Mosolytól ezúttal nem vettem rossz néven.

– Lényegtelen. Megyek én is.

– Hová? – kérdeztem.

– Tovább – mondta, és a kabátja után nyúlt.

– Megmenteni magad?

– Talán – válaszolta mosolyogva, és bizonytalan léptekkel eltűnt a lépcsőfeljáróban.

*

Nem tudom, mennyi ideig ücsöröghettem még az asztalra könyökölve, alaktalan ábrákat firkálgatva a sőralátétekre, megpróbálva semmire sem gondolni, amikor a hátam mögött ismerős hangokat hallottam. Hátrafordultam.

– Nézd csak, a Kornél! – hallottam Didi hangját, s láttam, amint a mellette álló magas, vörös hajú nőhöz fordult.

Megörültem. Didit jól ismertem, s kedveltem társaságát jó humoráért, intelligenciájáért, ugyanakkor sohasem tudtam eldönteni, szép nő-e valójában. Kellemes jelenség volt, noha nem tartozott egyértelműen az úgynevezett „vonzó nő” kategóriájába. Rövid, fekete haját gyakran bohókás sapkák, kalapok alá rejtette, s sötét, élénk szeme vidáman tekintett a világra. Apró, mégis vastag ajka úgy tetszett, mintha folyton csücsörítene, s ez különössé tette amúgy sem mindennapi arcát. Senki sem értette, hogyan lehetséges, hogy fiatal művészettörténészként szinte hetente cserélgette munkahelyeit.

– Te mit szobrozol itt? – kérdezte Didi vidáman.

– Csak üldögélek – válaszoltam.

– Aha, értem. Bemutatom a barátnőmet, Arabellát – mondta, és kacsintott.

A vörös hajú felém nyújtotta húsos, nedves tenyerét, és elmosolyodott. Szép fogai voltak.

– Arabella – mondta bűgő hangon.

– Arab Bella? – kérdeztem én is mosolyogva, erőltetett humorral.

– Kornél vicces fiú – mondta Didi gyorsan –, jó gyerek, csak utálja a formalitásokat.

– Kornél. Esti Kornél – mondtam, és elengedtem a tenyerét. Belenéztem zöld szemébe, mely egy pillanatra összeszűkül. Kutatóan nézett rám.

– Hm. Ezt a nevet már hallottam valahol. Ismerős... – A zöld szem újra kitágult, majd összeszűkül. Valami megcsillant az íriszében.

Hirtelen különös fáradtság vett rajtam erőt. Minden hihetetlenül lelassult, s úgy tűnt, percekig tart akár a legkisebb mozdulat is. Mintha időtlen idők óta szegeződött volna rám a zöld szempár. Próbáltam szabadulni a tekintet büvköréből (vagy legalábbis attól, amit annak hittem), hasztalan. Egy lépést akartam tenni, szólni akartam, mindhiába. Láttam, amint a pincér tüzet ad egy sárga ruhás nőnek, s láttam, amint végighúzta a gyufaszálat a doboz oldalán, s az percekig szikrázott, akár egy csillagszóró. Aztán lassan a cigarettafüst köde ereszkedett mindenre.

Az agyam lázasan járt. Furcsamód csak a hangszórókból szólt a zene a maga természetes ritmusában.

Végül Didi érintette meg a karomat, s talán ez mentett meg.

– Sápadt vagy, mi van veled? Veszünk egy-egy pizzát, és felmegyünk hozzám, jó? – kérdezte.

– Rendben – nyögtem –, csak még megiszom valamit.

Míg a pult mellett a pizzára vártunk, megittam egy unicumot, s az ital kesernyés íze valamelyest magamhoz térített.

Amikor a pizzákkal teli lapos papírdobozokkal a kezünkben elindultunk a lépcsőfeljáró felé, visszanéztem. A helyiség csaknem üres volt.

*

A taxi hátsó ülésén hátradőlve az elsuhanó reklámok fényeit figyeltem. Didi mellettem ült, szótlantul. Arabella elől a sofőrrel csevegett. A hűvös októberi estében csak itt-ott lehetett látni néhány járókelőt. Egy kivilágított villamos haladt el mellettünk, az utasok unottan bámultak ki az ablakon. A város szokatlanul kihaltnak látszott.

A közlekedési lámpa pirosra váltott, a taxi megállt. Az úttesten, közvetlenül előttünk, egy fiatal pár haladt át. A fehér ballonos férfi ingerülten mu-

toगतott, szája gyorsan mozgott. Mivel szavai az autóban nem hallatszottak, a burleszkfilmek szereplőire emlékeztetett. A bőrkabátos, miniszoknyás nő viszont, aki mellette haladt, nyilván hallhatta szavait, mivel tekintetét lesütve apró, gyors léptekkel araszolt mellette.

Didi ekkor felém fordult, és óvatosan megfogta a karomat.

– Hol bolyongtál eddig? Kerestelek – mondta.

– Picassónál húztam meg magam egy ideje. De most már lassan szeretnék hazamenni.

– Picassónál? Ő is feljön hozzám ma este. Legalábbis azt ígérte. Tudod milyen.

Igen, tudtam. Picassónál – aki noha gyermekien jóságos természetű volt – soha semmi sem volt biztos. Találkozóirol törvényszerűen elkésett, ígéreteiről rendre megfeledezett. Semmilyen kötelességet nem túrt, munkahelye sohasem volt. Kétségtelen tehetsége ellenére rejtély, hogyan sikerült befejeznie tanulmányait ilyen hozzáállás mellett. Igazi bohém volt velem ellentétben; én ugyanis kínosan igyekeztem betartani minden megállapodásomat.

Azt is tudtam azonban, hogy Didi felemás viszonyban van Picassóval (másmilyenben nem is lehetett). Ha a szerelemnek vannak fokozatai, nyilván azt lehetne mondani, hogy *kissé* szerelmes volt belé, ám Picassónál sohasem tudhatta, hányadán áll.

Nem tudom, mire gondolhatott, de egyszer csak a vállamra hajtotta a fejét.

– Olyan boldogtalan vagyok – mondta sírós hangon. Meglepődtem, mivel ezúttal merőben új oldaláról mutatkozott meg.

Beletúrtam a hajába, s egy ideig simogattam a fejét. Az autó újra elindult, Didi megemelkedett, és megcsókolta a nyakam.

Tekintetem ekkor a visszapillantó tükörben találkozott a sofőr tekintetével. A tükör szárán himbálózó illatosító erős párájától tüszentenem kellett.

*

Amint átléptük a század elején épült külvárosi bérház szűk bejáratát, s felfelé igyekeztünk a vaskorlátos kőlépcsőn, úgy tűnt, valahonnan a távolból szárnyacsapkodás zaja hallatszik. Az egyik fordulónál a koszos falra lepkék százai voltak felpingálva. Ahogy elhaladtunk a fal mellett, a fekete-piros pettyes lepkék lassan megmozdultak. Néhány felröppent, s jókora kört írt le a folyosó magas mennyezete alatt. Nagyot nyeltem, és megszapорázva lépteimet, igyekeztem beérni az előttem haladó lányokat. Füleltem, de ezúttal csak a lépteink zaja hallatszott.

– Itt vagyunk – mondta Didi kissé kifulladásra, amint megállt a harmadik emeleten egy névtábla nélküli ajtó előtt. Néhányszor már jártam nála, de az épület homályos folyosójának csigavonala mindig elkábított. Kezemben a pizzásdobozokkal kissé áthajoltam a korláton, és lihegve léteztem.

A folyosó mélyéről sűrű porfelhő szállt fel, s a földszinten az oroszlánfejből kiinduló vaskorlát lágyan hullámozott.

Gyorsan hátraléptem. Didi éppen a zárba helyezte a kulcsot.

*

Az apró előszobán áthaladva azonnal a konyhába mentünk. Jól felszerelt helyiség volt, nagy asztallal s világoskékre festett régimódi üveges konyhaszekrénnel s kényelmes, könnyű karosszékekkel. A falon egy John Lennont ábrázoló bekeretezett poszter függött két paprikafűzér között.

Didi felszeletelte a pizzákat, s egy nagy tálcára helyezte a már langyos háromszögeket, amikor Arabella megszólalt:

– Én csak a pizza közepét szeretem.

– Én is. Kizárólag a közepét, annak is a legközepét – mondtam.

– Valóban? Te is? Sebaj, megosztozunk – mondta, és kiemelt a tálcáról egy szeletet. Hosszú combja kivillant szoknyája hasítékán, amint keresztbette a lábát.

A pizza kellemesen illatozott. Szörnyű szomjúság tört rám.

– Mit fogunk inni? – kérdeztem, mert közben eszembe jutott, hogy elfelejtettünk italt venni.

Didi nevetett:

– Van a hűtőben elég innivaló. Én mindig készenlétben vagyok!

Elmosolyodtam, és megpróbáltam szavait csak egyféleképpen értelmezni. Valóban, a sarokban álló jókora hűtőszekrény alsó polcán teli boros- és sörösüvegek sorakoztak. Kivettem egy üveg fehérbort, mely azonnal bepárasodott, amint az asztalra helyeztem.

– Éjfélnél van – mondta Didi a falon függő kerek falióra pillantva.

– Nagyszerű, kezdődik egy újabb fantasztikus nap – mondtam, és belecsavartam a dugóhúzó spirálját a kemény parafába.

– Szeretem, ha valaki így sugárzik az optimizmustól – jegyezte meg Arabella.

– Te is? – kérdeztem, és nagy pukkanás közepette kihúztam a dugót a palackból. Didi kuncogott, és felém nyújtotta poharát. Töltöttem, majd Arabella felé fordultam. A zöld szempár rámszegeződött. Ezúttal azonban nem villant semmiféle fény a szemében; tekintete kifejezéstelen volt. Fekete, fel-

tűrt ujjú inge kissé szétnyílt, amint poharával a kezében megemelkedett, és felém hajolt. Az ing szép kebleket sejtetett.

Hosszú combjára gondoltam, s láttam, amint végigsimítom optimizmustól sugárzó ábrázatommal. Mielőtt azonban a formás bokáit a magasba emelhetné volna, egy ismerős hang szólalt meg mögöttem. Hátrafordultam. Picasso állt a konyhaajtóban zokniban, gyűrött ingben, hunyorogva. Meglepődöttünk mindannyian.

– Rám nem is gondoltok? – kérdezte rekedt hangon. Odalépett a mosogatóhoz, teletöltött egy korsót vízzel, majd felhajtotta. Borostás állán megcsillantak a vízcseppek.

Azt hittem, a nyitva hagyott bejárati ajtón jött be hangtalanul, de tévedtem. Csak később tudtam meg, hogy Diditől már korábban kapott egy lakáskulcsot. Dél óta a hatsó szobában aludt ruhástul az ágyra dőlve. Ebben persze nem volt semmi különös. Ismerve Picassót, az lett volna a meglepő, ha egyszer végre a saját ágyában ébredt volna fel. Az örök nyughatatlanság mágikus pecsétjét hordozta magán. Csakhogy az örök nyugtalanság kéz a kézben jár a sors kiszámíthatatlan istennőjével, s ebből a frigyből a legritkább esetben születik egészséges csecsemő. Erre azonban akkor még nem gondolt egyikünk sem.

*

A nappaliba húzódba elhelyezkedtünk a kényelmes (bár kissé kopott) fotelokban, s a fal mellett terpeszkedő jókora ágyon. A sarokba helyezett apró asztalkán piros csíkos, kis éjjeli lámpa égett. A kellemes félhomályban Picasso magához ragadta a szót; vicceket mesélt, majd egy idő után – ahogyan lenni szokott, amikor az ember már kissé kifogy a témákból –, régi anekdotákat kezdtünk feleleveníteni. Didinek igaza volt: az ital, melynek néhány óra alatt a végére jártunk, éppen elegendőnek bizonyult. A tágas szobában, az ágy sarkába befészkelve többször is elszundítottam. Egyre kevésbé tudtam bekapcsolódni a társalgásba. A hangok egyre távolabbról szűrődtek felém, s aztán csak egyhangú mormolással folytak össze, mígnem a fejem újra és újra lebukott.

Mégis, próbáltam erőt venni magamon, s mindannyiszor, amikor felnéztem, úgy tűnt, a kimerültség feneketlen kútjából kapaszkodom újra a felszínre. Felkeltem hát az ágyról, s az időközben bekapcsolt, ám lehalkított televízió mellett elhaladva a balkonajtóhoz léptem. Elfordítottam a kulcsot a zárban, és kiléptem a hűvös éjszakába.

A balkon korlátjára könyökölve sokáig néztem a holdfényben fürdő utcát, a szemközti ház ablakában villódzó fényeket s a gyalogjárdán elsuhanó árnyakat. A távolból a város moraja hallatszott. A metropolis megszokott

hangja most nyugtalanítóan hatott. Az óriás daráló fogaskerekei (abban a percben úgy tűnt), a biztos távolban örölnek.

A hűvös levegő jólesett, ám egy idő után egyre csípősebbé vált. Megfordultam, és lenyomtam a balkonajtó kilincset. Benn csupán a néma televízió villogó képernyője világította meg hol erősebben, hol gyengébben a szobát. A füledt, cigarettafüstös helyiségben alig tudtam kivenni az ágyon mozgó két mezítelen testet. Picasso és Didi vonaglott az ágyon (számomra) komikus pózban. Az érzékiség kiszolgáltatottjai, gondoltam, miközben mégis némi irigységet véltem felfedezni magamban. Igyekeztem megmagyarázni ugyanakkor, honnan mezítelen testükön a szájalom vékony köpenye, melyben (mint valami nyálkás, síkos burokban) izzadniuk kell a pillanatnyi gyönyörért. Nem sokáig tűnődhettem, mert a halk nyögések közepette Didi hangját hallottam:

– Kornél, vetközz le, és gyere ide!

Nem tudtam rögtön eldönteni, hogy vajon kérdésnek vagy felszólításnak szánta-e. Végül a televízióval szembeni fotelba huppantam. Ekkor eszembe jutott Arabella.

– A barátnőd hol van? – kérdeztem.

– A hálószobában – nyögte.

Lassan vetközni kezdtem. Miután az utolsó ruhadarabot is levettem, eszembe villant, hogy szinte öntudatlanul engedelmeskedtem az imperativus nem sejtett erejének.

Az ágyról cuppogás hallatszott. A képernyő felvillanó fényében egy pillanatra előtűnt Picasso izzadságcsöppektől gyöngyöző háta. Láttam, amint táncolnak rajta az izmok, s eszembe jutott a testépítő szalonok füledt termeiben izzadók veritéktől fénylő bőre. Akárcsak a szépséghez, a kéjhez (mely tulajdonképpen nem más, mint az előbbi unokatestvére) sem lehet izzadságcsöpek nélkül hozzájutni, gondoltam.

– Kész vagy? – hallottam kisvártatva Didi hangját, mely inkább valami féle nyöszörgésre emlékeztetett.

– Kész – mondtam, s közben reméltem, hogy a kérdés valóban nekem szólt. Nem tudtam pontosan, minek kell következnie, de nyilvánvaló volt, hogy néhány méterre tőlem számítanak rám. Úgy éreztem, némi bátorításra van szükségem. Eszembe jutott, hogy amikor legutóbb Didinél jártam, régi pornóújságokat lapozgattunk, s jót szórakoztunk a kamerába bámuló bamba tekinteteken. A megfeszült izmok, az igyekvő testek és a felénk forduló, bárgyúan mosolygó arcok, úgy rémlett, a hülyeség túlpártjáról integetnek felénk, s semmi közük az érzékiséghez. Most azonban úgy gondoltam, ideje háttérbe szorítani az elméleteket, s az asztallap alatt lévő kis rekeszből előhúztam a korábbról ismert újságokat. Kinyitottam az egyik lapot, s megdöntve a képernyő felé tartottam, hogy jobban láthassam, miközben egy pillantást vettem

a készülékre. A CNN késő esti híradójának ismétlésében a boszniai háború képkockái peregtek. Egy golyó és gránátrepesz lyuggatta helységnévtáblán alig kivehetően ez állt: SARAJEVO. A tábla mögött, egy romhalmaz mögül egy tízévesforma, könnyes arcú fiú tűnt fel. Igencsak kínlódva, rozoga talicskán egy borostás képű öregembert tolt. Az öreg egyik karja helyén csupán egy húsfoszlánya emlékeztető véres csonk fityegett. Úgy tűnt, még él.

*

Ledobtam az újságot a földre, és felálltam. Átléptem az előttem lévő ruhakupacon, majd megemeltem a teli hamutálcák és az üres poharak között álló borosüvegeket. Mindegyik üres volt, pedig jólesett volna néhány korty.

Az ágy felől érkező hangok egyre szaporábbak lettek. A hálószoza felé indultam, olyan halkán, ahogyan csak tudtam.

Az ajtó résnyire nyitva volt. Belestem. A redőnytelen ablakon besütő holdfényben kirajzolódott Arabella testének körvonala, s láttam, amint a takaró lágyan meg-megemelkedik lélegzetének ritmusa szerint. Lassan benyomtam az ajtót, és odaléptem az ágyhoz. Óvatosan felhajtottam a takarót, és lágyan hozzásimultam. Kellemesen meleg volt a vékony pléd alatt.

Percek múlhattak el, mígnem a fal felé fordult test megmozdult. Kezével lassan hátranyúlt, s ekkor jutott eszembe, hogy teljesen meztelen vagyok. Hirtelen zavarba jöttem.

– Alszol? – kérdeztem halkán.

– Nem – válaszolta ugyanolyan halkán –, csak álomban beszélek.

– Akkor jó – mondtam –, az álomban bármi megtörténhet.

Egyik kezemmel átkaroltam, majd sima hasán felfelé kezdtem csúsztatni tenyeremet.

– Didi munkatársnője vagy, nem igaz? – kérdeztem.

– Ezért feküdtél mellém? – szólt gunyoros hangon, miközben megfogta a kezem, amely már majdnem a melléhez ért.

– Nemcsak ezért – mondtam.

– Furcsa figura vagy – jegyezte meg.

– Gondolod? Már mások is mondták.

– Hát jó, akkor beszéljessünk – sóhajtott.

Megpróbáltam tovább csúsztatni a tenyeremet, de szorosan fogta a kezem. Hosszú haja az arcomat csiklandozta, s a testéből áradó vaníliára emlékeztető illat kissé elkábított.

– Csak nehoggy megkérdezd, hogy milyen parfümöt használok – mondta, mintha olvasott volna a gondolataimban.

Nem kérdezem meg, gondoltam, úgysem mennék vele semmire. Igaza van, tűnődtem aztán tovább, a szavak megölik a csírázó érzékiséget. Eltö-

kéltem hát, hogy többé meg sem mukkanok. Egyébként sem voltam biztos benne ezúttal, hogy mit is akarok. Beszéljen hát a test, gondoltam.

Ott feküdtünk a könnyű takaró alatt, a ferdén beeső holdfényben szótlannul, hosszú percekig. A nappaliból halk nyögdécselés szűrődött be, mintegy kéretlen biztatásként. Hajrá, gondoltam, most meglövegöljük a rációt! Magam előtt láttam, amint harsány nyerítés közepette az érzékiség bikája ráveti magát a ráció pompás paripájára...

A valóság azonban (mint mindig) most is hátat fordított a képzelet önkényes légvárainak: kisvártatva halk, egyenletes horkolás töltötte be a szobát.

*

Nem volt mit tennem. Egy ideig csaknem mozdulatlanul feküdtem az álomba szenderült nő mellett (úgy éreztem, minden egyes lélegzetvétellel egyre távolodik), majd felkeltem hát ugyanolyan óvatosan, ahogyan nemrég mellé feküdtem.

A nappaliban halk szuszogás fogadott, de ez már csupán a kéj kaptatóit megjárt testek erőtlen lehelete volt az álom túlpártjáról.

Lassan öltözni kezdtem, s közben egy pillantást vetettem a képernyőre. A híradás újra ugyanazokat a képsorokat mutatta, mint nemrég: a golyó lyuggatta helységnévtáblát, a talicskát toló fiatal fiút, s benne a félkarú, vérző öregembert.

Eszembe jutottak a folyton ismétlődő, lassan megszokottá váló véres képsorok a háborúk poklából, s aztán az is, hogy az ismétlés mindig banalizál, s nincs olyan szörnyűség, amely ha kellő ideig ismétlődik, nem válik erejét vesztté. A háború borzalmait felvillantó képsorok folytonos ismétlése a banalitás fátylát vonta a legelképzelhetlenebb szörnyűségekre is.

Leültem, és egy szál cigarettát kerestem a feldúlt asztalon. Miután rágyújtottam, az égő gyufaszálat óvatosan beleejtettem az egyik üres borosüvegbe. Egy ideig még égett remegve, aztán egy nagy lobbanás után elaludt.

A dohány íze keserűnek tűnt. Néhány szippantás után elnyomtam, majd felálltam, és megkerestem a táskámat.

Épp sikerült elérnem az első villamost.

Megfogni az istennő lábát

Nőket levetkőztetni, lányok fedetlen testét fotózni, lencséjével a legszebb idomokat végigtapogatni, és egyik-másik modellel esetleg közelebbi viszonyba kerülni: kezdetben mindez ellenállhatatlan izgalmat jelentett Dominik számára. Jobb dolga nem is lehetne, megfogta az isten lábát.

Nem is az istenét, hanem az istennőét, gondolta.

Hiszen csak válogatnia kellett közülük. Ahogy a neve egyre ismertebbé, egyre híresebbé vált a magazinok és divatlapok révén, mind több és több lány szerette volna neki megmutatni magát, egy próbafotózás pusztá ígéretéért hajlandók voltak bármire. Gyakorlatilag meg is tettek érte mindent, és Dominik válogatott közülük rendesen.

Meglátni és megszerezni, ez volt a vezérelve.

Kétféleképp értette, egyrészt úgy, hogy legelőbb képzeletben kell meglátni a jó képeket és a jó beállításokat, amelyekből a legnagyobb szerűbb fotók lehetnek, majd azután ezeket az elképzelt fotókat meg is kell szerezni a valóság számára, azaz lencsevégre kell kapni őket, a legjobb szögből és a leg-tökéletesebb megvilágítás mellett, mintha hálába fogna az ember egy soha vissza nem térő pillanatot. Másrészt viszont úgy is értette, hogy meglátni a lányok közt azokat, akiknek a legrejtettebben kihívó és buja a természete, azután pedig ágyba csalni és megszerezni őket magának. Azért éppen ezeket a rejtetten bujálkodó, szemérmes természetűeket, mert ezeket nemcsak lehet, hanem érdemes is megszerezni, hiszen amit nyújtanak, az feledhetetlen.

Begyűjteni a skalpokat, gondolta, jól kiélvezni, azután messzire lökni őket, visszaadni a bolond sorsuknak, vigye, ahová csak akarja.

Nem tudta, hogy éppen ezzel halad a legegyszerűbb úton a telítődés, az elkerülhetetlen megcsömörlés felé. És mivel sejtelve sem volt róla, így csak utólag vette észre, amikor már késő volt, hogy egyetlen sorsdöntő pillanat alatt elillant minden varázs, amit a női hajlatokban, ízekben és illatokban leküzdhetetlenül vonzóznak és vérforralónak talált.

Mindez elszivárgott, és a helyén nem maradt más, csak értetlenség és tanácstalanság.

Ettől a leleplező, ugyanakkor pedig, mivel nem járt együtt semmilyen mélyebb felismeréssel, egyúttal *lelombozó* pillanattól kezdve a vállak gömbölyűsége, a hónaljak hajlata, vagy egy alabástrom nyak íve például, nem rejtegetett többé semmiféle titkot, semmi izgató különlegességet. Megszűnt a vonzerejük, és vele együtt szűnt meg a női szépség. Helyesebben mondva, az a részben bódító, részben ámító, részben menekülést (de hamisat!) ígérő valami szűnt meg, amit női szépségnek neveznek, aminek azonban a valódi széphez nincs és soha nem is volt semmi köze.

A megrendelők közben fizettek, sőt egyre jobban fizettek, Dominik stúdiója megállás nélkül gyártotta a nőkről készült képeket.

Ragyogóan jövedelmeztek ezek a szép lányok, Dominik mégis egyre kedvetlenebbül végezte a munkát, a megbízások legnagyobb részét az inasokra bízta ezután. Csak akkor vette elő régi F4-esét, amikor arcképeket rendeltek tőlük, amikor tehát az arcra kellett fókuszálni. A nőkből már nem érdekelt semmi más, ennyi maradt belőlük utoljára. Az arcuk, a testnek ez a zavarba ejtő részlete, amely ugyanakkor mintha mégse a test része lenne, hanem valami különálló dolog, amely úgy válik el a testtől, ahogy a bélyeg oldódik le a borítékról, ha szappanos vízzel óvatosan benedvesítjük. Ha viszont az arc nem egyéb, mint bélyeg a testen, jó volna legalább megsejteni valamit arról, hogy mi az üzenete, mi a lényege ennek a bélyegnek.

És azt is jó lenne megtudni, hogy mit jelent a test, amely magán hordozza ezt az arcot, ezt a bélyeget. Emiatt fotózta a lányok arcát.

Tudni szeretett volna, vagy legalább sejteni.

Ezen a kora júniusi, kellemes péntek délutánon Debnóba készült ismét. Egész héten mást sem csinált, csak modellek arcát fotózta, elfáradt, jól fog esni egy lengyel kirándulás.

Miközben az útra csomagolt, és épp néhány szükséges holmit gyömöszölt a táskájába, egy ijesztő, kezdetben a mellkasát szorító érzés tört rá, amely ugyanakkor viszont valamiféle megkönnyebbülést is ígért. Váratlanul úgy érezte, ebből is elég, egyszer és mindenkorra elege van az arcokból, nem érdeklik többé. Önmagát verte át, gondolta, és összehúzta a sárga utazótáskán a cipzárt. Saját magával űzött gonosz tréfát, hiszen arc sincs már, csak szemek, orrok, szájak, fülek, amik végzik a dolgukat gépiesen. Maga az arc, az viszont nincsen, szétforgácsolódott e mechanikusan működő részletekre.

A délutáni forgalom dugói közt igyekezett kijutni Berlinből a fekete dzsippel.

És arra is csupán ekkor, ezen a pénteken, Berlintől lassan távolodva döbent rá, hogy évek óta kitart egy lehetetlen szokás mellett: bárhol, bármerre jár, ha tükröt lát – egy szálloda előcsarnokában, egy étterem toalettjében,

vagy mondjuk egy ruhaüzlet öltözőjében – azon nyomban fürkészni kezdi magát. Egyszerűen nem tehet mást, néznie kell önmagát. Nemcsak nézni, hanem ha a helyzet engedi, hosszan és alaposan firtatni a vonásait, minden másról megfeledkezve bámulni az arcát.

A különféle tükrökben ez az arc mindig másilyennek tűnt, Dominik minden tükörben valamelyest *másnak* látta magát. Emiatt nézett bele, hacsak tehette, minden tükörbe, amely az útjába akadt. Mint egy kényszerbetegnek, állandóan ellenőriznie kellett, melyik arcát mutatja, az adott pillanatban melyiket tükrözi éppen.

Hogyan lehetne megtudni, gondolta, hogyan lehetne vajon kiválasztani, hogy ezek közül az arcok közül melyik az igazi, a valódi arca? Hogy tehát melyik is voltaképpen *ő*.

Ezzel a dilemmával közben egy másik, ugyanilyen kísérteties kérdéshez érkezett. Nevezetesen, hogy miért egyetlen lapra tett fel mindent, és miért a fényképezésre alapozta egész addigi életét.

Erre azért könnyebben talált választ. Egyszerűen képtelen bármi másra alapozni: érzékeny képzeletét valahogy meg kellett védeni a túlterheléstől, és erre semmit nem talált olyan alkalmasnak, mint a fényképezést. Elképzelni a tájakat és országokat, amerre soha nem járt és nem is fog soha, elképzelni a rengeteg embert, a számtalan, szerteágazó életet, amelyet élnek, és a történeteik elképesztő változatosságát, ez egyenesen hátborzongató volt. Arra emlékeztette Dominikot, amitől örökké rettegett, hogy tudniillik *kimeríthetetlenül* sok élet lehetséges, nem csupán az, amelyik neki jutott, és amelyet mindig is kevésnek érzett. Egyetlen élet, ez botrányosan kevés, gondolta. Részben emiatt érezte megnyugtatónak, hogy adódott számára egy másik, egy debnói lehetőség. Egy párhuzamosan futó történet, ahová el tud menekülni időnként, és amelynek köszönhetően úgy érezheti, mintha nem egy, hanem kettő élete volna. Ez azért mégiscsak más.

Egyetlen városban egyetlen élet, nincs ennél rémisztőbb.

Ezekkel a gondolatokkal érkezett a határra.

Lassított, de a német határőr csak intett, hogy mehet, nem kell megállnia. A két országot összekötő hídra hajtott, a sűrű rácsozatú vaskorláton át lenézett a folyóra. Az örvénylő Odera zöldbe játszó hullámokkal fodrozott felszínén ezer szilánkra törve sokszorozódott a késő délutáni napfény.

Egy a fény, mégis ezer szilánkra törik, és ugyan ki dönthetné el, hogy a tükröződések közül melyik az igazi, gondolta. És ismét eszébe ötlött a kérdés, hogy végül is melyik az *ő* arca, és kicsoda *ő* valójában.

Az évek óta izzó fotózási szenvedély mögött a folytonos menekülés húzódik, ez világos. Az elszánt és aggályos igyekezet, hogy megóvja idegeit a túlfeszítéstől. Közben pedig az ismeretlen tájak és életek szédítő örvénye másra sem jó, csak hogy a bezártságra emlékeztesse őt. Mintha egyetlen élet idő- és

térbeli korlátain akarnák keresztre feszíteni. Szorongott, és csupán egyféleképpen tudott védekezni ellene, a fotózással, mert egyedül a fényképek tudták megfékezni a végtelen lehetőségek egymásra torlóó örvénylését. A fotón ugyanis a tájak, az utcák, az arcok valóságértéke lefokozódik, a képeken a dolgok elvesztik realitásukat, és semmilyen lehetőséget nem jeleznek többé. Mervev, ártalmatlanná és veszélytelenné válik minden, mintha valaki más emlékei volnának.

Mozdulatlan foglalatai egy ezredmásodpercnek, amely soha nem is létezett valójában.

Nincs tökéletesebb védelem a „valóság” ellen, mint a fotózás, mert semmi sem áll távolabb a valóságnál, mint a fényképek. Hiszen a valóságban nincsenek ezredmásodpercek és nincsen mozdulatlanság, semmi nem áll, nincs állandóság. Egybefolyik minden, akár az Odera hullámai. Egymásba mosódik minden mozgás, és az idő sem más, mint soha nem szűnő áramlás.

Dominik átért a folyó túloldalára, Lengyelországba.

Az alkonyati ég tiszta volt, kéksége majdnem tökéletesen egyöntetű, csak bal kéz felől, északról homálylott egy ecsetvonásnyi komorabb szürke folt.

Az is távol, elveszőben.

Jánosi László: Szenteltvíztartó



Napló 1948

1948. VI. 6.
Kőhegy

Amit egy év alatt elérni sikerült

(Hálaadó imádság – felajánlás: hogy Ő használja rajtam keresztül. Ez a fő és fontos. Megtanulni.)

Az elmúlt nyár kegyelmi idő. Amit ellenőrizhetetlenül régen óhajtottam s amire 44 nyara és össze óta tudatosan törekedtem, azt sikerült megközelíteni. Ahogy emlékszem rá, Kató egy jegyzete volt az a lökés, amely a folyamatot végre megindította. Előzőleg Jung *Alchemiája* és Welling *Opus Magocabbalisticuma*. A realizálás. Mi a realizálás? Alchemista folyamat, amely az ember kezébe adja azt az eszközt, amelynek segítségével a gondolatban szándékoltat keresztül tudja vinni. Saját életében meg tudja *valósítani*. Kató jegyzete néhány pontban felsorolja hibáimat. Ilyenek: lopás, hazugság, mosdás stb. Abban a pillanatban: belátás – és a belátás radikális voltával együtt az erő, amely a hibák kikerüléséhez kell, megadatott. Áttérés felülről lefelé. A gondolat hatalmának megnyilatkozása az emberi életben. Semmi egyéb, mint a *valóságfolyamat* felismerése. A szüntelen kegyelmi aktus. A kinyilatkoztatás. Ettől az időtől fogva élek tulajdonképpen. És az étellel együtt jár az, hogy értek. Megnyílás az ember számára. – Most következett a nagy munkaperiódus. Október, november pénz nélkül, kínlódva. December közepén Szentendre. Karácsony a nagy munkakezdet. A Titkos jegyzőkönyv. Mámor. Közben részt veszek néha Szabó Lajos megbeszéléseiben. Állandóan Charon–Orsi-társaságban. Kétoldalúság. E kettőt egyesítem. Keresztény – tradicionális, egyházi – világi. Februártól a Tíz előadás. Már elhamarko-

Hamvas Béla naplójának részleteit a jogutód, Dúl Antal hozzájárulásával közöljük. Az idegen szavaknál meghagytuk a szerző írásmódját. (Danyi Zoltán)

dottabb. De nem lehet vele várni. Április–május döntő idő, az új eszmék tudatossága, megerősítése és kifejlesztése. Cassell (infinitezimalitás), Berdjajev, Baader, Böhme, Saint-Martin, Basilius Valentinus. Már június elején Rilke és Hölderlin. Egész télen Shakespeare. A nagy vágy, terv: a politikai fordulatra mindenki vár. Én óvatosan várakozó álláspontra helyezkedtem a várakozással szemben. Akkor, ha elkövetkezik, kilépek. Ma nincs senki, aki *azt* a szerepet, amelyet kell, be tudja tölteni. Abban a pillanatban a krisztusi realizálás útját meg kell nyitnom. Következmények nélkül. Tisztán és apostoli hősiességgel. Mint „bölc”: aki a dolgokon *már* kívül áll, de visszatér közéjük, hogy a szegény nyomorultakon segítsen. Van-e olyan erős ember ma itt, aki ezt meg tudja tenni? Erre *kell* megírni a Tíz előadást. Azóta tudom, hogy sok pontatlan, kidolgozatlan rész. De *tudom*. Már az is sok. Többet tudok. És bízok Őbenne, hogyha eszközévé teszem magam, az igazságot mindig tudomásomra fogja hozni. – Április–május elején kis válság, amely hamar elmúlt. A ragyogó evangéliumi béke, amelyet ajándékkul kaptam, megszilárdult. A „kő”, a szilárdság. Érzem, először érzem igazán életemben, hogy feladataim vannak. Ezeket szeretném teljesíteni. Ezen kívül mélyen és komolyan nem érdekel semmi. Eszközömet (stílus) tökéletesíteni, önmagamat egyre tisztábbá tenni, hogy minél mélyebbről értsem Őt és az Ő szavát. Lassan folyik bennem tovább a Jázmin és Olaj csodája, de már érzéki lázak nélkül. Ebner, Kassner, Böhme, Swedenborg még téli nyereség. Hála Neked ezért az életem legszebb teléért. Hála Neked, hogy fölemeltél oda, ahol vagyok. Engedd, hogy kinyújtott kezéd ujja legyen, amely lenyúl az elesettekért. Tégy tisztává, érzékennyé, hogy megérthesselek, tégy erőssé, hogy végrehajtsam kívánságodat. Világosíts meg, hogy mindig mélyebbről és egyedül a Tied tudjak lenni, hogy szeresselek és örüljek Neked. Ámen. –

1948. VI. 9.

Szentendre

Mi lenne, ha az *Ez vagy tet* kb. 100 oldalas *Babérliget*-szerű könyvvé alakítanám ki – apró tanulmányokkal, arányosan – Van Gogh – Schumann stb. – lazán, de muzikálisan megkomponálva (Mikrokosmos – Schumann – Bagatellek)?

Itt van pl. a Don Juan-téma. Most jutott eszembe. A férfi (lehet, hogy ez *csak* „aférfi”) aki nem tudja lekötni magát, nincs ideje, kedve, és túl *valóságos*, túl szerelmes már Sophiába, a földi nő nem elég, de virág, *gyönyör* és főképp *előleg* és főképp *analógia* és főképp *hódolat* a nőnek, és *csábító* (persze nem a Kierkegaard értelmében) – *egy csók*, kimerítő gyönyör – megalázó a nő *egyéniségére* és a Don Juan *egyéniségére* (de az már neki talán nincs is) – és az egész talán nem egyéb, mint tehetetlenség, mert *kell* a testet is szolgálnia,

muszájból, és ezután már a *szent* következik – szóval Don Juan az utolsó előtti stádium, a *búcsúcsók* stádiuma, amikor remeg a pillanatnyi gyönyöröktől – ez egyszer, először és utoljára – Goethe: 3 nap és nem több!! Nem gyökeret eresztteni soha. Ezekben a tanulmányokban folytatódna le a dráma. Isten szó kiejtésének küszöbén állni – itt van az ember a Don Juanban – a virág-csillag-madárdalban – a Babérligetkönyv metafizikája – egészen lágy, egészen omlós és megfoghatatlan humor, paradox és halkyonni – olyan félmosoly – olyan, mint aki meghalni megy, de nem akarja a többit elszomorítani és ezért azt mondja, elutazik boldogországba, mosolyog és viccel és *nincs* melankólia, csak donjuanizmus –

Ezt kell megcsinálni az *Ez vagy te*ből. Nem több, mint 100 lap, annyi sem.

1948. VII. 1.

Szentendre

Ami ezek után és ezekből következik, az *nem* a kész élettervek nyújtása, az emberi élet eldologiasítása, hanem az *ébredtő mozzanat*, amely mindenkinek a kezébe adja, hogy önmaga élettervét tudatosan és világosan meg tudja teremteni és alkalmazni – nem baklövések, túlbecsülés, buzgóság, stréberség, hiúság stb. –, hanem józan, szigorú, pszichomérnöki alapon.

Most életemben először érzem a másokon való *segítés lehetőségét*. Először van olyan érzésem, hogy ha katedrát kapnék az egyetemen, és az élettervezést tanítanám, ez pótolhatatlan funkció lenne a társadalomban. Esetleg szeminárium? Művészek. – Mert ez érdekes, ez a kor szívproblémája. Ilyen perspektívában tudatosan mindenki maga alkotja felelősen, művészien-múzsaián a saját életét – a fiziognómiai-múzsai élet alkotás-tervezés gondolatának át-törése a morális-vallásoson – a primordiális a *művészi*, a múzsai – ebben van meg a szabad tervezés, amely a személyiség tökéletes *szentléleki* kibontakozása és ezért evangéliumi – ez az Isten országának építése.

Itt kezdődik az egész –

Ez az a módszer, amely megtanítja az embert saját életére *rálátni* – vagyis önmagától függetlenül adott léte tényezőit számba venni és ezek fölött értelmesen rendelkezni.

Módszerek: alkimia, asztrológia, pszichológia, szociológia, grafológia stb. A tesztrendszerek (nem egy, mind). Az ember dezintegrációval integrálja magát.

Mit olvasni? Dosztojevszkij, Nietzsche, Kierkegaard stb.

Önkritika – szentek.

The great problem: *Design of life* –

A modern szakrális szubjektum: a nagy élettervező – aki az életeket tervezéseknek, messiási terveknek látja és tudja beállítani, a nagy anarchia, kallódás és sötétség közepén tervszerűen az embereket tudatos koncepcióra tanítja – *Nietzsche* az első ilyen, mert Goethe bizonytalanul csak a maga számára csinálta, a többi pedig en masse nem terv, nem megváltás, üdvterv, hanem hatalmi – egész életvonalakat alkot (nem Shakespeare-módon, mint merő műzsai imaginációkat, múltakat, *képeket, inkarnációs élményeket*), hanem jövőbe vetően, mint virtuális és aktív történeti tényezőket, realitásokat, lehetőségeket – aus Fülle des Lebens und Geistes – a teremtési lendület szenvedélyében és ebben *a nagy koncepcióban* (nem *en masse*, hanem érzékkel az iránt, hogy akkor nyertem, ha mindenki önmaga lesz; az én *bába* szerepem mellette az, hogy *komolyan vegye önmagát*) alkotódik minden részlet (még az íróasztal berendezése is).

Ez a terv a végső komolyság – a Sinn und Form – Physiognomie – amelyet a tervező a realitás ismeretében és tudatában kibocsát és felvázol – ösztönöz és felizgat – valósággal *a történet mágiája ez.*

Ez az *Ars Magna*, amelyben ismét csomópontként összefutnak minden ismereteim, tanulmányaim, terveim, kondícióm, tudattalan törekvésem – *gondviselésem.*

(*Unicornis?* – Vagy önálló nagy tanulmány és kis könyv? – Olyan, amelyben a műzsaiság is részletként olvad bele, mint végső formaérzék, mint tudásmérték.)

Ez az: *Mértéket adni az embernek azzal, hogy kezébe adja a tervezést.*

Mert: az életforma kibontása *nem* spontán *adomány*, hanem adottságok vannak (tehetség, kondíció, temperamentum stb.), és ez aktív-virtuális a *tervben* lesz, vagyis *formává az alkotásban* (nem mint Moholy-Nagy mondja: form follows function, hanem form *is* the function, és function *is* the form – és a tervezés az összes erők mozgósítása, forma Böhme–Baader-i értelemben).

1. Szakrális szubjektumról szóló tanulmánykötet.
2. Az egész egyéniség (személy), anyag és élményvilág átépítése.

Nem lehetetlen, hogy ez az a nagy mozzanat, amire már talán 30 éve készülök, és amely annyira megalapozódott most végül Böhmével – a tudatosan világos-konstruktív cél-forma-erő-komplexus, a terv, amelybe *minden eddigi belefér* – dinamikus-mágikus jövőbevetés, a sors margizálása – az összes erő az ember kezébe kerülnek – ugyanakkor más megoldatlan életek megoldásához való hozzányúlás képessége, nem *vakon*, intuitíven, esetleg jóindulattal vagy primitív eszközzel, hanem végső világossággal. (Erről, azt hiszem, rajtam kívül így *ember* nem is tudott, még Lao-ce, Hérakleitosz sem, még Nietzsche sem oly világosan, és Moholy-Nagy, aki az ösztönzést adta, túl szűk, kicsiny, semhogy megértette volna, mi az, amit megtalált.)

Mert: mai alakjában életünk anakronisztikus, részben fragmentális, rosszszul (egyáltalán nem) tervezett (ahogy esik, úgy puffan!) – véletlen, alkalmi, összehányt, *improvizált* élet – nem művészien megtervezett és megformált *valóság* – nem vettük észre, hogy ez a tervezés a mi akaratunkban van immanensen (mint *isten*) és *rajtunk múlik* (nem a rossz, hanem a jó, a reális tervezésen, a nagyszabású, nagylelkű tervezésen) – már elhasznált, kiszívott, konvencionális életsorsokat alkotunk, kommersz árut, tömegcikket önmagunkból (ellopjuk egymás ötleteit, nem vagyunk feltalálók).

Persze ez *alkímia nélkül nem megy*, a tervezést tanulni *kell*, sőt muszáj és nemcsak lehet.

Mindenki a maga sorsát ne a *Moiráktól* kapja, hanem maga csinálja – kollektívum, reális adottságok, szubjektum, tehetség, temperamentum – horoszkóp, tenyér, írás stb. összanalízis alapján tudatosan megalkossa – ez a *beavatás!*

A legfontosabb és legdöntőbb (up to date, konkrét) lépés, amit, azt hiszem, egyáltalán tettem és megértettem.

Ez az átépítés, amire szükségem van – modernizálni, mozgósítani, virtualizálni, aktivizálni, konkretizálni, tényleges élettervet (formát) alkotni és nem *várni*, amíg jön és spontán (soha nem jön spontán más, mint néha rend, szépség, néha rendetlenség) – csak akkor van, ha az ember csinálja.

Az életfonalat nem találok, hanem teremtem (az adottságokból) – az élet *feladat!*

(Nietzsche–Pethő-beszélgetés.)

Finden – Böhme: sich finden –
Erfinden –

A nagy kollektív életterv (Isten agyában = a *megváltás* = üdvtörténet) –

A nagy kollektív tervezők: Buddha, Lao-tse, Platon –

A filozófia nem egyéb, mint élettervezés (nem „világnézet”, hanem aktív világ- és én-életterv-alkotás) –

A kinyilatkoztatás a világterv (a természetből kiolvasható – Böhme) –

Világterv: Evangélium

Seth-hagyomány: egyetemes tervek, amelyet az ember közvetlenül az Úrtól kapott –

Az „Ember tragédiája”-emberiség életterve –

Übermensch mint a *Nagy Terv* – rettenetesen nagy – pontos, részletes, alapos, egzakt – és gyönyörű feladat ez után a felismerés után most a részletekben magamat erre átállítani –

Tudatossági előny – világelőny –

Éberséget csak a tervek hoz és tervek csak éberesen lehet alkotni –

Mi lesz ebből?

A Beavatás könyve?

†

1948. VII. 2. délelőtt.

A virág mint az állat szerve. (A növény mint világszerve.) A férfi és a nő között a viszony az, ami az állat és a növény között. A nő a férfi szerve – növény – virág – a kifelé fordult belső fény – a belső nap felé való kinyílás – a teremtés, alkotás, szülés – ősfarmája – elevenszülés – állatszülés – magzálás – a növény és a föld viszonya – a mag méhe a föld – Böhme nagysága – a Szarkaláb-nő: hetyke, szemtelen, szájas, kacér, táncos, cifrázkodó, mosolygós – nő és virág – a Rózsa-nő – illatok –

Swinburne – illattalan: kép a preraffaelitákról –

Braque, Picasso, Leger, Tanguy, Klee, Rilke, Valéry, Eliot – nature morte, interieur, Joyce, Proust – Moore, új műfaj: *esszészerezés* – komplex – reális – prózaisztikus – a *hang* – atmoszféra: nem dráma, nem líra, nem elbeszélés. Esszé.

1948. VII. 5.

Rilke (Neue Gedichte)

Wo ist zu diesem Innen ein Aussen?
Auf welches Weh legt man solches Linnen?

A „lényeges pillanat” – amikor a dolog értelme kigyúl – ezt a kigyulladást (Stumm und keiner Stunde mehr gemäss) felfokozott, intenzív szófűzéssel, amelyek közül mind a kettő közhely (3 is), de összefűzve *különleges* tüzet ad, sajátságos törést – nem tudatosan, hanem megvárja, amíg *kibukkan*, és akkor hihetetlen élességgel elfogja, lekapja, megszelídíti, lefotografálja, de úgy, hogy az eredeti teljes vad erejét megtartja, s így az egész olyan, mint egy királytigris a virágoskertben játszó gyermekek között – dinamit – és rajta egy cserép virág –

Metafizika és zene egysége –

Misztika? – Mi az? *Az érzékek és a szellem közvetlen találkozása.* (Többféle misztika, rövidzárlat.)

Minden zene misztikus – a poézis, amikor a *képet kihagyja* – a szó eredeti poétikus értelme –

Minden város a nyugalom vágyából született – és maga akadályozza meg magát abban, hogy megnyugodjon – Szentpétervár.

A koncepció kirobbanása (mint a *Pitti*), a kigyúlt pillanat, amikor *az érzék és a szellem találkozik*: keletkezik: *az értelem*. De: *értelem sohasem jelenik meg forma nélkül*. De: *az érzék* másik fele (belső – külső) *az érzés* („indulat” – szenvedély – sulphur), amely megragadja az *értelmet* (szellemet) és *alakká* (formává, melódiává) teszi.

A művészet alaphármasa –

Füst M. – Böhme. – Baader.

Ihr Gestorbensein erfüllte sie mit Fülle – Voll von ihrem grossen Tode, der also neu war, dass sie nichts begriff –

utolsó vers

vízbe lógatott gyapjúfonál – áznak el éveim
két pofára nyelem a vizet
el-elveszítem eszméletem
semmis dolgokon töröm a fejem
betűim jobbra vagy balra döntsem
s hogy ki dönti el jól döntöttem-e
de megírom s ha úgy tetszik belefulladok

a vers egy kanál víz vagy egy
negyvenes pingponglabda
és a lapra ejtem ha már
a számban nem tudom megtartani
hattyútollam kék pelikán tintában ázik
vízimadarak hátán úsztatom a sorokat
és sokáig hallgatok ha vizitelnek
mert nem tudom
miért van a lábam közé gyűrve a kartonom
nem tudom ki tölti meg esténként
metaforákkal az ágytálat



Dodony Anikó: Három kívánság



A Monarchia szláv irodalmai – a szláv irodalmak Monarchiája

Aligha jellemezhető még egy korszak több egymást látszólag kizáró el-
lentmondással, mint az az irodalmi-kulturális periódus, amit a szláv iroda-
lomtörténetek *Moderna* (modernség) címszóval látnak el. A szláv nemzetek
politikai-kulturális törekvései jórészt a hivatalos tudat, a Monarchia-patrio-
tizmus ellenében a nemzeti-anyanyelvi tudományosság és irodalom lehető-
ségeit igyekeztek körbejárni, létrehozni, párhuzamban azzal a risorgimento-
nacionalizmussal¹, amely nemcsak a Monarchia olasz, hanem szerb, horvát és
román kulturalitására is jellemző volt. Ugyanakkor olyan irodalmi-kulturális
párhuzamok, „terminológiai” megfelelések, a kultúráknak olyan egymásba
szövődései szerveződnek, amelyek hatása és jelenléte messze túl-terjed az
1918-cal igen markánsan jelzett periódushatáron.² Míg az anyanyelvi mű-
velődés egyre inkább igyekszik kiszorítani a hajdani közös patriotizmusok
emlékét, ezzel együtt a multikulturalitásnak a többnyelvűség realizálásában
megnyilatkozó tényezőit, addig egyfelől a német nyelv mint lingua franca
(illetőleg: a történelmi Magyarországon részint ezt a szerepet az iskoláz-
tatás egységesítése következtében a magyar nyelv játszotta), másfelől nem-
csak a centrumban (Bécsben és Budapesten, nem is szólva Prágáról), ha-
nem még inkább a perifériaként számon tartott városokban (így Triesztben,
Csernovicban, Krakkóban³, Lembergben, de Pozsonyban vagy Zágrábban
is) a kultúrák, nyelvek egymásmellettisége olyan helyzetet eredményezett,

¹ Alter, Peter: Nationalismus. Frankfurt am Main 1985. 33–39.

² Fried István: Meghatározók és meghatározottak. Az Osztrák–Magyar Monarchia
szövegisége. In: Irodalomtanítás a harmadik évezredben. Főszerk.: Sipos Lajos. Bu-
dapest, 2006. 226–237.

³ Krakau. Dialog mit der Tradition. Hrsg.: Emil Brix und Zbigniew Baran. Wien,
1991.

amely a mai nosztalgikus aspektusból tekintve alapjává lehetett a kelet-közép-európai komparatistikának; a kelet-közép-európai régióon belül olyan szubregiókat alkotva, amelyekben a nyelvek, kultúrák egymás komplementer jelenségeként mutathatók be, akár pozitív, akár negatív értelemben (nemcsak a cseh Modernát leljük meg Prágában, mint számottevő irodalmi-festészeti kezdeményezések színhelyét, ahol a cseh szellemi élet a szimbolizmus, impresszionizmus, késő-romantika szellemében jelentette meg folyóiratait (1894-től a *Moderní revue*-t, miként a krakkói „moderne” a *Życie* című folyóiratot adták ki 1897–1900 között⁴: e folyóiratok tanúsították költők-művészek elfordulását az egyoldalú német–osztrák orientációtól, s a francia érdeklődés előtérbe kerülését), hanem Prága annak a német nyelvű irodalomnak is központja volt, amely a XX. század „új borzongás”-ának színrehozásával (Kafka!) megteremtette a később létesülő egzisztencializmus irodalmi alapjait. Ugyanakkor a periódus cseh és német nyelvű kultúrája között olyan kapcsolat jött létre, amely nem csupán azzal magyarázható, hogy a nyelvi közelségből mintegy adódott kultúrák kölcsönhatása (a német nyelvű Max Brod a cseh zeneszerző, az egyébként szláv elkötelezettségű Janáček első népszerűsítői, operalibrettóinak első fordítói közé tartozott, Kafka cseh irodalmi forrásairól több ízben szólt a kutatás). Lényegében ennek színe és visszája érzékelhető a szlovén Moderna legjelentősebb szerzőjének, Ivan Cankarnak életművét elemezve. A szlovén kispolgári-szegényes környezetből Bécsbe kerülve megnyílt számára a nagyváros, a maga polikulturáltságával. Míg Cankar a munkásnegyedben lakott, Ottakringben, addig irodalmi tájékozódása befogta Bécs lüktető szellemi életét. Rövidprózáját érdemes összelátni a hasonló bécsi irodalmi törekvésekkel, például Peter Altenberg lírai „karcolatai” és Cankar kisprózai írásai (*Vinjete*, hogy az általa megjelölt műfaji jelzéssel éljünk) annak a zeneiségbe oldódó, a kis apró semmiségek megfigyeléséből származó, erős poeticitásnak kivetülései, amelyek az élet megragadhatóságát csak esztétikai úton tartják lehetségesnek. Még ennél is beszédesebb, hogy a Kohlhaas Mihály történetét szlovén nyelvi-népi környezetben feldolgozó regényben *Jernej szolgalegény és az ő igazságában* (Hlapec Jernej in njega pravica, 1907) Bécsset apokaliptikus szörnyként vizionálja a főhős. S a másutt, például az ukránoknál jó császárként népköltészeti figurává emelkedő uralkodó részévé lesz ennek a Babelnek. Bécs a perifériából érkezők számára sok tekintetben áttekinthetetlen, a város lakóinak nyelvi különbségei olykor rétegnyelvi variánsként (szociolektusként) aposztrofálódnak. Ugyanakkor nem Ivan Cankar az egyetlen, aki két nyelvű szerzőként írja be magát a nemzeti

⁴ Részletesebben: Die Wiener Moderne in slawischen Periodika der Jahrhundertwende. Hrsg.: Stefan Simonek. Bern–Berlin etc. 2005.

és a transznacionális irodalomtörténetbe. Jóllehet Cankar verset kivételes pillanatokban, ám újságcikket viszonylag gyakran írt németül (akár az ukrán Ivan Franko)⁵, modern szlovén újságíróvá Bécsben lett, Bécs egyszerre nyűgözte le méreteivel, kulturális életének színességével, kiváltképpen a hazai szlovén viszonyok kisszerűségét tudatosítva, és taszította azáltal, hogy a szlovénség ügyei kevés megértésre leltek a bécsi uralkodó körökben. Cankar vonzódása a szociáldemokráciához szintén visszavezethető a bécsi élményekre, szociáldemokrata elkötelezettségéért még börtönbüntetést is szenved, s hamar visszavonul az aktív politizálástól.

Az osztrák–magyar szellemi életbe lép a horvát modernség legjelentősebb képviselője, Miroslav Krleža, akinek világnézeti fejlődését az előbbi pécsi, majd budapesti katonaiskolai tapasztalatok erősen formálták. Nem csupán a Monarchia egyik szimbolikus helyén, a katonaiskolában szerzett élményekre érdemes felhívni a figyelmet, hanem arra is, hogy ez a hely tette lehetővé a korszerű kulturális tájékozódást (Krležára felszabadító erővel hatott előbb Petőfi Sándor, majd annak az Ady Endrének a költészete, aki részint a szimbolista lírát közvetítette, részint a hivatalos tudattal szembeszegezhető költői magatartást reprezentálta), részint a társadalmi-nemzeti-nemzetiségi problémák újszerű megközelítésében segítette. Krleža egyik, később kialakított-körvonalazott kulcsfogalma az *agramerstvo*: Zágráb német nevének, Agramnak, horvát képzővel ellátott alakja. A sznob, a szecessziótól áthatott, interlingvális-interkulturális viszonyulások negatívját mutatja föl a horvát író, azt a hedonista, kiüresedett világnézetet, amelyben a látszat helyettesíti a létet, a tudattalanból föltörő rossz érzések, vágykivetülések a cselekvést, a szociális felelősséget. Ez az *agramerstvo* a korszerűség elárulása egy pszeudokulturális Európa kedvéért, a horvát nyelviség megtagadása a transzlingvális beszéd miatt. Krleža később született drámáiban és regényeiben a szereplők többnyelvűsége korántsem a multikulturalitás megnyilatkozása, hanem annak igazolása, hogy ezek a figurák nyelvileg-kulturálisan valójában otthontalanok, az életélvezet ürességét kísérlik meg a sokszínűség látszatával elfedni. Gyermekkorára visszaemlékezve a nagyanyai „kajhorvát” örökséget mutatja föl, a barokkból származó nyelviséget, amely valódi kulturális tartalmak hordozója volt, és amely lehetővé tette a beszélőknek a nyelvvel való azonosulást. A megtanult, jól-rosszul elsajátított osztrák–magyar–olasz, részint francia nyelvi klisék megfelelnek egy népujttól, nemzetüktől és jórészt önmaguktól is elidegenedett világ beszédének. Krleža indulatos kritikája, amely az első világháború látszólag mellékes színtereinek expresszionizmushoz közelítő megjelenítésében ér a csúcára, visszatér a banalításban kimúló inautentikus

⁵ Verperre Tore. *Ukrainische Autoren und Wien*. Hrsg.: Stefan Simonek Passau 2006. 9–13.

nyelv kérdésére. A magyar címmel ellátott *Magyar Királyi Honvéd novelláiban* ezt ekképpen fejezi ki: „Nemhiába él a katolikus egyház a legjobb egyetértésben a császári és királyi és a magyar királyi honvéd ármádiával; s mint az egyház papjai, a tisztek is csupán hivatásszerű kikiáltók. Minden tiszt és minden hivatalos egyházi szónok rendelkezik egy bizonyos szótárral és bizonyos mennyiségű szóvirággal, melyet aztán a kellő helyen alkalmaz egyetlenegy saját gondolat nélkül.”⁶

Krleža – másfelől – abból a magyar századfordulós modernségből nő ki, amelyet részint a polgári radikális gondolkodással, mindenekelőtt Jászi Oszkár szociologikus szemléletével, a nemzetiségi kérdést méltányos módon megoldani szándékozó projektumaival lehetne jellemezni, részint Ady Endrének a szláv és a magyar írástudók, gondolkodók összefogását sürgető két verse (*Magyar jakobinus dala, A Duna vallomása*) hat rá, amely a horvát költészeten kívül a kortárs román, szerb és részben szlovák költészetben is visszhangzott. Nem kitérőképpen jegyzem meg, hogy az előző korszak líra-felfogása szerint alkotó, Petőfi Sándor, Arany János és Madách Imre műveit szlovákra fordító Hviezdoslav, Pavol Országh versben köszöntötte Ady Endrét, noha mind szerelmi, mind istenes költészetét távol érezhette önmagától; s e köszöntő vers elé Adytól magyarul idézett mottót. Ez arról tanúskodik, hogy a periódus szlovák költőinek-olvasóinak jó része, noha ritkán írt két nyelven, legalább két nyelven egyforma biztonsággal olvasott-tájékozódott, és nem tartotta átjárhatatlannak a kultúrák nyelvi határait. Krležához visszatérve, ő szakít azzal a (horvát és szlovák) regényírói elképzeléssel, amely a bűnös várost állítja szembe a romlatlan erkölcsű faluval, a „kozmetopolitává” lett, „elfajzott” személyiséget a nép/nemzet szolgálatára mindig készséges, önfeláldozó szlávval. Ugyanakkor a horvát–magyar kiegyezés megoldatlanságára hivatkozva, a magyar kormányzat szolgálatába szegődő, horvát–magyar–osztrák tudatú hivatalnokréteget, nemességet nem győzi ostorozni. Az ifjú Krleža, nem utolsósorban Bosznia-Hercegovina annexiójának, majd a Balkán-háborúknak hatására enged a jugoszlávizmus elgondolásának, szerb területre szökik, ahol kémnek nézik, és viszonylag hamar kijózanodik a reflektálatlan délszláv egységtörekvések ábrándjából. Kultúrájában élete végéig megmarad az osztrák–magyar–horvát szecesszió, modernség kritikus elkötelezettjének.

Az általában elmondható, hogy a fiatal Krleža horvát kortársai részint a párizsi modernségből merített esztétikai felfogás integrálása mellett az osztrák–magyar hivatalosság elleni indulatokat írták szépirodalmi alkotás-

⁶ Krleža, Miroslav: *Hrvatski bog Mars. Sabrana djela Miroslava Krleže*. Svezak šesti. Zagreb, 1962. 54. Vö. még: Sinkó Ervin: *Krleža. Esszék, tanulmányok, kommentárok*. S. a. r. Bosnyák István. Újvidék, 1987.

ba (mint a horvát esztéta modernség képviselője, Anton Gustav Matoš), vagy elfordulva a horvát irodalmi kánontól az avantgárd felé közeledtek (mint Janko Polić-Kamov, akinek művészete a horvát olvasók és kritikusok teljes értetlenségével találkozott). Ugyanakkor a horvát modernség különböző fázisai párhuzamosan futnak a szerb modernségével: mindenekelőtt a Vajdaságból származó költők kettős irodalmiságuk tudatának megvalósulásával együtt a szerb politikai érdekek megszólaltatói is voltak. Közülük Veljko Petrović 1906-ban Budapesten *Croatia* címen szerkesztett magyar nyelvű folyóiratot a délszláv–magyar kulturális közeledés érdekében, Todor Manojlović pedig Nagyváradon Ady Endrével, Juhász Gyulával és Emőd Tamással működött együtt, ő Adyt fordította, az ő német verseiből pedig néhányat Emőd Tamás ültetett át magyarra. Ez a szerb–magyar együttműködés azonban nem gátolta a szerb költők jugoszlávista elképzeléseinek formálódását. Általában elmondható, nemcsak a szerb irodalomról, hogy átpolitizáltság és szimbolista megformáltság nem zárja ki egymást, a kisvárosi többnyelvű együtt-lét és a nemzeti kizárólagosság igénye nem egymásnak ellentmondó tényezőként lesz irodalommá. Egyfelől a teljes anyanyelvi intézményrendszer kiépítéséért folyik a küzdelem az egységesítésre törekvő centrum ellen, másfelől viszont a centrumból érkező művészeti áramlatok éppen az anyanyelvű irodalom (művészet) műfaji kiteljesedését segítik. Jó példa a cseh irodalom története. A történelmi regény kései mestere, Alois Jirásek a XIX. századi historizmus és akadémizmus történetiszemlélete szerint alkotja meg a huszita háborúkról írott regénysorozatát (1893-tól kezdve), azaz František Palacký dichotomikus nézetrendszerét a magáévá téve (miszerint a cseh és a német elem örök harca a cseh történet lényege, ebben a cseh elem képviseli a demokratikus tényezőt), ezenkívül a cseh modernség a szimbolizmus, a dekadencia, a szecesszió osztrák, francia és skandináv elgondolásait adaptálja a cseh irodalomba, és lényegében elmozdul a nemzeti nagyelbeszéléstől (a grand récit nacionalista változatától), amelyet Jirásek képvisel. Ő a huszita, az „eretnek” mozgalomban jelöli meg a cseh nemzeti tudat követendő hagyományát, tagadja és leminősíti a cseh barokkot, az ellenreformáció koráról írt jellemző című regénye a *Sötétség* (Temno, 1915). Ezzel szemben a XVIII. század végétől számított nemzeti ébredés (obrození) a kezdete annak a harcnak, amely a cseh önmagára találással, az európai értékeket hordozó cseh nép/nemzet önmeghatározásával képes végrehajtani a Habsburg-ellenes és antikatólikus (szellemi és politikai) fordulatot. A cseh modernnek ellenben nem csupán az irodalmat igyekeznek megszabadítani a szerintük rájuk aggatott „irodalmon kívüli” jelenségektől, s az irodalmat szinkronba hozni a kortárs európai művészeti mozgalmakkal, hanem az ornamentika, a dekorativitás elemeinek a nemzeti irodalomba iktatásával, a modern, városi ember helyét keresik a

civilizatorikus modernség korában. Ettől eltérően a szlovák irodalomban Hviezdoslav még az elbeszélő költemény szlovák, romantizáló hagyományát gondolja tovább falusi témájú műveiben, s majd Ivan Krasko kísérli meg szintetizálni a népköltészeti örökséget a magára hagyott személyiség és nemzetegyéniség századfordulós érzéseivel. Ugyanakkor – nem utolsósorban a franciák és Ady Endre költészete ösztönzésére – a XX. század első évtizedében már jelentkezik az új, a szimbolista élményt szlovák nyelven megszólaltató nemzedék: Vladimír Roy 1908-tól kezdve közli verseit a folyóiratokban. A szláv irodalmak szimbolista évtizedeinek hozadéka annak a költői mitológiának létesülése, amely részint elfordul a társadalmi cselekvés közvetlen formáitól (azokat más síkon szemlélteti), részint a nyelvi határok kitágítását teszi lehetővé. Olyan szókincs kialakításának kísérlete zajlik, amely a romantika által megterhelt, kiüresített beszéddel szemben a modern élet retorikájához igényli a költői eszközöket, a rútnak, az addig esztétikából száműzötteknek, az excentrikusnak véltnek, ugyanígy az árnyalatnak, a zenei hangzásnak szerez polgárjogot, a költészetet nemegyszer olyan titkos üzenetként fogva föl, amelyet csak a beavatottak képesek dekódolni. Ez a látszólagos szűkítés valójában a költészet új területeinek meghódítása. Azzal keveset mondunk, hogy a *Moderní revue* és a *Žycie* típusú folyóiratok révén a korszerű művészet áramlik be a szláv kultúrákba. Inkább az a konfrontációs aktus érdemelne figyelmet, amely szerint a nemzeti hivatalos tudat ellenében a művészeti kánon fokozatos átalakítása kezdődik meg, a modernség, majd az avantgárd zárójelbe teszi a XIX. század második felének másodlagos, epigon romantikáját, hazafias pátozát. Helyébe a nyugati áramlatokkal szuverén módon dialogizáló anyanyelvű műalkotás lép, amely az úgynevezett nemzetit és az úgynevezett nemzetközit nem egymást kizáró entitásként szemléli, hanem a hazai művészetet az európai kultúra azonos értékű részeként.

Inkább rendhagyó, mint a művészet- és irodalomtörténekekből következő eset a Stanisław Wyspiańskié és Jaroslav Hašeké. Annyiban mindenesetre ez a két teljesen más esztétikai elkötelezettségű alkotó közös nevezőre lenne hozható, hogy mindketten szembefordulnak a nemzeti, birodalmi, európai „nagyelbeszélésekkel”, Hašek a nacionalizmus, a militarizmus, a világháborús beszéd ellenében regényhőse, Švejk anekdotikus nézőpontját állítja, a történelmi események elbeszélését, azaz a világháborús történeket a békés, hétköznapi élet kicsinyes konfliktusaival szembesíti; Wyspiański pedig a lengyel romantikus műltszemlélet szimbólumainak kiüresedését viszi színre, álom/álmodozás és valóság, múltba merengés és tette képtelen jelen, életben tartott avult romantika és igényelt pozitív program egymásnak feszülését demonstrálva. A legalább kettős tehetségű (írói és képzőművészi kvalitásokkal rendelkező) Wyspiański megteremtője a századforduló

„nyugati” színházi törekvéseivel szinkron lengyel szimbolista drámának, újabb ellentmondásra utalva: ezzel együtt a szimbolista drámába illeszkedő parodisztikus felfogásnak is hangot ad: a sejtelmesség, a misztika, a titkos jelbeszéd eltorzulását, a hagyományos kommunikáció csődjét érzékeltetve. *Wesele* (1901, *Menyegző*) című drámája nemcsak szimbolista alkotásként fontos, hanem ezzel együtt anti-szimbolista is. Hiszen azáltal, hogy a lengyel nacionalista közbeszéd kliséit leplezi le, egyben a szimbólumok manipulálhatóságáról is megnyilatkozik. Továbbá nagy hangsúllyal arról, hogy a XIX. század és romantikája már végképpen a múltba száműzendő. Mindehhez olyan színpadi technikát és színházi megoldást kísérletez ki Wyspiański, amely megalapozza az európai élvonalba törő, az abszurdal érintkező lengyel színházat.

Jaroslav Hašek regénye: *Švejk. Egy derék katona kalandjai a világháborúban* (*Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*, megjelent 1921–23-ban, valójában befejezetlenül maradt, „végső” változata), a túlélés, a nagyvilág meghatározó szándékoknak ellenszegülő kisember története, amely a nyelv kijátszhatatlanságát nem kevésbé prezentálja. Švejk ugyanis nem hajlandó alávetni magát a nyelvi manipulációnak, s a hatalmi megnyilatkozásokat szó szerint értelmezi. Ennek következménye a hatalmi nyelv lelepleződése, Švejk meghatározódásának állandó elhalasztódása. Švejk rövidtörténetei a kelet-közép-európai anekdoták egyik változataként hozzák színre a századforduló személyiségeinek többféle értelmezési lehetőségét, hiszen a Monarchia egységét reprezentáló intézményrendszer (a katonaság, a hivatalnokréteg) fő törekvése a személyiségek meghatározása, ám Švejk nem hagyja magát meghatározni, rövidtörténetei éppen a rubrikákba sorolandó jelenségek cáfolatai. Míg Kafka figurái meghatározási kényszerben szenvednek, és képtelenek belátni az események, a történések többsúlyúságát.⁷

A „menthetetlen én”-t (Ernst Mach) olyan városokban találjuk, amelyek olykor labirintusként, máskor a kiszámíthatatlan jelenések színhelyeként kiismerhetetlenül funkcionálnak. Álom és valóság századfordulós dilemmáiba bonyolódnak a személyiségek, kiknek egy része a kitörés, a menekülés útját választja, nemegyszer szó szerint értve a távozást, mások máskor a késő szimbolizmussal szembefordulva az expresszionizmus alkotóivá szegődnek. Franz Werfel így indokolja szökését: „1922-ben huszonkettedik életévemben elhagytam Prágát. Félig még öntudatlan menekülési kísérlet volt. Életösztönöm fordult Prága ellen, úgy tetszik nekem, ennek a városnak nem volt valósága, egy nappali álom, amely nem eredményez semmit, bénító gettó, anélkül, hogy rendelkezne a gettó még oly szegényes kapcsolataival, tompult világ, amelyből nem szökhetnek föl az aktivitás, még ál-aktivitás sem. Prágát

⁷ Zima, Peter V.: *Komparatistik. Eine Einführung*. Tübingen, 1992. 114–129.

kábítószerként lehet szívni, akként elviselni, mint az élet délibábjait, és ez az oka annak, hogy oly sok művész miért nem képes innen elmenekülni.”⁸

A XX. század végéről visszatekintve a Monarchia kisvárosaira, inkább a kulturális sokszínűség csillan át, egy élhető élet emléke, és benne a Monarchia olyan valóságként, amelynek lényegéül a „visszafelé irányuló utópia” (rückwärtsgerwandte Utopie) lenne megnevezhető. Aki emlékezik, Milo Dorként alkotó, szerb származású Bécsben élő német nyelvű szerző, s amire emlékezik, gyermekkorának Triesztje: „A város, akár egy nyílt tengerre tekintő amfiteátrum, az Adria egy öblénél helyezkedik el, déli fekvése ellenére inkább Bécsre, Budapestre és Csernovicra hasonlít, mintsem bármely mediterrán városra. Egy efféle városban születtem, egy másik effélében nőttem fel, és egy harmadik effélében élek. Innen az érzés, itt otthon vagyok. Nem csoda, ha meggondoljuk, Triesztet Bécsben magas császári tisztviselők egész Közép-Európa kikötővárosának tervezték, és a nagy közép-európai építészek nagyjában-egészében olyanra építették, amilyen ma is. Számomra Trieszt osztrákabbnak tetszik több más, a mai Ausztriában található városnál. Akár Bécs, annak a soknemzetiségű államnak közvetlen utóda, amelynek évszázadokon át a nagyvilágra tárt kapuja volt.”⁹

A sok (több)nemzetiségű kisváros, a nyelvek, a vallások, a kultúrák városképben, (színház)épületekben és messze nem utolsósorban olykor egymás ellen irányzott, mégis az együttélést tanúsító irodalomban dokumentálódó regionális tudata nem pusztán történeti, mentalitástörténeti, nyelv- és művészettörténeti emlékezetként íródott be a régiótörténetbe, hanem olyan lehetőségként, amelynek tanulmányozása az Európai Unióban szerfölött sok tanulsággal szolgálhat. Ezzel együtt elmondható, hogy a Monarchia „szlávjai” általában kikívánczoltak az Osztrák–Magyar Monarchia számukra szűkösen bizonyuló keretei közül. E kikívánczolás sem feledtette el velük az együttélés hol keserű vitákban, hol közös vállalkozásokban eltelt évszázadait, s a mához érve, valamennyi szláv tudományosság eljutott a méltányosabb megítélés horizontjáig. Félretéve a kevésbé produktív sérelmi politizálást, a kulturális örökség értelmezésére, lehetséges hasznosítására, folytatására vetül az eddigieknél több fény.

⁸ A Prager Tagblatt 1922-es évfolyamából idézi Foltin, Lore B.: Franz Werfel. Stuttgart, 1972. 24.

⁹ Triest, die Stadt zwischen drei Welten. Ein literarisches Lesebuch. Hrsg.: Helmut Eisendle. München–Zürich, 1994. 49. Ezzel ellentétes visszaemlékezés Johann Urzidilé: „Emlékezés egy városra, amely sosem lesz újra olyan, amilyen valaha volt, ez a külsőleg oly vonzó képződmény, melyet népek keveréke lakott, osztrák nemesség, csehek, németek, zsidók. A nemességet, állapította meg Urzidil, az első, a zsidóságot a második világháború semmisítette meg, a német elemet aztán a csehek számolták föl, akik a jövőben egyedül birtokolják az arany várost. Gyermekségük és ifjúságuk Prágája visszavonhatatlanul elsüllyedt.” Jungk, Peter Stephan: Franz Werfel. Eine Lebensgeschichte. Frankfurt am Main, 1987.² 382.

A szimmetria utolsó tolmácsa

És így, több mint négy évtizeddel azután, hogy elhagyta Čandri rejtett és árnyas zugait, az ifjúkori ideálok elkerülhetetlen és fájdalmas elveszte után, a kommunizmus fékevesztett és könnyed bukása, az állam szétesése és megsemmisülése, a háborúk, a halálózások és száműzések után, újra visszatért egykori kiindulópontjához. Igen, csupán az évek múltak el. Egy, kettő, három, négy. Majd még négy, majd öt, majd tíz, húsz. Lőttek a kommunizmusnak, lőttek a szocializmusnak, eltűnt a munkásosztály, a világ összes proletárja, elveszett a testvériség-egység, egyik napról a másikra érkezett meg az emberarcú kapitalizmus. Sok kandúr pusztult el öregségében. És varjú. És fa.

Kicsiny, szinte szertefoszló tetemei a jelenségeknek és dolgoknak, szétdobált csonttörmelékek tömege egy rég elhagyott és elfelejtett archeológiai lelőhelyről, elsüllyedt szigetek kételtűinek kiüresedett váza.

Megjelentek a drogfüggők, a tigrisek és a sasok, az új hősök, a megrendelt gyilkosságok, a márkák és a dollárok, a dílerek, a csempészaruk, a viszonteladók, a próféták és a javasasszonyok, a rácsok az ablakokon és a zárt ajtók az épületeken, a tisztázatlan gyilkosságok, az újgazdagok, az AIDS és a számítógépek. Eltűntek a fizetések, eltűnt a lelkesedés, a félelem a büntetéstől, a családi idill és az autoritás, eltűntek az egypártrendszer rátarti pofái, az ifjúsági tanácskozások, a munkaakciók, eltűnt az önzetlenség, a lányos szemérmesség és az az idő, mikor az egész város a közeli ligetbe ment a munka nemzetközi ünnepén.

Abban az időben, amikor még ennek a teljesen személyes történetnek sem sejlett a vége, az általános állapot inkább hasonlított volt nyugtalanító zűrzavarra, mint azt az átgondolt és megállapodott összhang benyomása

Részletek a Poslednji tumač simetrije (Narodna knjiga/Alfa, Beograd, 2005) című regényből

eláruhathatta volna. Valahol, az archívumok porának elszürkült fedéltáblái között, ott maradtak az ötvenes évek lendületei, a hatvanas évek nagy reményei, ott maradt a hetvenes évek fordulati ereje, az egyediség büszkesége és daca. Célzatos irodalom, praxisfilozófusok, marxisták, irodalmi szemlék, filozófiai folyóiratok, az intellektuális angazsáltság mámore, a lázító könyvek. Mindaz a nagyság, ami hiányzik a mából. Mindazok a kimondhatatlanságok, melyekről már senki sem akar beszélni. Ki is beszélne minderről, esetleg az, akinek nagy érdekei fűződtek hozzá, hát nem? Hát még a háborúk és a róluk terjengő szóbeszéddek.

Az emlékezetben már régen létezik az a falu, melynek körvonalait még az apja álmodta meg. Ő, aki nem ismerte fel, miközben találomra vándorolt a világban, és a hontalan ember gyanús álcája mögé rejtőzött. Azt a falut, máshol lévén, szenvedélyesen és vágyakozva kereste, gyakran elbátortalanodva a fáradságtól, kétségbeesésében félrebeszélve, álmatlanságtól kimerülten. Magában hordozta azokat az alacsony házakat az átlátszatlan ablakaikkal, a virágtalan mezőket és a fákat, melyek ritkán susogtak. Mindaddig, amíg újra meg nem látja Pannónia sötét és nedves klorofilljában, az elsüllyedt hajótörtek legendájához hasonlatosan.

Erről is gondolkodott az, aki egy bizonyos ideig habozva állt a kőhídon gyermekkorá házának homályos körvonalait nézve. Az az ember a meleg télikabátjában mindenben hasonlít ama elkeseredett kevesekhez, akik egész életüket azzal töltik, hogy valami távoli értelmet keresnek. Több mint egyszerű: vannak, akik ilyen valamire predesztinálódnak. Ha most egyáltalán tudott az életéről gondolkodni, azok viszont, kik eléggé ismerik, alátámaszthatják, hogy soha abba sem hagyta a gondolkodást, akkor csak kifakult színeket láthatott, halványpirosat, fakózöldet, fakókéket; mintha többéves eső áztatna kitaratóan mindent, amihez hozzáért. Mintha egy jól fizetett takarítónő napokig vizes ronggyal súrolná élete lecsupasztított lépcsőjét. Az újabb széllökéstől tartva a szemüvegét igazgatta, és teljesen el volt veszve.

Gyakran pont így képzelte el saját magát: ember, kinek homlokán ráncok mélyülnek, aki a téves helyeken keres okot a reményre. Mindenki a saját vigaszát keresi: ebben talált némi igazolást. Most eljött az az idő, mondják, amikor az elképzeltetlen elképzeltető lett, és kezdetét vette a lehetetlen megtörténte.

Talán még igaz is lehet, hogy egy pillanat alatt sok minden megváltozhat. Hallgatag lett, nem bízhatott már sem az élőkben, sem a holtakban, sem a kőben, sem a vízben.

És itt a visszatérés.

Visszatérés! A róla szóló történet nem egyszerűen csak az a régi, nagy mese a visszatérés varázsáról, arról a vágyakozó Odüsszeuszról, aki meglátja szigetét annyi év vándorlás után, a szülői házról, melyet egy ember sem hagy-

hat el soha, és amelyet mindig magában hord, az újra meglátott útról, melybe belevésődtek a gyermekkor lépései, a sárról és a porról, melyekben ott maradt a lábnym, mint a Hírességek sugárútján.

Nem, ő nem nosztalgikus alkat. Korántsem. Már csak azért sem, mert a nosztalgia mindig, mindenben, bizonyos tekintélyesebb életkorhoz tartozik, fenntartva azon személyek részére, akik már megtanulták saját lépteiket milliókban mérni. Ő épphogy átengedte magát az ötvenedik évnek, annak a kornak, melyben az ember nagy illúziói a háta mögé kerülnek, de azért szenvedélyesen, mint egy megátalkodott külvárosi bélyeggyűjtő, százával ápolja a kisebb és a végzetességükben kegyesebb illúziókat.

Amikor föltámadt a szél, Čandrliben mindig is ama állítás felé hajlottak, hogy az emberek elveszítik saját biztos és kitaposott ösvényeiket, és mindaddig, míg a szél fúj, teljesen képtelenek ráatalálni azokra. Elveszettek maradnak, sors és élet nélkül, a levelek, a por és a homok forgatagában.

Igen, a szél most fúj Čandrliben, az elveszettek falvában, mely annyira hasonlít ahhoz az alakhoz, mely döntésképtelen, míg a szél erősödik, azok ez a falu, akik így vagy úgy lemondtak az életről. A valós emlékek ilyenkor jobban hasonlítanak az emlékek kísérteteire és valótlan árnyaira, mint bármikor máskor, míg a hamis emlékek olyan meggyőzően kielezett színeket öltenek, hogy teljes egészében lecserélik a valóságot.

És még mindig hitték abban a Čandrliban, amelyben a végére minden kiegyenlítődik: ha egyik nap túl sok szerencséd van, a következő napon egy egész fuvar szerencsétlenség vár rád.

A látvány ismerős, az arcok újak

Teljesen elcsépeltnek tűnik arról csámcsogni, hogy az utazás, mint olyan, mára mennyire megoldott technikailag, a kényelmes és gyors célba érésre egyszerűsödött, és hogy eközben mennyire megölték a kaland és bizonytalanság jól ismert szellemét, mennyire darabokban hevernek a találkozások vidám fordulatai, és hogy a csontig rágva minden lehetséges élvezet. De nem elvetendő, hogy az utazás minőségével és a tartamával kapcsolatos minden nehézség, a kaotikus ország rozzant, a feltételnek meg nem felelő vonatállománya abszolút elhanyagolhatóvá válik azok számára, akik Čandrlri irányába rugaszkodtak el.

Mintha ő nem tudná, hogy Čandrliben és környékén mindenki a maga módján igyekezett megnehezíteni az érkezést mindazok számára, akik ezt csak a szórakozás és az élvezetek kedvéért tennék. Nincsenek véletlen oda-csöppenők, Čandrlibe csak azok utaztak, akiket a nagy szenvedések és a kínok vittek rá a látogatásra.

Ezért, mikor azon a reggelen elindult az újvidéki buszállomásra, tudta, hogy a szokásosnál sokkal hosszabb napnak néz elébe, melyet túlnyomórészt

a különböző közlekedési eszközök összehangolásával, ráérős és kissé ideges ücsörgéssel fog tölteni kávéházakban és vasúti vendéglőkben, hogy pocsek kávék és piszkos csészek, ismeretlen arcok és arcvonások élénk földrajzi tájain való kutakodás, párszor már átolvasott újságok újralapozása és érdektelen települések látványa vár rá, melyek a nap óráján szükségtelen, útba eső pontokként vannak bejelölve.

Mindenesetre ez van, és ahogy közeledik Čandrihez, egyre több alkalom kínálkozik majd, hogy felszítsa magában a lappangó reményt, hogy egyes jellemző vonások, ugyanúgy, mint a tájak is, régi ismerősökre és felejthetetlen vidékekre fogják emlékeztetni.

Čandribe soha nem vezetett rendes út, manapság sem vezet, és ahogy a nemzetközi közösség terveiben alakulnak a dolgok, nem is fog.

A valódi utazóknak a távolság, az utazással töltött idő, az utak minősége egyáltalán nem fontos.

Ugyanúgy, mint ahogy neki se, mert eltökélte, hogy ez az utazás egyirányú lesz, a több mint harminc évvel ezelőtt megkezdett utazás menettérti jegyével.

Nincs kétség, az ember évtizedeket, kettőt vagy hármat, eltölt valahol – melyek gyorsabban eltelnek, mint ahogy gondolta volna, – abban az illúzióban, hogy mozgása mindig egyértelműen előre irányul, visszafordulás és visszatérés nélkül. Mindaddig, míg meg nem üti a bokáját, mint ahogy már sokan megütötték, és meg nem érti, hogy az élet korábbi próbatételeinek is megvolt ugyanez az első-szerűsége, és varázsa volt az erős elhatározásoknak.

Az első megrekedés a várakozásnak megfelelően és időben érkezett, az első ismeretlen emberekkel való ücsörgés viszont, akik a régen meszelt helységben kezüket melengették a már kialudt kályha körül, gyorsan eltel.

A vonat zsúfolt vagonjaiban rövid ideig tartó tolakodás után következett be a második, komolyabb fennakadás. Kávéból már kettőt megivott, egy kicsit mégis melegebb volt, a szél mintha lágyított volna az ablaküvegre mért csapásain. Csupán pár kilométerrel került közelebb úti céljához, ami csodamód hozzájárult ahhoz, hogy az elővigyázatossága és a feszültsége lassan alábbhagyjon, a véletlen találkozásokkal szemben tanúsított elővigyázatossága, melyekre készen állt, mihelyt elindult a szülői ház felé. Nem láthatta, valószínűleg sokáig leste az alkalmas pillanatot rejtekéből.

„Te pont ilyen időben utazol?”

Meglehet, hogy összerezzen, más esetben az ilyen megszólítás várhatóbb lett volna, meglehet, hogy elmulasztott mosolyogni, bár ez hozzátartozik a szokásos kérdés-felelethez, az autóbusz- és a vonatállomások hangulatához és alapdísztételéhez. Megpróbálta ideges összerezzenését, az elsődleges reakcióit bár némileg csillapítani felelete lágyságával.

„Minden napnak megvan a maga utazója.”

Ekkor a mosott viharkabátot és zsíros kalapot viselő ember valahogy óvatosabban és kevesebb érdeklődéssel nézett rá, majd bizonytalanul megvonta a vállát, úgy tűnt, mintha a beszélgetés befejeződött volna, még mielőtt elkezdődött.

Azonban emberi gyöngeség, kíváncsiság a neved.

„Idevalósi vagy?”

„Nem.”

„És hova utazol?”

„Čandrlibe.”

„Čandrlí. Te is. Az idén mintha mindenki csak Čandrlibe vagy Čandrliből utazna. Éppen gyakoriak ezek az utazások. Nem számít se az idő, se a mód. Néha hangosan eltöprengek, hogy mi lehet abban a Čandrliben, hogy egyből mindenki rákapott.”

Várta, hogy a beszélgetőtárs kellő érdeklődést tanúsítson, még támadólag felé is hajolt, hogy nem fejtené-e ki alaposabban és részletesebben az egyes Čandrliről szóló meséket, megrövidítve magának ezzel a két utazás közötti várakozást. Meglehet, hogy el kellett volna fogadnia a játékot, meglehet, hogy megért volna egy kis fáradtságot és kedvességet.

Határozottan lapozgatta az újságot, majdnem ama döntés peremén, mely szerint megkérdezné, hogy rájött-e a növekvő érdeklődés okaira. De talán megjelent az autóbusz.

„Sok szerencsét, ha már oda hajt a kényszer. Ég áldjon! Sietek.”

Megérkezett az a busz is, mely őt fogja szállítani addig a városkáig, melyben szerencsésen töltötte gimnáziumi napjait, a busz gyorsan, megállás nélkül elmegy majd a fehér ablakos, vörös téglapépület mellett, s ő majd csak egy pillanatot kap, hogy tekintetével megkeresse saját fejét, mely gyakran merő unalomból ki-kínézett az ablakok valamelyikén. Mintha arra számított volna, hogy valami olyat láthat meg, ami majd döntő jelentőséggel bír.

A kötelező állomási díszlet villámgyorsan becsúszott a buszablak szabta keretbe. Indiján nem állt fenn annak veszélye, hogy ismerősökkel találkozzon. Nem, csak végigsétált azokon az utcákon, amelyek egy bizonyos négyévnnyi szakaszban, mely sokkal hosszabbnak tűnt, számára a minél rövidebb tartózkodást, a továbbiakra vonatkozó nyitott átjárást jelentették.

„Hát te, čandrlí, hogy vagy?”

Á dehogy, csak magát csapta be azzal, hogy valaki felismerheti és megszólíthatja, csak önámítás volt, hogy az egykori hívó szó, a szimmetria elve alapján, még ma is hallható. Mintha a szülőfalu illatai és hangjai, az utazás kezdetétől jelen lévők, egészen Indijáig terjedtek volna intenzitásukkal.

Iskoláztatásának eme városában újra meggyőződhetett egy világ marandóságáról és statikusságáról, a megjelenés és a szerkezet megkövesedtségéről.

Minden ugyanolyan volt, bár tudta, hogy csakis valamilyen látomásról lehet szó, ugyanazok a kutyák és macskák, ugyanazok, csak egy árnyalattal kopottabb és szürkébb házak, ugyanaz a piac néhány pulttal, az a hely, ahol egy egész éven keresztül mindennap megvette a fél kilogramm kenyeret és a doboz cigarettát, ugyanazok a sarkok, melyeken most azokhoz hasonló emberek tartózkodnak, legalábbis korukat illetően, mint akik évtizedekkel azelőtt álltak ott.

Nem is sejtette, hogy megváltozhatott az a cukrászda, mely fiatalsága összes süteményét fémjelezte, még a legyek is ugyanazok voltak, épp csak a saját apját és önmagát nem láthatta a kirakaton keresztül, vagy talán elrejtette őket a homályos, piszkos üveg. Ugyanazon a helyen, ugyanannyi ablakkal, ugyanolyan elhanyagoltan állt az a szálloda, amelybe soha nem volt mersze bemenni.

Volt egy álma, melyet időről időre intenzíven újraálmódott. Minden alkalommal elveszett ebben a kisvárosban, és abban a pillanatban elviselhetetlen éhséget érzett. Kitarótan kérdezősködött szállás után, és mindenki útbaigazította a szálloda felé, amit sehogy sem tudott megtalálni, még részletes magyarázat után sem. Álmában a gulyás ínycsiklandó illata kísértette, az éhség egyre nagyobb lett és egyre elviselhetlenebb, és verejtékben úszva ébredt.

Indíjának hívják azt a várost, melyben iskoláskorában mindig elveszett volt, és elviselhetetlenül éhes.

Az első cigaretták eme városából bármit meg szeretett volna tartani az emlékezetében, hogy megteremtse a gimnáziumi emlékeknek ama édeskés gyűjteményét, de nem volt, amit érdemes lett volna megjegyezni, még a legnagyobb erőfeszítések és a legjobb szándék mellett sem talált rá okot, hogy akármire is emlékezzen.

Egyszer régen elvezette Anasztáziát, kitartó unszolásának engedve, ennek a városkának a peronjára, hogy felfedje előtte felnőtté válásának döntő helyszínét, és azt mondta neki, hogy ez az egyetlen módja annak, hogy megismerhesse, hisz egész ittlétének a legkedvesebb részlete tulajdonképpen maga a távozás. Ő csak mosolygott, mi mást is tehetett volna.

Mind a négy indíjai évét olyan levelek írásával töltötte ki – ne tűnjön túlzásnak –, melyeket nem volt kinek elküldenie. Később, amikor már megjelentek olyan személyek, kiknek postaládája felvehetné a gyóntatószék biztonságos alakját, teljesen érdektelenné vált számára a vallomástétel.

Sietősre fogta lépteit az autóbusz-állomás felé, megérezve a nem remélt fáradságot, mára pont elég volt abból az adósságlerovásból, amivel a nevelkedés egy bizonyos szakaszának tartozott, ma az ő arca teljesen másmilyen kellene hogy legyen. Máris szitkozódott, hogy ennyi ideig kitette magát a szélnek egy olyan város kedvéért, ami semmire sem tudta emlékeztetni. Visszafelé menet még ücsörgött pár percet a park egyik padján, de az tényleg

nem bírt semminemű jelentőséggel. Csak azt érezte, hogy a kitaró szél még a meg nem jegyzett ifjúság fennmaradt porát is szertefújja, és már megint egy buszban volt, abban, amely alapos bizonyítéka volt annak, hogy semmi sem változott.

Több mint tíz óra telt el az utazása kezdetétől, és most már biztos volt benne, hogy hamarosan olyan látvány bontakozik ki tekintete előtt, amely mindannyiunkban megvan, és minden ellenszegülés ellenére is, az idillnek egy nevetséges és szomorkás mozaikjává rendeződik.

Tető árnyékban, a hold Čandrli alatt, a folyó moraja, halászhálók, hajók vonulása.

Míg a busz az egyenetlen úton száguld, a piszkos ablakon berepülnek a képek. Ím, Vajdaság rohan az ablak mellett: sarjadó búza, disznók, kukorica, traktorok, csatornák. A hófedte álmos Čandrli, a lecsupaszított fák, fűcsomók, melyek ellenállnak a korai télnek.

Kedvetlenül vagy sem, az ingerlékeny vagy csodálkozó, nyűgös vagy aggodó buszsofőr mégis ráállt, az ő hosszan tartó unszolására, hogy Čandrli bejáratánál megálljon. Nem azért, és ez teljesen biztos, mert az életét féltette volna, és nem azért, mert azt szerette volna mondani, hogy már alkonyodik, a szél viszont erősödik.

Kétség nem férhet hozzá, hogy amikor kilépett az út mellé, ahol a csatornában a szél már napok óta hajlítgatta a nádat, míg az autóbusz dübörögve távolodott, mégis hallotta annak majdnem kísérteties süvöltését a fák már lecsupaszított koronájában. Felocsúdva sem sikerült még összeszednie magát, a gyermekkor viszont, a levert térdek, az igazságosság és igazságtalanság kislíri érzése, minden visszatért, a hideg szél hirtelen rohama pedig majdnem kitepte kezéből a táskáját.

Tekintete előtt, mely már hozzászokott az alkonyhoz, ott volt Čandrli, az aggodalomnak és örömmek az ismert és elfelejtett látványa, az ifjúkor herbáriumának összeszáradt emlékei, melyeket az elmúlt évtizedekben szép lassan elfelejtgetett, átengedve őket a por és a doh hatalmának, és amelynek oldalait néha szándékosan vesztette el útközben.

Az a hely állt előtte, amit egyszer régen, mint a szökés és az indulás kezdeti állomását határozott meg.

Most, amikor a saját kérésére jött ki az alkonyba, csak gyerekek morcos arcát szerette volna látni, az ismeretlent megugató, elkerülhetetlen kutya-falkákat, kacsákat, libákat, még ha tudta is biztosan, hogy abban a kora esti órában mindenki jól bereteszelte a kertajtót, és becsukta az ablakok zsaluit.

Míg átfagyott kezével utazótáskáját szorongatta, melybe egész eddigi élete belefért, mely nem sokban különbözött attól a batyutól, mellyel valamikor régen a világ átláthatatlan tágasságába kísérték ki, mintha újra megkívánta volna, és keresné a korai évek idillikus képét, teljesen meggyőződve afelől,

hogy semmi sem változhatott, azonkívül, hogy a fából készült keret kisebb lett, parányibb, mint amilyenre számított.

Erről is gondolkodott az, aki egy bizonyos ideig döntésképtelenül állt a kőhídon a gyermekkor házainak kivehetetlen körvonalait szemlélve.

Mi az egyáltalán, amit elfelejtett, és mi az, amit most fedezhetne föl, míg a szél újabb rohama, mely a hátát érte, a célba vett fém helységnévtábla felé tolt, mely a nevet mindig is inkább elrejtette, mint jelezte, szándékosan elgörbítve és összefirkálva. Ennyi év után tudta, hogy eltűntek azok a részletek, melyek ismeretlennek és felfedetlennek tűntek, titkok fátylába burkolva, a gyermek számára érinthetetlenül.

Az újabb szellőkéstől tartva a szemüvegét igazgatta, és teljesen el volt veszve.

Čandrlit már befedték a sötétség sűrű fátylai, és az éjszakában csak egyes helyekről hívogattak a pislákoló fények. A hely, melyet elfelejtett, de melynek ellentmondásossága, ellenszenvenessége és képlékenysége, elmaradottsága és távlatossága teljesen lenyűgözte. Itt, a jövő hosszú árnyéka alatt, egy időben élt a tegnap és a ma.

Az itt élő emberek képessége arra, hogy egyszerre érintsék a múltat és a jövőt, hogy ne különítsék el az emlékeket és az elvárásokat egymástól, jelenti azt, amitől megszökött a korszerű fragmentáltságba, megsejtve és kutatva saját körvonalait.

Eszébe jutott, hogy Čandrliben mindenki arra tanítgatta, hogy azok, akik ott születtek, ugyanúgy, mint azok, akik oda költöztek, mindig azzal a súllyal élnek, amit az élet a hátukra pakolt.

És ezen mindenki ugyanazt értette. Nem volt, aki ne tudta volna, Čandrliben egyedül csak így, ezzel a súllyal lehetett tartózkodni, az élettől megmacskásodva. Már csak természetes, hogy ez azokra is vonatkozott, akik önként vagy kényszerből elhagyták, ha egyáltalán el tudták hagyni. A gondok súlyát nem lehetett otthagyni, vagy másoknak átadni.

Csak amikor meglátta, már meglehetősen görnyedten, mélyen a szemébe húzott sapkával, csak akkor értette meg, hogy Božo Jelačić ugyanazon a helyen vár rá, melyről annak idején az apja rendeletére kísérte ki a messzi, érinthetetlen világba, így volt szokás nevezni minden talpalatnyi földet Čandrlin kívül. Még egyszer megérthette, hogy a reggel nem különbözik sokban az estétől, és hogy ő sem különbözik sokban régebbi önmagától, mint ahogy az a görnyedt ember sem a buszállomáson.

Az, akinek végtelen sok olyan szokása és tulajdonsága volt, melyek még a čandrliai számára is furcsák voltak néha. Hogy keserűen beszél a világforradalomról, a társairól, kikkel sok közös élménye volt, a történelmi freskókról és a figurákról, akik őt csodálták, és hogy kissé kántálósan fejtegeti mások sorsát és életét, hogy írni és alapvető számtani műveletekre tanítsa őket, hogy

visszamaradottnak látszik, hogy végelethatatlan türelemmel próbál mindenkinek segíteni, hogy teljesen hitelesen és igazságszagúan el tudja mesélni, hogy sehol senkije nincs a világon, és hogy több mint százéves, hogy még ha nincs is semmije, akkor is megvan mindene, amire szüksége van, hogy váratlanul, de mindig jókor jelenik meg, hogy néha társaságban úgy hallgat, mintha soha meg se szólalt volna, de úgy, hogy ez az ő szelíd némasága többet árul el, mintha beszélne.

És ezért nem kell beleképzelni abba a čandrli délutánba, hogy az ő apja, áldott álomra hajtva fejét az indijai kocsmák valamelyikében, egyedül és elhagyottan, egyáltalán gondolhatott volna bármit, vagy elvárhatott volna Božótól annál többet, mint amit az megtett, valamivel több gyöngédséget és gondoskodást, és nem csak a telefonkészülékkel való néminemű ügyeskedést és a halálhír jelentését.

Nem, aki őt ismerte, bizonyosan megmondhatta, hogy ilyesmi még csak eszébe sem jutott volna.

Azokon a sikeres utazásokhoz kapcsolódó szokásos megállapításokon, a megtett előkészületek nehézségéről és a fáradságról való kérdezősködésen, az igéknek ama láncolatán kívül, mely magába foglalja a megkönnyebbülést, Božónak mintha nem akaródzott volna többet megszólalni azonkívül, hogy párszor megismételte, hogy nem is kellett neki olyan sok idő, hogy megtegye azt a távot, amit éveken keresztül egyre csak növelt, és hogy Čandrliben, régi jó szokás szerint, semmi sem változott.

„Lám, még én is tudtam, hol kell bevárjalak”, szaladt ki a száján a szemrehányás legkisebb jele nélkül.

Ha ezt a pár szót köszöntésnek lehet nevezni, akkor minden rendben van, ehhez hozzáadhatta azt is, amire számított, és azt is, amire nem, azt, amiről azt hitte, hogy hallania kell, pont most, ezen a falusi őszi estén, és elkerülhette érzelmei atlaszának azt a makacs kémlését.

„Áldott legyen a szél; amit elvisz, azt törvényszerűen vissza is hozza”, mintha Božo meg szeretne volna húzni a válaszvonalat a köszöntés és között, ami neki jár, mivel úgy vélte, hogy ezután úgy fogja magát érezni, mint ha soha ki se lépett volna Čandrliből.

Különben is a jövevény nem látott különösebb okot egy hosszabb és alaposabb beszélgetésre.

Mi az, amit Božo Jelačić ne tudott volna, behúzódva a saját több évtizedes teknőspáncéljába, miközben bagolymód volt jelen és figyelt, mi az, amit esetleg felfedhetne előtte? Valamely új igazságot a világról, valamely kimagasló mechanikai sajátosságot, valamely új evolúciós vagy revolúciós igazságot, valamely civilizációs előrehaladást, amely törést okozna a gondolkodásában?

Abban a pillanatban, kissé elveszette Čandrli sötétjében, amikor felfogta, hogy teljesen ellentétes irányba indultak, mint amerre a gyermekkorát

rabul ejtő ház van, nem bírt tovább hallgatni, meg kellett szakítania azt a szent csöndet, hogy megkérdezze a tanítót az okokról.

Csöndesen, szinte konspiratív módon, mint a régi jó forradalmi időkben, elmormogta, hogy az ő házába mennek, hogy megigyanak egy italt a halott lelki üdvéért. Ez mégis felfoghatatlan volt, és okot adott a rosszallásra.

„Miféle halott? Az, akit régen eltemettünk és elsirattunk?”

„A te házában más emberek vannak, új tulajdonosok, sokan vannak, és nem lenne jó, ha most zavarnád őket. Érted? Lesz még arra idő. Azt mondják, hogy a szél zavarja őket a gondolkodásban, minden idegesíti őket, így hajlamosak meggondolatlanul cselekedni.”

„Božo, állj már meg egy pillanatra, miféle más emberek, miféle új tulajdonosok? Ki adta nekik el a házat? Ki engedte meg, hogy bemennek? Apám a sírból? Vagy te?”

„Hogyhogy én?” – gyorsult fel, mint mindig, amikor összezavarodott. „És még hogy apád? Nincs igazi válasz, ők egyszerűen azt állítják, hogy a ház az övék. Ugyanúgy, mint ahogy mások, akik tömegével érkeztek.”

„Mért nem próbáltad megmagyarázni nekik?”

„Próbálkoztam, hiába. Mintha nekik kellene bármilyen magyarázat. Az ő erejük sokkal ősbibb. Különb is, majdnem minden házában új lakók vannak. Čandrli hamarosan már nem is így fogják hívni. Én maradtam és még egy páran, akiknek van erejük, vagy akiknek hiányzik az akaratuk az induláshoz.”

„De kik ezek?”

„Emberek.”

„Hogy kerültek ide, és mit keresnek?”

„Hogy kerültünk mi ide? Tán a baj kergeti őket, mint ahogy a baj mindenkit megtalál, tán a végzetük vezeti őket ide, vagy egyszerűen nincs hova menniük. Fontos ez egyáltalán?”

„Hát jó. És ti mért vagytok nekik útban, mért kéne nektek elmenni, mi az, ami idevonzotta őket?”

„Mért nő a fű, mért folyik a Duna, mért, mért?”

A szél újabb rohama, egy elnyújtott süvöltés, mintha ez emlékeztette volna őket, hogy az efféle beszélgetéseknek nem a nyílt utcán van a helyük, melyet lassan befed a sötétség és kitölt a kuttyák ugatása, és hogy el kell bújniuk a természet kedvtelése és a rosszindulatú tekintetek elől.

A hold sietősre fogta Čandrli felszakadozott felhői között, mintha szelídítetlen beképzeltségük árnyékai elől menekülne. A messzi villanypóznák körül fénygyűrűk világítottak. Valamikor Mladen ezzel szórakozott. Egyszer még lefesteni is megkívánta a valótlán látványt, de a végeredmény csak egy egyszerű pirosas folt lett, ami szét akart folyni.

A szereplők gyors léptekkel távoztak az őszi színpadról, de épphogy csak Božo becsukta a ház ajtaját és a pálinka után nyúlt, ő pedig még ott állt úgy, ahogy volt, elgondolkodva listázta magában azokat a kérdéseket, melyekre tartalmas választ remélt, amikor dörömbölés hallatszott. Mintha valaki szándékosan kövekkel dobálná a zsalut, és üvöltött az éjszakában, mint egy hegyi szörny, míg a fenyegető hangok távozásra felszólító parancsok voltak.

Božo csodálatosmód egyáltalán nem mutatta ki, hogy nyugtalan. Csak kicsit erősebben húzta meg a pálinkásüveget, megfélekedvén vendégéről.

„Ez éjszakáról éjszakára megismétlődik, csak türelem kell, hogy kivárd a reggelt. Vagy a pillanatot, amikor beözönlenek a szobába. Kiválasztották azokat, akiknek el kell menniük, nem sajnálják a fáradságot annak érdekében, hogy az utolsó čandrlí lakost is elmenni lássák. És sokan elmentek, majdnem mindenki, azt mondták, minden különösebb ok nélkül, de nem bírták már tovább.”

„Mit akarnak?”

„Azt állítják, hogy elzavarták őket a lakhelyükről, az otthonaikból, arról a földről, melyen mindig is éltek. Most ők szeretnék elkergetni mindazokat, akik nem velük vannak, el szeretnének tüntetni minden nyomot, minden zavaró tényezőt, és biztosak benne, hogy nekik ehhez joguk van, mert őket is mindig üldözték és kergették.”

„Legalább védekeznek, magyarázkodnak valaki közlük?”

„Néha. Általában sikertelenül.”

Ezután valaki erősen verni kezdte az ajtót. Ki akarta nyitni, meglehet, hogy egy pillanatra azt gondolta, hogy ő sem sokban különbözik azoktól, akik megőrülnek a szeles őszi éjjeleken, azoktól, akik elveszítik értelmüket és a gonosz rohama előtt hitüket az emberi élet értelmében, de Božo megakadályozta ebben.

„Legyél nyugodt. Elmennek.”

„Hát soha nem beszéltél velük? Tán te, ennyi év és ennyi törés után, megengeded magadnak, hogy néma maradj, hogy süketnek és vaknak tettesd magad, ennyit túlélteél azért, hogy a végén megvond a vállad?”

„Az istenért, én csak egy-egy új történetbe tévedt forradalmi rom vagyok. Nem érdeklik őket a magyarázatok, ez nem a meggyőzés ideje, nem kell nekik az ok, ők a saját igazságukat ismerik. Azt mondják, hogy amit tesznek, az teljesen normális, ami elvárható, amire rákényszerülnek, hogy azt teszik, amit velük tettek.”

„Félsz tőlük te, aki semmitől sem féltél?”

„Persze. De engem fizikailag nem veszélyeztetnek. Božo már nem annyira fontos. Božónak nincs is mit vagy kit vigyáznia. A bátrabbakat jobban támadják, és a házak némelyikét, figyelmeztetés gyanánt, fel is gyújtják.”

Elhallgattak, mintha valami elképzelt egyezségük lenne, és mintha a hangoskodás is halkult volna a ház körül, csak elfojtott zsongást lehetett hallani, amit a szél hozott be az ablakon és az ajtó alatt.

Most ebben a feszült várakozásban és csöndben nézegethette Božo szobáját, egyszerű bútorát. A szoba telis-tele volt könyvvel, aszimmetrikusan szétszórva az ágyon, padlón, szekrényeken, székeken, számos régi tárggyal, újságokkal, fényképekkel, minden sarokban egy kupac valami volt, elmúlt idők valamiféle szimbóluma, mindez olyan benyomást tett rá, hogy még Božo sem tudja, mi minden található itt és máshol. Az a rendetlenség, a rend megalkotásának mindennemű hiánya, összezavarta a vendéget, egy pillanatban azt hitte, hogy szent állatok elhanyagolt birtokán van, az elfelejtett figurák zavaros múzeumában.

Szorosan követte a tekintetét.

„Igen, ez egy múzeum. Az összes emlékem, csodálatos jelenések, szellemek. Halott társaim szellemei, az én forradalmam szellemei, a könyvek, melyeket megpróbáltunk lefordítani, egy hiábavaló forradalom ólomkatonái, a baklövések újoncai, a szimmetria mostohagyermekai, harcosok és árulók, hívók és ellenségek, Čandrli jelenkori szellemei.”

„Mért szellemei?”

„Azért, mert az én, a mi falunk haldoklik, azért, mert életünk Čandrlija már rég halott.”

Csak ekkor erősödtek föl újra a hangok, újra verték a zsalukat a kövek. Nem mozdultak, a pálinkásüveg a megmentés zászlajaként állt az asztal közepén.

„Hova is mennék én már? Kihez? Kinek kellek én még? Čandrli a semmi és a minden számomra. Ha már nem menedék, akkor meg is érdemlem, hogy otthon nélkül végezzem.”

Mladen még mindig csak hallgatni volt képes, lefoglalta a nem várt fogadtatás intenzitása, összezavarodott a meghiúsult elvárásoktól, ő, aki az elviselhetetlenségből egy újabb szerencsétlenségbe ugrott. Ha valaha meg is jelent benne a sejtelem, hogy ő egyszerűen egy igazi lakhely és cím nélküli ember, most fellélegezhetett, mert úgy tűnt el minden oka a kételkedésre, mint a tavasi nap első sugarai. Nyomtalanul.

„Neked úgysis teljesen mindegy, te úgysis mindig az értelmetlen kutatás mostohagyermeké voltál. Sokáig nem voltál itt, neked a házra nincs is szükséged. Van hova elmenned.”

Szerette volna elmondani, még mielőtt lefeküdtek volna, és Božo eloltotta a villanyt, míg a szemére sehogy sem jött álom, azt szerette volna, ha soha el nem megy, hogy távollétének évei csak sikertelen szökési kísérletek voltak egy belső börtönből.

Azt, hogy hitte, annyi milliárd különböző, becsavarodott, értelmetlen sorsnak egy napon találkoznia kell az emelkedettség talapzatán. És hogy valami módon ebben még mindig hisz.

Évek, melyekről azt hitte, hogy ismeri őket.

„Tudod, én mégis végleg visszajöttem Čandrlibe. Mindörökre.”

A sötétből nem jött felelet, mint ahogy az ő lelkében mindezek az évek alatt Čandrlí se felelt soha. Csak valami halk és fenyegető visszhang, mint kitartó, többszörösen megismételt fordulata egy rozsdás fogaskeréknek.

Hallatszott, ahogy egy éjjeli madár gyereksíráshoz hasonló hangot ad, és ekkor elaludt.

Az álom már rég, már azoktól a napoktól kezdve, melyek a bérelt szobák poros bútorain szóródtak szét, nem jelentett számára megkönnyebbülést. Többször felébredt, a szája egyre szárazabb lett, gyakran hitte, hogy már megvirradt, hogy ezeréves álomban szendereg, mint az a hercegnő, aki megszurta az ujját a rokkán, és hogy nem létezik az oknak az a csókja, mely elindítaná.

Csaknem megszállottan gondolt a Dunára, mely fékezhetetlenül jön, a Holdra, mely a víz felett játszadozik, a folyó kivehetetlen morájára, és amíg ő kavicsokat gyűjtött a régi képekhez, a madár, amely álomba kísérte, újra hangot hallatott. Mintha még egyszer meg szeretné mutatni, mint a Hold, amely oly gyakorta bevilágította Čandrlit, a templomtornyok árnyékát, az elhasználódott tetőket, mindazokat, kik most alszanak, mindazokat, kik nem tudnak emlékezni.

Ifjúkora minden kiüresedett helyéhez, a döntésképtelenség összeszáradt galagonyabokrához, az egykori menekülés lecsupasztított és göcsörtös fájához vitte vissza.

Hát nincs otthon a gondolataival, a gondolataival saját magáról, a fiatal-ságról? A sajátomon kéne hogy legyenek, mint az a miniatűr baba, mely elveszett a glóbuszon, melyet egy kéz ok nélkül megforgatott.

Talán csak itt, álmában, újra felhúzta öreg, kifakult kabátját, sapkát tett a fejére, és lassan elindult Čandrlí utcáin.

Újra az iskolaudvarban volt, az egykori táncteremben a szövetkezeti otthon lerobbant épületében, mozdulatlanul az őszi ködben. Bárhonnan láthatta a Dunát és hallhatta hullámain. Vajon kisfiúként nem abból az iskolából, pont onnan szaladt a partra, és dobálta órákig a kavicsokat a vízbe, szemlélve a koncentrikus köröket a felszínén, mindaddig, míg alkonyatkor egy kéz haza nem vezette?

Szinte vakon járkált fiatal-sága színhelyein, lehajtott fejjel poroszkálva, míg a kabátja gallérján előző élete nyirkos cseppjei gyülekeztek.

Čandrliben mindennek volt hangja, és minden megszólította. A zajok és hangok megtámadták, hallotta azt a régi, jól ismert gúnyos nevetést, a saját

erőtlen segélykiáltásait, a parancsokat, megérezte azon kérdések méltánytalanságát, melyekre nem tudta a választ.

A hangoktól alig sikerült olyannak látnia Čandrlit, amilyen most. Pedig valószínűleg másmilyen. A haladás csúcspontján, minden ház előtt autó, s valahogy mintha a homlokzatok festése is tarkább lenne.

Még mindig voltak libák, melyek gágogva, kissé rekedten és figyelmeztetőleg, pontosan meghatározott időben mentek a folyóra, mint ahogy mindig ugyanazon az útvonalon és mindig ugyanabban az időben jöttek meg. Szítálni kezdhették az őszi eső, míg megszólaltak a templom harangjai, melyek mintha a ködből kandikáltak volna ki az elveszett szárazföld után kutatva?

A nap pedig csöndös és nyirkos volt.

Még mielőtt megközelítette volna az utca végét, meglátott egy házat, valaha fehérét, cserepei mohával benőve. Kissé hidegnek tűnt, mintha a többi ház félretolná. Valahol hátul, az udvar és fűzsarjakkal benőtt part mögött terpeszkedett a Duna. Újra megérezte a víz szagát, és látta magát, ahogy meztláb a part felé szalad.

Nem mert közelebb menni a kapuhoz. Ismeretlen embereket látott, ahogy közvetlenül a fal mellett tevékenykedtek. Egy asszonyt, aki makacsul állt a küszöbön. Sokáig állt, mozdulatlanul, nem tudta rászánni magát, hogy legalább kérdezzen elveszett gyermekkorra házáról.

Semmi értelme sem volt. Szó nélkül megfordult, és visszament Čandrlit központjába, egészen a kereskedésekig, a kocsmáig, egykori ismerősök nyomában. Egy sem volt itt közülük.

Hát mindenki magyarázat nélkül ment el? Most lépten-nyomon ismeretlen arcokkal találkozhatott csupán? Mért néztek rá gyanakvással, segítők szándék nélkül, a magyarázat bárminemű igénye nélkül?

Hirtelen távoztak, és nem hagyták meg új címüket. Mit is kezdhettek volna az új címek ismeretében?

Még bepislantott régi udvaraikba, megint ismeretlen embereket látott, ismeretlen gyerekeket, akik szinte rettegve menekültek tekintete elől. Csak úgy tűnt, vagy a dolgok tényleg ilyen szembeszökően változtak? Hát tényleg ilyen szembetűnőek lettek volna a hirtelen pusztulás nyomai?

A túlradó gondatlanságról, a közömbösségről és az emberek lehetséges eltűntéről árulkodtak az elfelejtett tárgyak, a kidobott székek az udvarok félreeső zugaiban, szándékosan a fűben hagyott kerékpárok, szétdobált farakások, kaszálatlan kertek, libák, melyek megszokásból ugyanazon az utakon közlekednek céltalanul, elveszett gazdáikat keresve.

Voltak új arcok a faluban, de azok mintha csak pánikról árulkodtak volna. Azon töprengett, hogyan létezhet, hogy mindannyian öreg holdkórosokra hasonlítanak.

Mindezek ellenére meg kellett állnia, hogy jobban szemügyre vehesse őket. Különben hogy jöhetne rá, hogy mi is történik?

Odament az asszonyhoz, aki egy gesztenyebarna kabátba burkolódzott, amely túl nehéz volt erőtlen vállainak, úgy állt a bolt előtt, mintha olyan valakire várna, aki még a láthatáron sincs. Észrevette, hogy bizalmatlanul méregeti, gyanakvással, fénytelen szemeiben mintha valaki mégis meggyújtotta volna az elszántság apró lángját, de a kedvetlenségét, vagy a haragét is, amiért éppen őt szemelte ki.

„Mi történik?” – kérdezte békésen, lehalkítva hangját, hogy elfedje saját páni félelmének mély kanyarulatait.

„Semmi sem történik.”

„Hova ment mindenki?”

„Senki nem ment sehova. Csak jöttek. Különben is, mért engem kérdez? Szálljon le rólam. Kérdezzen valaki más. Talán többet tudnak.”

És elindult. Talán nem kellene elárultnak és elhagyottnak éreznie magát? Ő, kinek már a régi otthona sincs meg, ő, akinek Čandrlí kövei, a víz meg a fák is, melyek körülveszik, csak fennmaradt jelei a lét biztonsága utáni lehetséges vágyódásnak. Örökre el fogja veszteni azt a menhelyet, melyre ennyi éven keresztül nem volt szüksége? Mely most, hogy a teljes elvesztésének valós veszélye felmerült, nagyon fontos lett.

„Hogy van?”

Meglepte a hang, melyet, ha megerőlteti magát, fel kellene ismernie, egy idősebb ember, kinek arcáról a nehéz sors és az ellenségesség hiánya tükröződött.

„Jól”, örömtelien nézett a találkozás elébe, örvendve a megszólításnak. Kissé hiszékenyen, mint amilyen az ember lenni tud abban a pillanatban, amikor sikerül a szükséges megértés lehetséges nyomaira bukkannia.

Testvére az értelmetlenségben önként megadja magát.

„Biztos benne, hogy jól van?”

„Igen. Ennyire siralmasnak tűnök, hogy ezt kérdezi tőlem?”

„Hát”, mondta a régi idők lehetséges ismerőse – mint nehéz páncél, melybe ő akár ebben a pillanatban behúzódhatna –, „mért járkál körbe úgy, mint egy vak, aki nem mer újabb lépéseket tenni?”

„Az istenért, hát ezt meg hogy érti?”

„Maga attól a pillanattól kezdve, hogy meghalt az anyja, nem használta a szemét és a fülét. Vak rémülettel szeretett volna távozni és csak távozni. Ma, ennyi elveszített év után, újra azt kell látnom, hogy megfelelkezik a szeméről, most sem lát semmit, nemhogy megtanult volna figyelmesen hallgatni.”

„Mi az, amit látnom kellene?”

„Azt, hogy majdnem mindenki elhagyta Čandrlit, hogy egyszerűen nincsenek, hogy más emberekkel találkozik.”

„Maglehet, hogy számomra mindannyian más emberek. De ha már elmentek, mondja meg, hogy hova.”

„Elmenekültek. Biztonságosabb helyre, ami nincs. A régi helyekre rejtőztek az új és a váratlan rohama elől.”

„Mért?”

„Ne engem kérdezzen, mert nem rendelkezek mások feleleteivel.”

„Ön mért nem ment el?”

„Én boldog vagyok itt.”

„Én is”, mondta majdnem győzedelmesen mosolyogva. Még ő maga is meglepődött azon a lehetőségen, hogy ezen a helyen tulajdonképpen boldognak kellene lennie.

Csak hova, hova tűnt el mindenki?

Újra felébresztették a hangok, a hívások az éjszakában, a közeli titkos suttogások, az az érzése támadt, hogy világító macskaszemek figyelik a sötétből. Hallotta, ahogy a szél a fák ágait hajlítja, ahogy recsegnek az öreg fák megcsontosodott gyökerei, gyöngén megsejthette a hullámok becsapódását a partra.

Nem sokkal ezután még egyszer megérkezett Čandrilibe. Ez alkalommal átúsztta a Dunát, úgy, ahogy gyermekkorában tette, bármilyen félelem nélkül. Újra az alacsony növényzet között haladt, nem véve tudomást arról a tényről, hogy meztláb és nadrág nélkül van. Nyugodtan indult el, teljesen nyugodtan, reszketés nélkül, a ház felé, melyben született. Minden a helyen volt, mintha csak egy ártalmatlan pillanatra szaladt volna le a folyóhoz.

Egyáltalán nem lepődött meg, hogy a ház előtt egy széken ülő embert talált. Teljes nyugalommal közeledett felé. Amikor az ismeretlen meglátta, arca, melyet elborítottak a várakozás nyomai, egyszeriben felragyogott. Felállt, gyors léptekkel odalépett hozzá, és átölelte. Nem tanúsított ellenállást.

„Vártalak”, mondta megkönnyebbülve, mint aki már régen elvesztette minden reményét.

„Nem értem. Mért engem?”

„Vártalak.”

„Lehetetlen. Ez egyszerűen nem igaz. Ön nem tudhatja, ki vagyok én. Mért várakozna rám?”

„Vártalak”, mintha fenyegető visszhanggá kezdett volna változni, valamilyen távoli echóvá, melyet lehetetlen megállítani.

„Nem értem, fel nem foghatom. Nem tudom, mért. Tényleg, nem létezik semmilyen ok. Semmiképpen nem tudhatja, hogy ki vagyok, soha nem találkoztunk. Ezért az én érkezésemnek nincs jelentősége.”

Viszont, mikor ellenszegült a szívélyességnek, a várakozásnak és túlzott vendéglátásnak, az ismeretlennél ez valami fajta sértődöttséget és majdnem

valami eltitkolt haragot váltott ki. De az arcáról nem tűnt el az az elsődleges mosoly és a megkönnyebbülés.

„Ne játssz a hülyét. Itt ülök már hónapok óta, le nem veszem a tekintetemet a Dunáról. Téged várlak, megbeszélés szerint. És csak ezért vagyok boldog ennyi idő után, mert sikerült végül is eljönnöd.”

„Milyen megbeszélés alapján? Miért kellett eljönnöm?”

„Az istenért, hogy te milyen egy fura ember vagy. Hogyhogy miért? Hát hogy elvidd a dolgaidat a házból, és hogy te meg én szépen elbúcsúzzunk.”

„Nem értem, mért kellene elbúcsúznunk. Ez az én házam, és nem azért jöttem vissza, hogy elmenjek, hanem azért, hogy maradjak.”

„Lehetetlen. Mindenki elment. Ezért neked is el kell menned. Különben is, ne játssz a naivat, a ház úgysem a tiéd.”

„Hogyhogy nem az enyém?”

„Úgy, hogy így állapotunk meg. Hát Anasztázia nem tájékoztatott a részletekről?”

„Mi az, amit Anasztáziának el kellett volna mondania?”

„Hát, hogy a házat, egyeztetve veled, egy évvel ezelőtt eladta nekünk. Tulajdonképpen mi elcseréltük a házainkat. Ott van, nagyon elégedetten, veled ellentétben, az én régi házamban.”

„Ő azt nem tehette meg. Ez egyszerűen nem létezik.”

„De még mennyire, hogy létezik. A te felhatalmazásoddal jött, egy papírral, melyen minden rajta volt.”

„Semmilyen felhatalmazást nem adtam neki.”

„Nem tudom. És nem is akarom tudni. Örülök, no, hogy mégis el tudtál jönni, és hogy végre elviszed a dolgaidat, és elmész.”

Mladen még mindig nyugodtan állt, még abban a pillanatban is, amikor úgy tűnt neki, hogy az ember felemel valamilyen fehér ütlet, ami a lába előtt hevert.

„Mi bajod, ember? Ez az én házam.”

„Kérdezd meg Anasztáziát”, ez lehetett az utolsó, amit hallott, még mielőtt az ütés bekövetkezett volna. A másodperc tört részével azelőtt, még mielőtt leizzadva és kibíráhatatlan fejfájással felébredne.

Kinn, a szoba melegen kívül, a szél felerősödött. Ivott egy kis vizet az asztalon álló kancsóból. Még mielőtt újra lefeküdt volna, arra gondolt, hogy mindez csak egy rossz álom volt. A visszatéréssel járó megterheltség. Szorongás, nyugtalanság, előérzet. Csak ennyi. És semmi több. Talán.

Függőségek gyűjtője

A reggeli alatt a nyelve még mindig az álmokban van, mintha fojtogatná, mintha belegabalyodna a képekbe, és mintha az előbukkanó régi emlékek sűrű szövevénye kötné gúzsba. Ha a csömört, a betörő félelmet, valamint a szorongás és a bizonytalanság visszatértét egyáltalán emlékeknek lehet nevezni.

Csak ezek miatt hallgatag, bár szívesen kitálná Božo előtt évei leltárát, életmódját és hite minden elvakultságát. Melléfogásainak gyűjteményét. A hiábavaló várakozás, a csalódás és a félreismerés gyűjteményét.

Minden titkos reménye, mintha elfolyt volna a szeles éjszaka alatt, a reggel egy nyirkos pocsolyára hasonlított, melyben mozdulatlanul fuldoklott.

A várakozás ködös čandrlí partjai a néhai telephelyek szomorkás illatában fűdenek, szükségtelen, régi ócskaságokkal betemetve.

Mintha díszbe vágták volna magukat, a nyárfák tiszteletük tanújeként az ünnepélyes némaságban, a szél az éjszaka folyamán hirtelen elállt. A köd elnyelésükre készült. Arra, hogy elkeseredett és felkészületlen mivoltukban, a következő élet felsejlő árnyai elől, elmenekítse őket a lét színpadáról.

Ha nem lettek volna valamilyen távoli hangok, töredékek egy ki nem vehető beszélgetésből, melyek mintha egy elfelejtett televízióból hallatszottak volna. A televízió egész este képeket sugárzott, valószínűleg azt hitte volna, hogy azon az éjszakán átúszott a másik partra, a partra, melyen már semmi sem létezett.

Ha nem változott volna minden meg, akkor azt gondolhatná, hogy körülötte a gyermekkor tiszta, zöld és ismerős helyszínei, álmainak visszafogott öröme.

Többé már nem volt hova menekülni.

És mikor felkelt, tudta, hogy megindul fölfelé, föl a domb felé, a végső szembesülés háza felé, a páni félelmek eme homályos tükre felé. A ház felé, ahol a feledés az egyetlen menedék, ami hátramaradt. A mindenkitől való elfelejtettség. A titkok háza, a szerencsétlenné lettek čandrlí épülete, a sejtések forrása, az üdvözültek felé. A ház felé, melyben a titkokon és a szerencsétlenségen kívül semmi más sem létezik.

Újra a gyermekkor illatát érezte, amíg a domb felé vezető úton lépdelt. Újra egy halk hang hívogatta a ködös reggelbe.

Minden belesüllyedt a ködbe, a fák nyirkos törzseinek körvonalai sejlettek fel. Mint mindig, az évnek ebben a szakában varjak káromgása hallatszott.

Ezek csak emlékek, nevek a múltból, pravoszláv nevek, katolikus nevek, a falusi futballklub csillagocskáinak nevei, kocsmai nóták, táncok, ügyetlen csokolózások a sötétben, a felnöves kapuiban való féktelen gyűrődések, nem meggyőző ellenkezések és mesterkélt nevetés, az első májusi fürdés, a

Dunába fulladások. Ezek csak mézeskalács szívek, amiket falusi búcsúknak árulnak. És a tökéletesség korai megsejtése?

A szokások, az eltávolodás, a pánik, a rejtélyes sóvárgás évei, melyek porként hullottak ki az ujjak közül. Ez az egész teher csak a kivethetetlen emlékek csendes hangja lenne?

És már fenn is van a dombon, hogy mint az elhibázottság ólomkatonája, egyszerűen ott találja magát a falak és rácsok mögötti világban, hogy mint hajótörött, kiúszhasson az elkeseredett nyomornak eme szigetére.

Hogy Aliz gyanánt átlépjen a tükör másik oldalára az elhagyottság, a feledés, az elhanyagoltság bűzébe, az elvetettek helyiségébe, a rabságba, melyet a külvilág épített ki, mint a fennmaradás egyetlen rendszerét.

Az orrlukákat húgy- és égszag ingerli. Mintha minden szobában a vég csendes tüzei égnének.

Nem kellett sok idő, gyorsan meglátta. A mennyezetet nézve ült, fejét hátravetette, a lepusztult kórházi szoba foglya, Anasztázia az ápoltak ruhájába öltöztetve. Az elidegenedés kérge.

Ahhoz a nőhöz hasonlatosan, aki törött távcsőn keresztül fonákjáról szemléli a múltat.

Elsírta magát a keserűségnek eme különös csontváza láttán.

A nő nyugodt maradt, összpontosított, mint a várakozás talpzatán. Csak a könnyek vallották az öröm megsejtését. Vagy a védekezés jelei voltak.

A más szobákból áthallatszó hangok felerősödtek, részeges nótázás, aztán lövések. A folyosókon egymásnak átordító egyenruhások mázskáltak szüntelenül. A nő nem mozdult. Mintha mindez szokványos jelenség lenne.

A szoba másik végéből szemlélte, mintha az eddigi életével futott volna össze, mintha saját magát látná az agyonmosott és szakadt kórházi köpenyben.

Anasztázia szelleme, mely felvette az ő alakját.

A gyengédség csontváza, mely az ő életét éli.

Még mindig mozdulatlan volt, csak szemlélni bírt. És hallgatni.

És látta, hogy a falon kiállítás készített, alatta pedig gyertyát gyújtott. Egy csomó kép egymásra ragasztgatva. A kék Tito, ahogy megüli zöld lovát, Krleža, aki egy fogadáson táncol, Koča Popović és Marko Ristić egymást átkarolva nézik a Száva forrását, Kardelj a szószéken kék ötágúval a homlokán. Mobiltelefon-hirdetések fedik a „Najlepše želje” csokoládé borítójának maradványait, egy felhőből Ivica Šerfezi mosolyog, Lola Novaković egy csokor lila rózsával, Nikola Karović mexikói kalapban és gitárral.

„Igen”, mondta egy bizonyos idő elteltével, „sok idő kellett, hogy eljőjj. Sok nap múlt el és sok könny száradt az arcomra. Itt az idő, mert ez a ház egy nagy óra, hogy csatlakozzunk a terápiás csoporthoz, és dominózzunk abban a helyiségben, ahol az összes páciens gyülekezik. Induljunk, mégis időben érkezettél.”

Szó nélkül nyújtotta a kezét, és elindultak a kijárat felé.

Pedig csak azt akarta tőle megkérdezni, hogy mért dobta el magától az életet. Tényleg ez volt az egyetlen módja annak, hogy megmutassa, komolyan gondolja? És hogy nem létezik más módja?

Az égés szaga erősödött. Egyes egyenruhás emberek megpróbálták meg-
többszörözni a létrejövő káoszt. Kiabáltak. Nem érte meg visszafordulni.

És már ereszkedtek is a Čandrli felé vezető ösvényen.

És itt is vannak. Mladen és Anasztázia a čandrli buszállomás rozszant fedele alatt. Míg fenn a dombon a lángok falánkul nyeldesik az elveszettek menedékének kiürített vázát. Azt a közös házat, mely láthatatlan szálakkal kötötte össze eddigi életüket.

Mindennek ellenére Mladennak nem sikerült megszabadulnia attól a gondolattól, hogy ugyanabban az időben sok más autóbusz-állomáson hozzájuk hasonlóan mások is ülnek, fogják egymás kezét nem is tudván, hogy mit tegyenek. Eltévelyedetten, elveszetten és elhagyottan.

Ki meri állítani, hogy nincs szimmetria a jelenségek között? Még mindig.

Mostantól újra gyakorlással kell majd az új életkörülményekhez szoktatniuk a testrészeiket? Mint a közlekedési baleset áldozatainak, mint a paraplégiasoknak, vajon nehéz út és az alaplépések elsajátításának hosszú folyamata előtt állnak? És fennáll-e a siker legkisebb esélye is?

Fennáll-e annak bárminemű esélye, hogy még egyszer felismerjék a városi reggelek váratlan párhuzamosait, a kísérteties kávézókat, melyekben az első reggeli italokat szokás fogyasztani, a sakktábla fölé görnyedő nyugdíjasokat?

Az istenért, ki engedett sötét függönyt a párhuzamos érzések ablakaira? Fennállhat-e bárminemű lehetőség?

A čandrli buszállomás rozszant fedele, melyet szisztematikusan nyelt el a köd, lassan a lehetetlenség utolsó bizonyítékává változott, végérvényesen annak az érzésévé, hogy ők ketten nem az érthető és közvetlen világhoz tartoznak, ahol a dolgok az eszelős következetesség szilárdságát birtokolják, és hogy ők csak egyesek az aszimmetria rájuk mért csapásainak áldozatai közül.

Lehet, hogy ez már a vég.

Amennyiben az elkövetkező órák, napok, melyek az utakon görögnek, az évek, melyek a nehézségek elől elbújnak, ha ezek váratlanul nem jutalmazták meg őket, a rendőrség, az adóhivatal, a katonák, a vírusok, az ideológusok ellenére, a nyomozóhatóságok bűze, az elmekórházak káosza, a hírszerző központok lármája ellenére is, a megértés ajándékával, mint egy váratlan csomaggal.

Vagy őket, vagy valaki mást.

2007. január 25-e, csütörtök

Könyveimben Kiš név szerint ötvenkét vagy ötvennégy alkalommal említettem meg (ez a szám ingatag és bizonyos tényezőktől függ, itt mindenekelőtt a Hold hatására és az olvasási módokra gondolok), beleszámítva egy rövid önéletrajzi jegyzetet is, amelyben (nevem és vezetéknevem kombinációjára hivatkozva, homályos és szaggatott származástörténet, nehéz magyar–szerb gulyás) Kiš fordított névrokonaként mutatkoztam be, viszont egyáltalán nem számítva a jobban vagy kevésbé átjárható allúziókat és segélyhívásokat, mint ahogyan egyetlen sötét köröm alatti tetoválást sem.

Szóval, Danilo Kiš az én irodalmi hősöm. Mint ahogyan mindazoké is, akik megbizonyosodtak a keserű borgesi dogmáról, arról, hogy a szájhősök és gyávák tudják a legjobban, mennyire érzékenyek és sebezhetőek a valódi hősök. De nem voltam én az irodalmi ereklyék ikonfestője és gyártója. Ebben a Kišsel való munkában többször a szöveget is elfelejtettem, mint aki azt álmodja, hogy énekel, mert azt parancsolták neki.

Ne taszítsd el a költő életét (mondtam magamnak) az érintéstől és a mechanikától való félelmemben, sejtve azt, hogy nyakig süllyedek a mondatok úttalanságába, ahol nincsenek emberek.

Elfogadom, ez a poétikai mozzanat valóban Kiš-szerű (válaszoltam azoknak, akik ezt észrevételezték). Bánom is én, hogy a nem *kiš* számú könyvében megnyilvánuló *Kiš* jelenleg *sik(k)*-e vagy sem, nincs idegzetem az efféle nyelvi játékokhoz. Az élet érdekel (tudattam kezemet a szívemre téve). Ha, mint mondani szokták, egyáltalán élek.

De milyen élet, istenem! Benne volt-e ez az élet abban a történetben, amit Kiš cetinjei gimnáziumi éveiről hoztam össze, arról az időszakról, amelyre

az író, eltekintve a kisebb-nagyobb esőzésektől és a *Njegos-sír gondnokaként* ismert nagybácsi folytonos emlegetésétől, ki sem tért? Kiś és az éjszakai magömlések, Kiś a táltos-félköltő, az iskolai futóverseny vesztese, szerelmesen valamelyik sportszallagba, az osztály zsarnoka által gyötört, a számárpadban ülő, a fán, a selyembugyikat szaglászó!...

Lám, az író élete mindig egy legenda. Bizonyos csak a halál.

Másfelől, Kiśről sohasem írtam egyetlen összefüggő kritikai szöveget sem, noha szenteltem illet nála sokkal kevésbé méltóaknak, s bár róla sűrűn teli szájjal beszéltem. Eduard Samnak az a bizarr szokása, hogy az újságba fűjja az orrát, mindig a saját orrom képét idézte elém, szétmosódott nyomtatott betűkkel körülszegélyezve. Mint isten csodáinak mellékes paródiája, mondjuk egy fa, amelynek ágain vastag betűs idézetekkel teleírt levelek nőnek.

Igaz, egy valamikori tanácskozársra összeállítottam egy *szöveget*, *A forma Éroszáról*, arra gondolva, hogy ez az egyetlen dolog, ami Kiśt, saját bevállása szerint, igazán érdekelte. Úgy értem, az egyik és a másik is. De a cikket később csak kinkeservesen tudtam megjelentetni, ugyanis kifogásolták, hogy nem tartom magam a tényekhez, és készpénznek veszem a híreszteléseket, bár Kiś módjára a tanúk megbízhatatlanságára hivatkoztam, a szerkesztőnek pedig – ha már kétségbe vonta *tudományosságomat*, ami egyébként eszem ágában sem volt – azt ajánlottam, hogy az olvsmányt a *költészeti* rovatba helyezze.

A másik dolog, amelyben állítólag melléfogtam, a szerelem volt (ó, még egy kudarc, sóhajtottam, akár Cyrano), ugyanis fölvettem magamnak a kérdést, *hölgyeim*, hogyan lehetséges, hogy Kiś, aki prózájában is és kijelentéseiben is irtózott a szerelmi szitkoktól, s aki félszűzként a narratív petting peremén maradt, lefordított egy ilyen forró dolgocskát, mint amilyen *A múzsák bordélya*, amit olvashatunk akár előlről, akár hátulról, pardon, így magyaráztam meg a lábjegyzetben, hogy erotikus költemények antológiájáról van szó, amelyet, ugye, bárhol felüthetünk.

Mi okból rímelgetsz te egy elméleti szövegben, kérdezte tőlem finnyásan a szerkesztő, mire én azt válaszoltam nem túl meggyőzően, hogy ez nem is elmélet, hanem gyakorlat, de már tudtam, hogy az életem és az élet iránti perverz hajlamom megint a fejembe kerül.

A történetet egy évvel később jelentettem meg, és magamtól is kihagytam azokat az inkriminált rímeket. Pusztán irodalmi okokból: a kép túl egyértelműnek és naivnak tűnt.

De a Kiś nemesi megosztottságáról szóló szöveget, azokról a történetekről, amelyek miatt pirul, az elégetett szerelmes levelekről a *Jegyesekből* és *A vörös Lenin-bélyegekből*, melyek talán valamely mélyebb irodalmi szégyenkezés kifejezői, a másvilági Érosznak ugyanezekben a levelekben való ünnepléséről (amelyek fölött még ott lebeg a füst, a füstforma, ahogyan az ének

az *énekek énekévé* emelkedik az autentikus *Műzsák bordélyában*, amelyet, mint mondják, elégettek), szóval ezt a szöveget soha nem fejeztem be.

Az egészet kezddhettem volna ezzel a mondattal: *Egészen fiatal korában Kiš az idős Keith Richardsra hasonlított.* De nem ezzel kezdtem. Egyszerűen így indítottam: Jó néhány évvel ezelőtt (s ami most következik, azt Eduard Limonov Edicska hitelesíti, aki egyébként éppen annyira megbízható, mint amekkora a nők iránti vonzalma) Párizs művészvilágában mágikus kártyaként működött a legenda, hogy egy grófnőnek öt órákor ismét találkája volt, méghozzá azzal az íróval, aki éppen ez idő tájt önmaga sírját ásta saját történetében.

Szinte minden olvasói társadalomban faragatlanság leleplezni a Danilo Kišre való célzást, mint ahogyan a Valéry-féle, esztelen grófnőről szóló első realiztikus gúnyverset is, amit maga Kiš is úgy rágogatott, mint nyugati atracélt.

Az Úr kitaposott útjai mégis pletykákhoz vezettek, amelyek arról szóltak, hogy egy posztmodern Guermites család új, párizsi szalonjaiban Danilo Kiš, az itteni irodalmár elszertett egy különc (az irodalom iránti érdeklődése miatt is különc) nemesasszonyt, nem mástól, mint magyar szakmabelijétől, Esterházy Pétertől!

Ugyanez az Esterházy (a Habsburgoknál ősbibb uralkodócsaládból való lo-vag, akinek az apja – kékvérűsége ellenére –, mint kiderült, besúgó volt) visszavágott neki, kölcsönvéve Kiš *Dicső halál meghalni a honért* című novelláját. Betette a saját válogatott történetei közé, meg sem említve Kiš szerzőségét. Ennek a gesztusnak, kezünk a szívünkre, nem volt különösebben látható oka, kivéve azt a homályos tényt, hogy a szöveg az Esterházy család legendás történelmének egyik témáját dolgozza fel, így egy ilyen óriás, jelöletlen idézet felhasználása állítólag legitim irodalmi cselekedet volt. Ennek a lépésnek is megvolt a maga varázsa, de, mondanák sokan, meglehetősen intelligens is volt, hiszen Kiš jelöletlen szövege dominál Esterházy könyvében.

A történetet ismerjük. Egy felkelésben való részvétele miatt a fiatal magyar tisztet halálra ítélik, kegyetlenül, de intő példaként a többi nemesnek. Anyja, a híres udvarhölgy, megígéri, hogy megpróbálja megmenteni. Ha a császár, akivel fiatalkorában, föltételezzük, viharos szerelmi kalandja volt, meghallgatja az anya kérését, és megkegyelmez neki, akkor fehér ruhában fog megjelenni, amikor fiát a vesztőhelyre viszik. Ellenkező esetben gyászruhát ölt.

Amíg cellájában a császári kegyelemre vár, a fiatal Esterházy szívét rémület szorongatja. Amikor a kivégzés reggelén megkérdezik tőle, mi az utolsó kívánsága, a cigarettát választja, bár egy pohár víz után sóvárog. A vesztőhely felé vezető úton, a tömeg vidám zsongását hallgatva, a gyermek meglátja anyja fehér ruhájának szélét. S a kivégzés előtti pillanatban

még mindig reménykedik a szabadulásban. Esterházy barátai a kaszinóban ünneplik majd a döntő pillanatban tanúsított bátor magatartását. Csak az anya fogja tudni, hogy az egész egy halál előtti játék volt, és hogy saját irodalmi hőstét temette el.

Sokáig készültem arra, hogy ez alkalomból elküldjek Kišnek egy hasonló szüzsét. Egy borzalmas történetről van szó, amelyre még gyermekkoromból emlékszem. Egyszer valamilyen rádióműsorban vett részt Kiš, s megpróbáltam telefonon bekapcsolódni a műsorba, és megindokolni a dolgot, de nem kaptam vonalat. Mindig is kishitű voltam, s amíg én haboztam és tétováztam, Kiš megbetegedett. Valamikor a berlini fal ledöntésekor hunyt el, ami után Magyarországon is megnyíltak a titkos rendőrségi dossziék, amelyekből Esterházy Péter megtudja, hogy apja besúgó volt. És akkor mindennek tetejében még én kellettem volna neki, a barátjától átvett történet modern kiegészítésével?

Nemcsak hogy a világegyetem távolodott könyörtelenül Kištől, hanem mi is mindannyian elhagytuk és elszöktünk tőle, mint ahogyan gyáva kölykök otthagyják műanyag takaróba csavarva a nem kívánt csecsemőt egy idegen küszöbön, s eliszkolnak.

Úgy véltem, a novellám alkalmas arra, hogy a *Holtak enciklopédiája* novellái közé bekerüljön, sőt egész szépen beillene *A becstelenség egyetemes történetébe* is. (Egyikre is, másikra is késő volt már. Akkor is, ha a saját élettörténetemet ellenszolgáltatás nélkül is odaadnám, és azt sem kívánnám, hogy a nevemet megemlítsék. Nem voltam én egy eltulajdonítós fajta. Esterházy megkapta, amit érdemelt.)

Szóval, a szimbolikus nevű Podbara városnegyedben nőttem fel. Ez nem Kiš terepe, itt nincsenek gesztenyefák. (Van néhány akác, de ezek inkább Petőfihez vagy Crnjanskihoz illenek.) Most Kiš nevét viseli az egyik régi újvidéki utca. Valamikor Avgust Cesarec utca volt (amíg le nem esett a kék utcanévtábla), még korábban Louis Barthou-ról volt elnevezve, arról a francia miniszterről, aki Sándor királlyal együtt kapott golyót Marseille-ben.

Elnézésüket kérem, amiért kissé útszéli módon beszélek, de a történet már elkezdődött, hiszen Gavra, a többé-kevésbé halandó hős itt élt a közelemben, az Almási utcában. Olyan csirkefogó volt, amilyenek nálunk valaha voltak, elragadó, jelentéktelen kis gonosztevő, akinek az öklére még emlékeznek egyes örökifjak.

Alapjában véve a legenda bahatárolt, helyi jellegű. Hamarabb is elfelejtették volna, ha Gavra, valamelyik ócska trafik kirablásakor, a vásáracsarnoknál meg nem ölt volna két rendőrt. A rablóbanda ügyének tárgyalása szenzációs volt, néhány szédületes fordulattal, amikor is a gyanúsítottak egymást kezdték vádolni. Mindenesetre Gavrát a bizonyítékok több hónapig tartó

felsorakoztatása után, az egymás szavába vágó, tengernyi bírósági szakértő jelenlétében ítélték halálra.

Amikor ütött az óra, a halált állítólag békésen fogadta. Az Ifjúsági Tribün éjjeliőre, a nyugalmazott börtönőr, Petar Vulović megesküdtött arra, hogy Gavra az utolsó evilági éjszakáján úgy aludt, mint a bunda, álmában fogait sem csikorgatta, nem is könnyezett, még csak egy patetikus szellentése sem volt. Utolsó ebédjének, amikor az ismert szokás szerint választhatott volna bármit, amit kíván, a már különben is a napi menü levő majdnem műanyag makarónit választotta.

Virradatkor puffantották le, a csatorna melletti lövöldében, ahonnan főként éjszaka, a vízen keresztül messze elhallatszanak a dörrenések. A kivégzőosztag öt tagja közül csak egy volt a hóhér (az titok, hogy ki), egynek volt halálos golyója. Senki sem tudja majd biztosra venni, hogy ő végezte ki, s rágódni sem tud majd ezen később. A vádlott tehát nyugodtan, a puskacsőre meredve várta be a golyót.

Bogdan Vinokić ügyvéd (aki joghallgatóként, saját bevallása szerint, heves vitába keveredett az *irodalmi mesterlegénnyel*, a későbbi Danilo Kišsel, s akit Kiš úgy lekörözött, hogy mégis inkább elment bírónak), aki tehát hivatalból jelen volt a kivégzéseknél, azt mesélte, hogy még a leghidegverűbb gonosztevők is, akik az Atyaistentől sem féltek, amikor szembe találták magukat egy ilyen halállal, megtörtek, s az egekig sikoltoztak, vonszolva magukat a földön, amely pillanatokon belül befogadja őket. Alig tudtak végezni velük. Gavra nem gombolta ki a gallérját, nem csupaszította le mellkasát, mint valamiféle forradalmár (ámde ezt is mesélik), de nem állat módjára, hanem emberként fogadta a golyót, ha lehet ezt így mondani.

Íme, ez lenne az az Esterházy-történettel párhuzamos mese. Magam is látom, semmi különös, de számítottam arra, hogy Vuk Mandušić mindenre képes.

Érdemes föltennünk a kérdést, mit gondolhatott az utolsó órában. Gavra szegény anyja nem volt a Központi Bizottság tagja, még csak a Nők Antifasiszta Szervezetének a tagja sem. Titót, akkori császárunkat akkor sem látta, amikor itt rothadt a közeli titokzatos Pétervárad vártömlőcében. Hogyan is bízhatott benne? Persze, írt neki. Ő azonban még véletlenül sem mozdította a kisujját sem. Később találkoztam az asszonnyal, bekötött fejjel, szürke arccal kerülgette az Almási templom melletti leplombált házát, ahol a fia valaha gyakorlásképpen az isteneinkre emlékeztető kezetlen, szabósági próbababákra lőtt. (Talán az Istenszülőben bízott már végül, bár őszintén szólva nem tudom, milyen konkrét hatása lehet ennek.)

Honnan volt akkor ereje, kérdeztem volna Kištől.

Valóban, honnan vesszük mi mindannyian az erőnket?

(Gyönyörű lenne, ha most egy kőműves-tranzisztorból felzengne az *Eroica*.)

Fényképezés lómódra

Végy példát a lóról, és akkor a kisujjadbán lesz az élet minden tapasztalata, tudni fogod, hol a helyed, hogyan könnyíts a szíveden – mondja nagybátyám a bádogtányérban hűlő levest kevergetve, szürcsölgetve – annyira szégyenletes faj az ember, nem ér föl a majomig sem. Hallottad-e, mit mesélnek a semmirekellők a kútásó Ristáról? Hogy bambán néz, mint egy ökör, és még a követ is meg tudja emészteni, hogy hiányzik egy kereke, s az idegei vastagabbak a tűzoltóharang kötelénél; pedig megvan Ristának a magához való esze, földérette a víz föld alatti utait, mindenki jószága és háznépe javára, s minden növényt az ő kútai öntöznek.

Helyeslően bólogatok nagybátyámnak, épp csak annyira, hogy jelezzem, nem a falnak beszél.

Futórózsák borította fal. A kertajtó oszlopait szőlővessző fonja be. Az udvarban Rista kerek kútja.

Az ablakokban dús szirmú muskátli. Sötét felhő akaszódik a kéménybe. Esőcseppek csillognak a fűszálakon.

A fotográfus kattogtatja a fényképezőgépét. Meghitt hangulatú képeket készít, lovakról és ökrökről. Nagynéném kékszilvával teli kötővel mosolyog a parasztszék saroglyája mellett.

Nagybátyám a szalvétával kifényesíti bajuszát. Leemeli a fogasról a kalapot, és megigazítja a tükör előtt. Kiválasztja a széket, amin majd megörökítik mereven ülve. A kosárban kettészelt tök.

Egy veres ló az istállóajtóban.

– Én lómódra szeretnék lefényképezkedni – jelenti ki a fotósnek néném, kötényében kékszilva.

Szénailat terjeng. A fényképésznek is lószeme van. Ló, emberrel a szemében.

– Kár, hogy nem csikónak születtem – panaszolom nagybátyámnak –, íme, patkolt cipőm van, vágtaikhoz való, szilaj gondolataim és igába fogott szívem, az eget szántom a fejbúbommal, és a földdel vetülök a gabonába, bátya.

És a fotós lókönnyet lát a fényképezőgépben, pajkos csikót a könnyben.

– Nem látja, mester uram, amíg így bárgyún levetet bennünket, a szemünkben lópaták csillognak, szomorúak és komorak vagyunk szűkös életünk sötét jászla előtt – szólt oda neki bánatosan a székről a nagybátyám.

Rade bácsi fiákerén égi vendégek utaznak

Az utcánk ötödik sarkán álló fehér házhoz fekete istálló tartozott, sötét pej lovak voltak ott és egy kifényesített, lámpásokkal felszerelt fiáker. A kocsis-fiákertulajdonos egy széles vállú ember volt, mint egy ormótlan konyhakredenc, soha le nem vette a subát a hatalmas tökféjéről, sem a vacogtató téli hóviharban, sem az izzasztó nyári kánikulában.

Rade Frola bácsi vasárnaponként meg amikor piros betűs napot mutatott a pravoszláv egyházi kalendárium, befogta a lovakat a fiákerbe. Háta mögé ült be Danica néni, a templomhoz illően tömjénillatosan. Elragadó volt: még a lámpások is szárított bazsalikom illatát árasztották.

Akinek a fehéren csillogó téli éjszakában megjelent Frola hunyorgó lámpású fiákere, azzal, mikor beköszöntött a fényes nappal, valami szép, örömteli dolog történt. De a gondviselés efféle esetei oly ritkák voltak, és oly emlékezetesek...

Amikor begördül utcánkba a fiáker a büszkén ügető lovakkal, mindenki meghajol, s kalapot emel, Frolának pedig még a bajsza se rezzen. Valami sűrű sötétséget rejtegetett Frola magában, amely ott csillogott az olajfényű, lámpászerű szemében.

A dús sörenyű, délceg paripák hasonlítottak a kocsisra, rokon természetük volt. Amint befordult az utcába az aranykeresztes, angyalfigurás üvegfalú kocsi, mindenki tudta: nyomában hamarosan megérkezik Frola fiákere is, pappal, sekrestyéssel. Kikísérik az égi vendéget.

– Isten őrizzen meg tőle, hogy Frola fiákere kíséren el, ha útra indulsz! – sugdosták az utcabeliek.

Fülébe jutott-e Frolának ez a suttogás, azt senki sem tudja.

Megesett egyszer, de csak egyetlenegyszer, hogy a beborozott Alimpije Konculov összeverődött ivócimboráival a kocsmá előtt, s gúnyt űztek Frolából, aki épp arra poroszkált fiákerén, s hallgatott, mint a sír. Fáradtan intett a kezével, nem volt kedve beszédbe elegyedni az iszákosokkal, de Alimpije nem fért a bőrébe, s odavetette a fényes fiákerben gubbasztó Frolának:

– Mikor viszel engem a fiákereden, vendégségbe?

Frola pedig, mi más tehetett volna, meghúzta a gyeplőt, megállította sötét pej lovait.

– Milyen nap is van ma, Alimpije uram...? – szólt vissza, közben hüvelykujjával megpöccintette subáját.

– Hétfő, hiszen tudhatnád – válaszolt Alimpije hetykén.

– Hát, azt hiszem, szeptember első vasárnapján lesz az, ha megérem.

És szeptember első hetében, péntekről szombatira virradó éjjelen Alimpijére rátört a súlyos nyavalya, mely ólomsúlyú bőröndöket akasztott lelkére, Frola pedig, ígéretéhez híven, eljött érte fiákerén.



A sült kakas kukorékol, a sült kácsa kajabál, a sült hal vízbe ugrik

A sült hús-csoda példái a bácskai magyar és balkáni szerb folklórban

Nemrégiben vált olvashatóvá Nagy Ilona lenyűgöző apparátussal dokumentált tanulmánya a sült hús-csoda általa kakascsoodának elnevezett változata eredetéről.¹ A motívum vagy epizód lényege: „A legendairadalomban az életre kelő megsült vagy megfőtt állatok (hal, tehén, borjú stb.), de leginkább a madarak igen sokféle fajtája (kakas, tyúk, galamb, páva, fogoly stb.) fordul elő, hogy bizonyosságot tegyen egy-egy kijelentés tartalmának valóságáról, vagy éppen megcáfolja azt.”² Narratív egységről van tehát szó, „amelyben a csoda rendszerint egy provokatív állítás, vagy ahogy fentebb neveztuk, lehetlenségi formula (»ahogy ez a sült kakas, tyúk, galamb stb. nem kel életre, úgy ez vagy az a dolog sem fog megtörténni«), vagy ugyanennek a pozitív, de lehetlenséget kifejező párja után következik be. A változatok közös tulajdonsága még, hogy valamennyiben ember által megölt és táplálkozásra előkészített állatról van szó.”³

A motívum alapötlete után nyomozva Nagy Ilona megállapítja, hogy a néma teremtmény tanúságtétele „nagy valószínűséggel a késő antik biográfiaműfaj, az apokrif apostolcselekedetek keretében fogalmazódott meg először, és kötődött elválaszthatatlanul a szent elbeszélésekhez. A későbbi legendák és folklórtörténetek sarkalatos pontja, hogy a kételkedő személy paradox állítása (ahogy ez nem, úgy az sem) még hiányzik belőle, de a fogyasztásra előkészített állat csodás életre kelése itt is a hit erősítését szolgálja.”⁴

¹ NAGY 2007.

² NAGY 2007. 507.

³ Ugyanott.

⁴ Ugyanott 509.

A sült hús-csoda (s ezen belül a kakascsoda) folklórban előforduló példái után nyomozva Nagy Ilona felsorolja mindazokat az adatokat, amelyekben a sült kakas kukorékol, az egyéb megéledő sült vagy főtt állatokra csak utal. A sült kakas kukorékol motívumot végigköveti mindazokban a folklórszövegekben, melyek látókörébe kerültek. Ezek között a román és keleti szláv adatok is szerepelnek, mindkét terület az ortodox kereszténység körébe tartozik. Ezekon kívül bemutatja azt a két eddig ismertté vált magyar narratívumot, melyekben a kérdéses epizód előfordul.⁵ Az ugyancsak az ortodoxia körébe tartozó szerb folklóradatok azonban nem szerepelnek tanulmányában. Dolgozatunkban magyar fordításban be fogjuk mutatni az eddig ismertté vált három szerb változatot, melyeknek mindegyike a kakascodát reprezentálja, majd utánuk idézni fogunk néhány olyan narratívumot is (ugyancsak a szerb hagyományból), melyek nem a „szent elbeszélések” körébe tartoznak, de a sült hús-csodának szép példái.

Az olvasó számára összehasonlítási alapul bemutatjuk az egyik magyar változatot:

„Jézust bétették a földbe, s akkor a zsidók megsüttek vót egy kakast húsvétra, s azt mondta egy zsidó:

– Akkor támad fel Jézus, mikor ez a kakas szól, s mikor háromszor megverei szárnyait.

S akkor odatettek vót egy zsidót, hogy örözje Jézust, ha feltámad, ne fusson el.

S akkor a kakas es szólni fogott, s megverte a szárnyait, s akkor Jézus feltámadt, felemeledett, felment, fel a mennyországba. S akkor ezek nyúltak, hogy fogják meg a lábait, de nem még fogták meg.

Akkor látja, vannak azok az emberek, melyikeknek vannak iljen sárig pöttyök az arcikon, s az oljan emberek azért mondják, hogy a kakas, mikor megverte szárnyait, akkor szembeverte a zsírt, s akkor azért van uljan sárig pötty az arcáján.”⁶

A kakascodát reprezentáló három szerb népi elbeszélés az alábbi. A szövegeket saját fordításomban közlöm:

1. „Miatán a katonák Krisztust keresztre feszítették, bárányt és kakast vágtak; a bárányt nyársra húzták, és a tűz mellé tették sülni, a kakast pedig feltették egy fazékban, miközben így szóltak:

– Ha ez a bárány a nyárson bégetett, és ez a kakas a fazékban elkukorékolta magát, akkor támadjon fel a megfeszített!

Nem múlt el sok idő, a bárány a nyárson feléledt, bégetni kezdett, és a csalitosba szökött; a kakas kiugrott a fazékból, elkukorékolta magát, és Krisztus felkelt sírjából, és az égbe távozott.”⁷

⁵ SALAMON 1987. 172. No 156. és BOSNYÁK 2001. 91.

⁶ BOSNYÁK 2001. 91.

80 ⁷ ČAJKANOVIC 1927. 401. No 161., jegyzetek 544.

2. „Az a szokás, hogy a kakashúsból becsináltat főznek, s ekkor elmesélik, hogy Krisztus tanítványai kakashúsból főzött becsináltat ebédeltek, s közben egymást kérdezték: Igaz-e, hogy Krisztus feltámadt? Beszélgetés közben az egyik tanítvány így élcelődött: »Ha feltámadhat ez a kakas, akkor Krisztus is ugyanígy feltámadhat.« Ám mibelyt ezt kimondta, és mondókáját bevégezte, az a kakas kijött a tából, s miután néhányszor széttárta szárnyait és összeverte őket, befröcskölte őket becsináltlével az arcukon, majd elkukorékolta magát. A jelenet láttán mindannyian megijedtek, keresztet vetettek, s hinni kezdtek. Az a hiedelem járja, hogy az arcukra fröcskölt becsináltlé-foltoktól maradtak a zsidók szeplősek, s ezek a foltok más nem zsidókra is átmentek.⁸

3. „Amikor a fazekat leveszik a (nyílt) tűzhelyről, jó, ha a fazék helyét – ahol állt a tűzhelyen – hamuval fedik be. A kérdésre, hogy ez miért jó, az alábbi elbeszéléssel válaszolnak: »Amikor – mondják – Krisztust elítélték, elvezették, hogy keresztre feszítik, a zsidók keresztfát ácsoltak berkenyéből és öt szöget csináltak, amelyekkel a keresztre szögezik. A bírónál, aki Krisztust halálra ítélte, keresztény volt a szakács. Az valahogy ellopott egyet az öt szög közül, és eldugta a hamuba a fazék alatt. A zsidók mindent felforgattak, hogy megtalálják a hiányzó szöveget, de mindhiába. Amikor a szakács levette a fazekat a tűzről, melyben kakast tettek fel főzni vacsorára, a fazék helyét betakarta hamuval, s így senki sem vette észre a szöveget. Ily módon Krisztust négy szöggel szögezték a keresztfára (két szöggel a két kezét, egyet a két lábát). A mellébe, szívébe szánt ötödik szög nem volt meg. Amikor mindezt elvégezték, hazatértek a zsidók vacsorázni. Krisztus néhány óra múlva meghalt a keresztfán. Amikor hazatértek a zsidók, beszélgetésbe kezdtek Krisztus haláláról, s egyik közülük így szólt:

– Hát mi könnyen feszítettük Krisztust a keresztre, könnyen odaszögeztük és halálát okoztuk, de, halljátok, mit beszélnek a keresztények, hogy ő fel fog támadni.

Egy másik azt felelte erre:

– Hagyd azt az ostoba beszédet, amit az oktalan nép mond; ha feléledhet ez a kakas a fazékban, akkor Krisztus is fel fog támadni!

Abban a pillanatban kiugrott a kakas a fazékból, ráállt a fazék fülére, s összezsepcsködté szárnyait. Az összes ott lévő zsidót befröcskölte forró levessel, s teli torokból megszólalt: Kukkurikú! Mindannyian elnémultak a csodától! Az ar-

⁸ VELJIC 1902. 440., idézi ĐORĐEVIĆ 1926. 163. is. A szerb eredetiben a magyar változatban használt ételnemű, a *becsinált* helyén a *čerović* kifejezés szerepel. E szót a különböző szótárak más-más módon értelmezik. A *becsinált* mellett *vasas-ként* is adják. A szó turcizmus a szerb nyelvben, eredetileg perzsa származású, s a pecsenyesütés közben keletkezett pecsenyeszíros lét jelentette, melyet mártogatással fogyasztottak. A török eredetű balkáni konyhában lisztes-ecetes-fokhagymás alapú *mártást* jelent, ebbe mártogatták a sült húst.

cukra fröcskölt foltoktól, a levestől, mindannyian foltosakká, szeplősekké váltak, azóta ilyen napjainkban is szinte minden zsidó. Amiatt pedig, hogy Krisztus keresztfája berkenyéből készült, a parasztok manapság sem tüzelnek berkenyefával, s a fazék helyének hamuval betakarása a tűzhelyen napjainkban is bevett szokás.»⁹

Ha jobban szemügyre vesszük az idézett magyar és három szerb népi elbeszélést (narratívumot), azonnal látjuk, hogy az apokrif evangéliumokig visszavezethető epizód, mely a sült hús-csodák közé tartozó kakascsoda motívumát tartalmazza, folklórműfajlag átalakult az évszázadok során: a motívum eredetmagyarázó mondák részévé vált. E szövegek voltaképpen arra adnak „választ” a folklór eszközeivel, hogy miért szeplősek (leggyakrabban) a zsidók. Harmadik szerb narratívumunk pedig arra is választ ad – ugyancsak a folklór eszközeivel – hogy Szerbia egy részén miért nem szeretnek berkenyével¹⁰ tüzelni a parasztok. Ugyanitt ugyancsak az idézett szerb népi elbeszélés indokolja, hogy miért takarták el – a 19. században – hamuval a (nyílt) tűzhelyről levett fazék helyét (nyomát).

Miközben Nagy Ilona is megállapítja, hogy miként alakult át a kakascsoda motívumát tartalmazó epizód más folklórműfajjára, írja: „A tudatos folklórgyűjtések, feljegyzések a 19. és 20. századból tárják eléink azokat a szóbeli változatokat, amelyek világmagyarázatra törekedve eredetmagyarázó mondanékként fogalmazódnak meg. Ilyen szemlélet az írott források szerzőire nem jellemző.”¹¹ A mintegy másfél ezer éves múltra visszavezethető apokrif csoda-elbeszélés, térben és időben, igen hosszú utat tett meg a két magyar orális változatig, valamint a három szerb – ugyancsak szóbeliségből származó – narratívumig. Ezek ugyanis, szinte mindegyik, a szeplős ember teremtése (konkrétabban: miért szeplősek a zsidók) „magyarázatát” adják meg a folklór eszközeivel.

A két eddig ismeretes magyar szájhagyományozott változatról (a kakascsodát bemutatókról) mondja Nagy Ilona, hogy a román és a keleti szláv hasonló elbeszélések leggyakoribb redakciójába tartoznak.¹² Az előzőekben bemutatott három szerb változat ugyancsak ebbe a redakcióba sorolható, ami felveti annak gyanúját, hogy a redakciónak ez a típusa az ortodoxiához kapcsolható, s ennek nyomán szivároghatott be a csángó hagyományba¹³

⁹ ANONIM 1897. 205. No 46.

¹⁰ Az eredetiben: *brekinja*, jelentése: *berkenye* vagy *barkóca*, latin besorolása: *Sorbus torminalis*.

¹¹ NAGY 2007. 496.

¹² Ugyanott 522.

¹³ Salamon Anikó adata gyimesi csángó eredetű, Bosnyák Sándor adata pedig moldvai csángó adatközlőtől.

is. A horvátok köréből magam eddig nem találkoztam orális változattal, ha ugyanis ilyen felbukkanna, az azt bizonyíthatná, hogy a nyugati kereszténységben is számolni kellene az említett redakcióval.¹⁴

Nagy Ilona azt írja, hogy nem célja a motívum (a sült hús-csoda, vagy a néma teremtmény tanúságtétele) részletes bemutatása¹⁵, megemlíti viszont, hogy a lehetetlenséget tartalmazó csodák „a keresztény keleten mindenütt széltében kerengtek az ókortól kezdve egészen Konstantinápoly 1453-as bevételéig, de később is”.¹⁶ Ezekre példaszövegeket nem idéz, mert azok nem a kakascoda motívumát reprezentálják. Ismert azonban a szerb folklórból néhány szöveg, amely az említett Konstantinápoly bevételével kapcsolatos. Ezek közül is bemutatunk néhányat:

1. *„Miközben a törökök Konstantinápolyt ostromolták, a görög császár, Konstantinos halat süttött egy serpenyőben a tengerparton. Amikor jelentették neki, hogy a törökök már özönlének a városba, azt mondta: Ha ez a hal a serpenyőből a tengerbe ugrik, akkor fogják a törökök elfoglalni Konstantinápolyt. Amint azt ki mondta, a hal a serpenyőből a tengerbe ugrott s továbbúszott. Azt mesélik, hogy ma is van a tengerben olyan hal, melynek egyik oldala meg van sültve, a másik pedig nem. Ezek a halak azokból a halakból lettek, melyeket Konstantinos süttött.”¹⁷*

A másik változat más főhőssel adja elő ugyanazt:

2. *„Amikor a törökök Konstantinápolyt vivoták, éppen azon a napon, amikor elfoglalták, egy kalugyer halat süttött magának a halas konyhában. Akkor arra futott valaki, s átkozni kezdte a kalugyert és azt is amit csinál, közölve, hogy a törökök elfoglalták Konstantinápolyt. A kalugyer, aki nyugodtan süttötte a halat, odakiáltott, hogy ez nem igaz, s a félig sült hal előbb megeled és a vízbe ugrik, minthogy az igaz legyen. Még mindezt ki sem mondta, a félig sült hal csapott egyet a serpenyőben, és a vízbe ugrott a kolostornál. Ettől a haltól lettek azok a halak, amelyek ma is láthatóak a vízben, mivel pedig az félig sült volt, ma is azt mondják, hogy utódainak egyik oldala fekete, a másik pedig vörös. Ha majd a görögök vagy a keresztények újra visszafoglalják a várost, az a hal újra felbukkan, és a serpenyőben terem.”¹⁸*

Mint látható, a sült hús-csoda motívuma az elbeszélés végén eredetmagyarázó záradékkal egészül ki, tehát a sült hús-csoda ebben az esetben is eredetmagyarázó monda részeként maradt fenn a 20. századi szerb folklórbán.

¹⁴ Nagy Ilona utal szövegre a lengyel hagyományból, de valószínűleg lehet ilyen a horvát hagyományban is, mivel egy horvát lexikon forrásmegjelölés nélkül utal a kakascodára idős Jakab apostol attribútumai kapcsán: BADURINA (red.) 1979. 613.

¹⁵ NAGY 2007. 510.

¹⁶ Ugyanott 509.

¹⁷ ĐORĐEVIĆ 1984. 2. 212., eredetileg: ĐORĐEVIĆ 1932. 127. Ugyanott a jegyzetek között ugyanennek a narratívumnak bővebb változata, melyet az adatközlő apja Konstantinápolyban hallott a 19. században.

¹⁸ ĐORĐEVIĆ 1926. 161–162. A pontosan megjelölt eredeti forrást nem sikerült megtalálnom.

Bemutatok még egy sülthas változatot, melyben az iszlamizáció sikeréről regél a török adatközlő.

„Karladovó faluban azt mesélik, hogy amikor a törökök elfoglalták Dél-Macedóniát, sorra kiirtották azokat a keresztényeket, akik nem akartak eltörökösödni. Egyszer Kapilan falu előtt üldögélt hat keresztény, lovaik pedig hat karóhoz voltak kikötve. A karladovóiak megpróbálták őket rábeszélni, hogy térjenek át az iszlámra. Azok azt felelték, hogy áttérnek, ha a halak, melyeket éppen serpenyőben sütöttek, a folyóba ugranak. Amint ezt kimondták, a halak a vízbe ugrottak. Ezt ma a törökök mesélik, hozzátéve, hogy abból a hat karóból, amelyekhez a szerbek lovaikat kötötték, hat jávorfa nőtt ki, közülük négy ma is áll.”¹⁹

Nagyon valószínű, hogy ez a narratívum hiányos lejegyzésű, ugyanis nem lehet véletlen, hogy a törökök hangsúlyozzák a kizöldülő, kihajtó, fává terebélyesedő karókat is. Elképzelhető, hogy az áttérést lehetetlennek vélő keresztények nemcsak a vízbe ugró sült halat és per analogiam az iszlámra való áttérést vélték elképzelhetetlennek, hanem azt is, hogy a hat karó, melyhez lovaik ki voltak kötve, kihajtsanak és fává terebélyesedjenek. (A motívum – kihajtó és virágot hozó földbe szúrt ostornyél alakban – jól ismert a Mátyás királyválasztását elregélő mondáinkban is.²⁰ Ezt mondja el egyébként Czuczor Gergely verse is.²¹)

Végül bemutatunk egy bácskai magyar (délvidéki) narratívumot, mely a maga módján ugyancsak a sülthús-csoda motívumát reprezentálja, közvetett formában:

„Hun vót, hun nem vót, vót a világon egy nagyon szegény ember meg a felesége és egy tucat gyerek. De még a betevő falat se vót meg mindég. Hát elhatározta magát, hogy szerencsét próbál, hátha akad valami munka.

Ahogy mén az országúton, találkozik egy emberrel, ment a vásárra. Kérdi: Hé, atyafi, hová, merre? Megyek a vásárra. Én is, mennyünk együtt. Mentek egy darabig, beszélgettek. A zsidó mondta, hogy ő mit akar venni a vásáron. Hát akkor neked sok pénz van, te zsidó. Hát én a pénzed agyonütlek. Ne üss agyon, te szegény ember, mert még a sült kácsa is kikajabája.

De a szegény ember agyonütte a zsidót, és a pénzt elvitte. Ettől kezdve a szegény emberre jobb napok vártak. Ettől fogva vót mit enniük. Rá tíz évre nagyon összevesztek a feleségivel, az asszony éppen kacsát sütött, és az asztalra tette. Odament a szegény ember, és elkezdte a kácsa száját rángatni: Te kajabálsz ki, hogy én agyonüttem a zsidót, te kajabálsz ki? Az asszony a konyhába meghallgatta. Mingyá elment és följelentette az urát. Hogy tíz éve aszt a zsidót, akit agyonüttek,

¹⁹ ĐORĐEVIĆ 1926. 162–163.

²⁰ Vö. JUNG 2004. 62–71.

²¹ JUNG 2004. 72–73. A kizöldülő száraz ág stb. irodalmáról: DÖMÖTÖR 1992. 27. (No 16. Áron vesszője) Közismert változata Szent Kristóf legendájához is kötődik: Legenda Aurea megfelelő részében: LEGENDA AUREA 1990. 164.

*a zén uram ütte agyon. Mingyá örökös rabságra ítelték a zurát. Eddig vót, mese vót, talán igaz se vót.*²²

Már első pillantásra nyilvánvaló, hogy e narratívum mesének álcázott mondaszerű történet, egészen pontosan az *AaTh 960A Ibykos darvai* vagy a másik, az *AaTh 960 A nap mindent kiderít* rendhagyó változata. Az első mondatípusban általában darvak, esetleg más madarak: vadlibák, foglyok, kacsák, papagájok vagy hollók is előfordulhatnak²³, melyek végül is – a monda második részében – elárulják az addig rejtőzködő gyilkost. A típuscsalád másik tagjában általában ballangó(kóró), de napfény, holdfény vagy szél is előfordulhat a változatokban.²⁴ A típuscsalád rövid tartalmi összefoglalása az alábbi: „Rejtélyes gyilkosság nyomravezető tanúja beszélni nem tudó madársereg vagy növény, melynek említésével a gyilkos gyanússá teszi magát.”²⁵ Idézett bácskai magyar változatunk azért vélhető rendhagyónak, mert abban az áldozat által említett (nem pedig tanúul hívott) sült kacsá „árulja el” végül is a gyilkost. Közvetve tehát az élettelen állat adja ki végül is a tettest. Ez a mondaváltozat ennél a motívumánál fogva kapcsolódik a sült hús-csoda epizódját megjelöltő szájhagyományozott népi elbeszélésekhez. A sült hús-csodák, s azoknak keretében a kakascodák azonban valóban tartalmaznak csodás elemet is, mégpedig azzal, hogy a megsütött vagy megfőzött állatok (általában kakas, de más is lehet) megélednek, feltámadnak a kételkedők állításának cáfolatául. Az említett mondatípus-család ismert változataiban, melyek a kérdéskör kutatóinak eddig a látókörébe kerültek, nem fordul elő mondabeli áldozat által említett sült vagy főtt állat (madár) gyilkosra rávezető funkcióban.²⁶ Magam úgy véltem korábban, hogy bácskai magyar változa-

²² KALAPIS (közéleteszi) 2003. 266.

²³ JUNG 2001a. 177. Az Ibykos darvai mondatípusról: JUNG 2001a., UJVÁRY 1999. 21–26., JUNG 2004a.

²⁴ JUNG 2001a. 171.

²⁵ Dömötör Sándor dolgozata alapján idézi: JUNG 2001a. 171.

²⁶ Bornemisza Péter korai változatában ugyan ott szerepel a sült madár a gyilkosra rávezető szerepben, de az áldozat, megölése előtt, nem sült madarat hív meg tanújául, hanem élő. Bornemisza 16. századi változata így hangzik: „Egy útonjárót ölnek volt két latrok, és könyörög volt, hogy ne bántanák, mert ama madarak is kikiáltanak (mutatott az fán madarakat). Időre egyik udvarbíróvá lévén egy nemesnek, madarakat hoznak élő sütvé, és mosolyodik, és addig kérdezik, hogy megbeszéli az ember mint könyörgett és mit mondott, hogy az madarak is kikiáltják: Ez nemesembernek kedig volt szolgája régen az, akit megöltének volt, és régen tudakozott, ki mielte, azért megfogatja és megöleti.” BORNEMISZA 1977. 86. Bornemisza forrásait kikutatta: SCHEIBER 1977. 23. Az egyik lehetséges forrásban, akárcsak a bácskai (délvidéki) változatban, zsidó az áldozat. A közeli változat összefoglalása Scheiber által: „Gazdag zsidó más országba költözendő a királytól kísérőt kér a határig. A király pohárnokát jelöli ki. Erdőbe érve a pohárnok megöli a zsidót, aki a fenyőrigóra mutat s halála tanújául szólítja. A király születésnapján a pohárnok fenyőrigókat talál fel, s közben szívből kacagni kezd. A király kivallatja okát, s halálra ítéli a gyilkost.” SCHEIBER 1977. 23.

tunk társtalan, az adatközlő egyéni leleményeként fogalmazódik meg benne a sültkacsa-motívum, továbbá az áldozat kiléte (a zsidó), s azt is elképzelhetőnek véltem, hogy a változat mögött a sült-hús-csoda valamely egykor halott, de elfelejtett variánsa kísérhet. További kutatással azonban kiderült, hogy a bácskai változat (akár egy altípus modelljeként is felfoghatóan) egyáltalán nem társtalan, egy változata már ötven esztendeje olvasható, csupán ezzel a kiágazással a kérdés kutatói eddig nem foglalkoztak. A változatra Katona Imre utal²⁷, de láthatóan nem tartja az *Ibykos darvai (AaTh 960A)* mondatípus változatának. Egyik dolgozatában olvassuk az alábbiakat:

„Legtipikusabb példája ennek egy szóláshoz fűződő két rémtörténet. Alapja az a hit, hogy idővel minden titok kitudódik vagy a tettes, vagy egy nem is sejtett körülmény által: *Még a sütt tyúk is kikaparja, még a ballangó is kifújja*, szokták mondani. A szólás két elemből tevődik össze, és valóban két teljesen elkülönülő történettel szokták e szólások nagyobb hitelét alátámasztani: 1. Sok változatban ismert az a történet, hogy egy lakodalomban sült tyúkot ettek, s valaki idézte a közmondást: – *A titkot még a sült tyúk is kikaparja*. – Erre az egyik vendég megszólalt, hogy ez nem áll, hiszen az sem tudódott még ki, hogy ő (néhány éve) megölte a feleségét. Ezzel akaratlanul is kézre adta önmagát. 2. A közmondás második részére is hasonló bőségekben vannak történetek.”²⁸

Ezt követően Katona közöl egy maga feljegyezte ballangós változatot²⁹, s jegyzetei között utal a kérdés addig ismert irodalmára.³⁰ Nagy kár azonban, hogy az 1. pont alatt elmondott (nyilván csupán általa összefoglalt) „sült-húsos változat” többi szövegét nem ismerteti, s ily módon – legalábbis ebben a pillanatban – csak az általa elmondott csongrádi, és a Kalapis Zoltán által közzétett (s főntebb szövegszerűen is idézett) két változat került elem. Mivel Katona „sok változatban ismert történetet” emleget, nem lehetetlen, hogy további variánsok is előkerülhetnek majd a jövőben.

Ha szemügyre vesszük a csongrádi változatot, látható, hogy az a bácskai narratívumhoz képest hiányos: nincs meg benne a tanúságtételre való utalás – vagy más változatokban – felszólítás. A Katona által elmondott lakodalmi történetben csupán az Ibykos-monda záró része szerepel, melyben a gyilkos öntudatlanul maga adja fel önmagát. Tehát nem tudható, hogy áldozata valóban mondta volna a gonosztett végrehajtása előtt, hogy a titkot még a sült tyúk is kikaparja. Ezért valószínű, hogy a közléte Katona ezt a történetet nem sorolta a kérdéses típusba, mindössze rémtörténetnek minősítette. Ennek ellenére úgy vélem, hogy a mindössze közmondás-hitelesítésként elő-

²⁷ KATONA 1950.

²⁸ KATONA 1950. 367.

²⁹ Ugyanott.

³⁰ Ugyanott 368.

adott történet mögött is már részben elfelejtődött mondatípus-változat lap-pang, akárcsak a bácskai változat esetében.

Katona Imre tanulmánya egyébként, melyben a lakodalmi történet elmondásra kerül, elsősorban parömiológiai-szövegközlő jellegű, amelyben – a főntebb idézett részlet kapcsán – a szerző arról beszél, hogy a csongrádi adatközlők nem mindegyik proverbiumot tartják már érvényesnek a mindennapi életben, némelyiknek érvényét már kétségbe is vonják. Majd hozzát teszi: „Ilyen vitás esetekre alkalmaznak utólagosan igazoló, elhihető történetet.”³¹ Ilyen történetként idézi a tárgyalt lakodalmas elbeszélést, mely – mint láthattuk – az *Ibykos darvai AaTh 960A* mondatípus – részben hiányosnak tűnő – variánsa. Az „elhihető történet”, mint eddig fejtegettem, nem egyéni rögtönzés eredményének vehető, hanem egy mondatípus artikulációja, bár a gyilkosság nyomravezető tanúja, vagyis a tanúságtevő, az eddig ismert változatok tükrében szokatlannak látszik (a holt, sült madár tanúságtétele).³² Katona Imre tehát nem arról beszél, hogy a közösség által alkalmazott történetek, melyek a közmondás érvényességét igazolják vagy kétségbe vonják, ezáltal jöttek volna létre. Ebből tehát az is következhet, hogy a proverbium (mint népköltési műfaj) egy másik népköltési műfajhoz tartozó narratívum (monda) által nyerhet igazolást vagy cáfolatot. Valószínűleg így tekinthetünk az „igazoló vagy cáfoló történet” vonatkozásában a tárgyalt mondára is.

Harmadfél évtizeddel később egy nyugati magyar irodalomteoretikus, Kibédi Varga Áron – nyilván Katona Imre tárgyalt elképzeléseitől függetlenül – más szempontok alapján értelmezte a proverbiumok (adott esetben közmondások) és a narratívumok (adott esetben népmesék) lehetséges összefüggéseinek kérdését. Tanulmányában kifejti, hogy „a mese is visszavezethető egy alapgondolatra; ez az alapgondolat pedig – népi, közösségi műfajról lévén szó – a morális propozíció népi vetülete, azaz a közmondás. Ha meggondoljuk, hogy minden népmese mögött meghúzódik egy erkölcsi szabály, *a mesét felfoghatjuk úgy, mint egy-egy közmondás elbeszélő köntösbe öltöztetett illusztrációját.*”³³ (A kiemelés tőlem, J. K.) A népmese közmondás-illusztrációként való felfogása valószínűleg nem védhető elképzelés, hisz a magyar népmesék óriási többsége nemzetközi motívumokat ötvöző népmese-típusok magyar nyelvű artikulációja, tehát elképzelhetetlen, hogy népmeséink a magyar közmondások szemléltetéseként jöttek volna létre. Ez még akkor is így valószínű, ha közmondásaink számos típusáról mutatta ki a legújabb magyar kutatás, hogy azok is alapjában véve nemzetközi típusok magyar variánsai.³⁴ Kibédi Varga elképzelése a mondák esetében sem védhető, hisz azok is óriási többségükben nemzetközi mondatípusok magyar változatai, tehát azokról

³¹ Ugyanott 367.

³² Bornemisza változatát idéztem a 26. jegyzetben.

³³ KIBÉDI VARGA 1976. 47.

³⁴ Lásd: PACZOLAY 1986. és PACZOLAY 1997.

sem tételezhető fel – igaz, e narratívumok esetében ezt Kibédi Varga nem is kockáztatja meg –, hogy valamely proverbium (közmondás) „illusztráció-jaként” jöttek volna létre. Mint Katona dolgozata kapcsán már láthattuk, a csongrádi adatközlők egy konkrét közmondás relevanciájának eldöntésére elhihető történetet alkalmaznak, az pedig nem a közmondás illusztrációjaként jött létre, hanem – mint az idézett esetben – a közösség hagyományvilágában létező mondatípus, esetleg hiányos, aktualizálódása. Hasonlóképpen lehet a fentebb idézett szerb nyelvű, iszlámra térítéssel kapcsolatos török, sült húscsodát megfogalmazó mondára is tekinteni. Mint utaltam rá, nagyon valószínű, hogy az a narratívum is hiányos szerkezetűnek tekinthető.

Megoldatlan maradt azonban továbbra is, hogy az Ibykos darvai mondatípus-család körébe tartozó narratívumokba – néma tanúságtevő funkcióban – hogy kerültek bele a holt, megsütött madarak (kacsa, tyúk), s azt sem tudjuk, hogy a további virtuális változatok miféle egyéb „sült hús-típust” képviselhetnek. Hogy ennek az „altípus”-nak miféle kötődése képzelhető el a „sült hús-csodák”-at megfogalmazó magyar és egyéb változatokhoz, ebben a pillanatban nem tudható. Ehhez további szövegfeltárássra és a lehetséges nemzetközi kapcsolatok felkutatására lenne szükség.

Ismertetni kell azonban ezen a helyen Bálint Sándor sok évtizeddel ezelőtt megfogalmazott elképzelését, melyben azt taglalja, hogy *A titkot még a sült tyúk is kikaparja* közmondásunkban (illetve alig eltérő szegedi változatában) honnan bukkan fel a „sült tyúk” motívum. Az általa idézett legenda Jakab apostol (idősb Szent Jakab) kapcsán bukkant fel a szakirodalomban, s mint majd látni fogjuk, a kakascsoda előfordulásai kapcsán is fontos adatot jelent. Írja Bálint Sándor:

„Legendaciklusát mutatja be *Szentjakabfalva* (Jakub) szárnyasoltára (1480), melyet az esztergomi Keresztény Múzeumban őriznek. Lajta Edit azonosításai nyomán idénünk kell legendájának egyik olyan szívesen ábrázolt részletét, amelyet az Érdy-kódex nem említ. A *Legenda Aurea* és egyik változata ugyanis elmondja, hogy egy vendégfogadós szállást ad egy zarándoknak, aki fiával Compostelába iparkodik. Reggel arany serleget rejt az iszákjukba. A vendégek már útnak indulnak, amikor az álnok vendéglős leplezi őket. A fiút nyomban fölakasztják, és elrettentésül a kötélén hagyják. Az atya szomorúan folytatja útját Jakab sírjához, ahol imádkozik. Harminc-hat nap múlva visszatér fia holttestéhez, aki megszólal, és elmondja, hogy Jakab életben tartotta. Az apa a bíróhoz siet, hogy elmondja a csodálatos eseményt. [Az] éppen az asztalánál ül: sült kakas és tyúk a tányérján. Tamás-kodik: ahogy ezek a jószágok élnek, úgy él a te fiad is. E pillanatban a kakas és tyúk fölrepül a tányérról. A bíró elálmélkodik. A fiút levágják a kötélről, a kocsmáros pedig megkapja illő büntetését. A nyolc képből álló ciklusból négy ezt a legendát adja elő.”³⁵

Az eddig idézett szövegekben a kakascoda a Megváltó kereszthalála és feltámadása kapcsán volt dokumentálható; látható azonban, hogy egyik apostolának legendáriumában is felbukkan.³⁶ Jakab apostolnak a két zarándokhoz kötődő csodája megvan a *Legenda Aurea*ban is, ott azonban a kakascoda motívuma még nem szerepel, s más olyan különbségek is vannak, melyek folklórszövegekben (tehát a legendaszövegekben is) az egymástól eltérő változatok jellemzői lehetnek. Érdemes azonban idézni a *Legenda Aurea* még kibővítetlen szövegét is, mert jól kiegészíti a bemutatott variánst, s néhány részlet így világosabbá válik az olvasó számára. A *Jacobus de Voragine* által megfogalmazott „eredeti” Jakab-legendaciklus magyar fordítása ma már hozzáférhető, ezért ebből idézem a kérdéses legendát:

„Egy német – mint Calixtus pápa mondja – az Úr 1200. esztendeje körül fiával együtt Szent Jakabhoz igyekezett. Toulouse városában megszálltak, s a fogadós leitatta őket, málhájukba pedig egy ezüstpoharat rejtett. Másnap reggel a távozó vendégek után eredt, s mint valami tolvajokat, visszaparancsolta és megvádolta őket, hogy ellopták az ezüstpoharat. Azt felelték neki, hogy büntesse meg őket, ha náluk találja az ezüstpoharat. Miután csomagjaikat kibontva megtalálta, azonmód nagy sietve bíró elé hurcolta őket. Így szólt az ítélet: minden holmijukat adják át a fogadósnak, és egyikük bitófán lakol. De mivel az atya a fiú, a fiú pedig az atya helyett akart meghalni, végül a fiút akasztották fel, és az atya mély gyászban folytatta útját Szent Jakabhoz. 36 nap múltán visszatérve odalépett fia teteméhez, és keservesen siránkozott fölötte, s íme, a felakasztott fiú vigasztalni kezdte őt, mondván: »Kedves atyám, ne sírjál, hiszen soha nem volt ilyen jó dolgom. Mindeddig Szent Jakab tartott meg, és égi kedvességgel üdít föl engemet.« Ezt hallván az atya rohant a városba, és az összeseregglő emberek a zarándok fiát érintetlenül vették le, és a fogadóst akasztották fel helyette.”³⁷

³⁶ A kakascoda fölbukkanását Nagy Ilona is regisztrálja a kegyhelyek mirákulomtörténeteiben Szent Jakab és Compostela kapcsán. Ő azonban német szakirodalom alapján említi a két zarándok történetét, valamint Szent Jakab kakascodáját. Lásd: NAGY 2007. 511. A kérdésnek számottevő magyar irodalma is van. Bálint Sándor dolgozatomban idézett megnyilatkozásai mellett (illetve előtt) Lajta Edit ikonográfiai tanulmánya alapvető (LÁJTA 1953.), a közelmúltban pedig Rónai Zoltán tanulmánya, valamint Kakucs Lajos monográfiája (és a belőle korábban közzétett részlet) fontos. Lásd: RÓNAI 1995., KAKUCS 2003. és KAKUCS 2006. Kakucs könyvére Pastyik László barátom hívta fel figyelmemet, s a mű megszerzését is neki köszönhetem. A magam dolgozata mellékleteként közölt kakascoda-ábrázolás az esztergomi Keresztény Múzeumban őrzött szentjakabfalvi szárnyasoltár európai híru részlete. A felvételt Mudrák Attila fotóművész készítette, és a Keresztény Múzeum vezetésének engedélyével közöljük, amiért Mudrák Attilát és a Keresztény Múzeumot is köszönet illeti.

³⁷ LEGENDA AUREA 1990. 161.

Úgy tűnik, a *Legenda Aurea* Bálint Sándor által idézett, immáron kibővített változata³⁸ a középkori Magyarországon, de másutt is szelvében ismert lehetett; ezt bizonyítja a fentebb említett szentjakabfalvi szárnyasoltár képsorozatának egy része³⁹, de egyéb ábrázolások is. Ismét Bálint Sándort idézem: „A legendának ez a mozzanata egyébként töredékesen *Gelence* freskóján is előtűnik. Egyik jeleneten a pörge kalapos Jakab kakast tart a kezében, a másikon egy bekötött szemű, felakasztott ifjú, akinek a szentostyát angyal hozza.⁴⁰ Pontosan ennek felel meg az a lexikonadat, amely szerint idősebb Szent Jakab attribútuma: feléledt sült csirkék.⁴¹”

³⁸ Bálint Sándor Lajta Edit tanulmányára hivatkozik (LAJTA 1953.), ahol a két zarándok története a kakascoda motívumával bővül. Bálint azonban két helyen is (BÁLINT 1972. 40., valamint: BÁLINT 1977. 132. 46. jegyzet) tévesen hivatkozik Lajta tanulmányának adataira. A dolgozat pontos filológiai adatai: *Bíró Béla (szerk.): A magyar művészettörténeti irodalom bibliográfiája, Budapest, 1955.* a 152. és 476. lapokon.

³⁹ A szentjakabfalvi szárnyasoltárnak az a része, amely a két zarándok történetét és a kakascoda motívumát fogalmazza meg a képi ábrázolás eszközeivel részletes leírásban is olvasható: „Az utolsó négy kép páratlan szépségével a Szent Jakab zarándokút legszébb legendáját, a felakasztott fiatalember történetét mutatja be. Ennek a sorozatnak az első képe két szinten játszódik le. Az előtérben a zarándokruhás apa és fia érkeznek egy zarándokszállóhoz, melynek kapujában a vendéglős áll. A kép második síkja azt a jelenetet örökíti meg, amikor az alvó apa és fiú mellett a vendéglős lánya a zarándok fiatalember zsákjába rejti a poharat. A következő kép azt a jelenetet ábrázolja, amikor a már elítélt összekötözött kezű fiatalembert a bíró elítéli, és az apja elbúcsúzik a fiától. A negyedik kép a híres-nevezetes calzadai csoda jelenetét ábrázolja. A kép jobb oldali részét az asztalnál ülő bíró és felesége dominálja, abban a pillanatban, amikor a tyúk és a kakas felrepül az asztalon elhelyezett tálcáról. Előttünk a zarándokruhás apa áll, míg a bal oldali rész háttérében a felakasztott fiatalember látható. A negyedik és utolsó kép azt a jelenetet mutatja, amikor a bíró parancsára a kocsmáros lányát készülnék felakasztani, bal oldalt a háttérben a kagylóval díszített kalapos két zarándok, az apa és fia vannak ábrázolva.” KAKUCS 2003. 184–185. Kakucs Lajos dolgozatát Pastyik László volt szíves számomra felkutatni és fénymásolni, amiért ezen a helyen is köszönet illeti. A szentjakabfalvi szárnyasoltár képeinek megnyugtató azonosítását Lajta Edit végezte el még a 20. század derekán (LAJTA 1953.), ő különítette el először a kakascodát is tartalmazó zarándoklegenda négy képét a Szent Jakab-legenda négy képétől. Dolgozatát azonban Bálint Sándoron kívül nem láttam hivatkozva. Azóta mindenütt a Lajta-féle rekonstrukció szerepel az említett szárnyasoltár ismertetéseiben. Lásd például MUCSI 1979. 12., KAKUCS 2006. 314. de másutt is.

⁴⁰ BÁLINT 1977. 87. Ugyanez a freskótöredék Kakucs Lajos részletesebb leírásában: „A gelencei freskó első jelenetében bal oldalt egy imára magasba emelt kezű nő áll, valószínű Szent Margit, mellette egy dús hajú, szakállas, fedetlen fejű férfi, kinek vállán mintha a zarándok táskát jelző szíj látható. Az első jelenet harmadik személye a kiskarimájú kalapos, hosszú hajú, szakállas Szent Jakab apostol, ki a magasra tartott jobb kezében egy hosszú farkú kakast tart, még az ugyancsak magasra emelt bal keze mintha az ég felé mutatva jelzi a csodát. A második jelenet középpontjában az akasztófán mártírhalált szenvedő zarándokruhás skóciai Szent Kálmán van ábrázolva hátrakötött kezekkel, abban a pillanatban, amikor egy angyal ostyát nyújt a mártírnak. A második jelenetben az akasztófán lévő Szent Kálmán mellett szerintünk kétszer van ábrázolva Szent Jakab apostol.” KAKUCS 2003. 165–166.

90 ⁴¹ BADURINÁ (red.) 1979. 613.

A későbbi, kibővített Jakab-legenda-változat ismertetése után teszi hozzá Bálint Sándor: „Közbevetőleg az a gyanúnk, hogy a legendának ez a népmeszeszerű fordulata ihlette egyik közismert szólásunkat: *a titkot a tyúk is kikaparja*. Szegeden még eredetibb fogalmazással: *a titkot a sülttyúk is kikaparja*.⁴² Úgy tűnik, Bálint Sándor nem ismerte, legalábbis nem hivatkozta Katona Imre a fentebbiekben idézett parömiológiai dolgozatát, ahol lényegében ugyanez a proverbium kerül bemutatásra, szólásként és közmondásként egyaránt. Tehát nem kizárólag szegedi, hanem csongrádi változatok is ismeretek, O. Nagy Gábor gyűjteménye különben tájjellegűnek minősíti az általa bemutatott változatot/változatokat.⁴³

Bálint Sándor egyébként egy korábbi, Szeged parömiológiai hagyományait bemutató könyvében⁴⁴ is tárgyalja a közmondás „sülttyúkos” változatát, s ott is ismerteti a *Legenda Aurea* Jakab-legendájának kibővített változatát, valamint az általa feltételezett összefüggést a proverbium és a legenda között. Ottani fogalmazása részben eltér az idézettől: „A sült tyúkot emlegető szólást végsősoron alighanem idősebb Jakab apostolnak templomi prédikációból és ábrázolásból, barát-példázatból megismert legendája ihleti.”⁴⁵

A „sülttyúk-motívumot” azonban nem hozza összefüggésbe az Ibykos darvai típuscsalád mondáival; a monda ballangós változatairól azonban tud (*A balla is kiguruli az igazságot*) „szólás” kapcsán, sőt változatot is idéz hozzá.⁴⁶

Bálint Sándor és Nagy Ilona gondolatmenetét követve az a hipotézis lenne felírható, amely szerint a sült hús-csoda, s ezen belül a kakascsoda epizódja vagy motívuma írott formában az apokrif evangéliumoktól eredeztethető, s onnan csapódott le később (a 19. és 20. században) elsősorban az ortodox kereszténység által ihletett folklórban, s ennek valószínű hatására a magyarban is. Korábban azonban utat talált a *Legenda Aurea*, már nem Jacobus de Voragine-től származó, kiegészített legendakincséhez, s benne a Jakab apostolhoz kötött csodákig, s ennek prédikációkból, barát-példázatokban, esetleg képi ábrázolások formájában (templomi freskók, szárnyasoltár-képek) juthatott el az egyszerű hívőkhöz, s csapódhatott le a magyar proverbiumkincsben (szólások és közmondás formájában). Elképzelhető, hogy ugyanez lehetett az útja a „sült húsos” Ibykos-változatok irányába is, csak azokban már a sült madarak nem szólalnak meg s nem szállnak el, csupán „néma tanúságtevőként” idézik elő azt a lélektani szituációt, amelyben a gyilkos – öntudatlanul is – a sült madár láttán maga adja fel önmagát.

⁴² BÁLINT 1977. 87.

⁴³ O. NAGY 1976. 691. ty4.

⁴⁴ BÁLINT 1972.

⁴⁵ Ugyanott 40.

⁴⁶ Ugyanott.

Mindez azonban hipotézis, amely Nagy Ilona nagyszerű tanulmánya s Bálint Sándor közleményei és intuíciója nélkül nem lett volna felrajzolható. A sült hús-motívum kapcsán további vizsgálatra és további nemzetközi anyag bevonására lesz még szükség, hogy az eddigieknél nagyobb valószínűséggel léphessünk ki a hipotézisek világából.

Legvégül az ebben a dolgozatban érintett kérdéskör kapcsán még egy forrást be kell vonni a nyomozásba, mert valószínűleg további adalékot jelenthet Bálint Sándornak ahhoz az elképzeléséhez, amely szerint a sült tyúkot emlegető szólást alighanem végső soron Jakab apostol legendája ihleti, melyet a proverbiumalkotó közösség templomi prédikációkból, a templomi ikonográfiából (falfestmények, szárnyasoltárok), továbbá barátpéldázatokból ismerhetett meg. Szépirodalmi forrásról van szó, melynek relevanciájáról Compostela kapcsán először Rónai Zoltán írt⁴⁷, a hely megjelölésével, de szövegszerű idézés nélkül.

Lázár János (1703–1772) erdélyi politikus és író *Florinda* című verses alkotásáról van szó, ahol a IV. részben, amely a „Spanyor Országi Ritkaságokról” címet viseli, a szerző Composteláról is beszámol, s közli a Bálint Sándor által Lajta Edit ikonográfiai tanulmányából idézett csodatétel változatát. Idézzük tehát teljes szövegével Szent Jakab csodatételét, amely a záródomkokkal esett meg:

„Járt itt egy Szarándok, a Tsap-székre menvén:
Jeles Iffju, Férfji termetet viselvén,
A kit a Szolgáló meg-szeret rá-nézhén,
S körülle tapotni kezde hízelkedvén.

Nints dolga még-is jár, gyakran tekéntgeti:
Hozzá vonszó szívét, szemmel jelentgeti:
Fordúl, ugrál, s néha meg-is ölelgeti;
S hogy szívből szereti, szóval emlegeti.

De a *Szent Szarándok* mint nagy hegy-tetőre
Nevededett Tölgy-Fa, nem hajt a szellőre,
Nem ingadoz, nem dül, sem hajlik előre;
Ugy ő-is nem hajlott a hízelkedőre.

Meg-búsul a Leány, látván tsalatkozik;
Nagy Bosszu-állásról azért gondolkozik:
Szarándok Iszákja után ólálkozik,
Ezüstet lop belé, s maga tsudálkozik.

Kiált: a Szarándok az Házat meg-lopta;
Itt van a bizonyság, nem újjából szopta,
Iszákban az Ezüst, örül hogy meg-kapta;
Ugrik, danol, s tántzát maga fúttá, s ropta.

A lopott Ezüstöt Gazdának mutatja;
Mellyért Gazda helyben a lopót fogatja;
Kötélt vét nyakába, s fel-is akasztatja;
S a tsalárd Leánynak így tölt akarátja.

Történt hogy egy néhány esztendők múltában
A *Szarándok Attya* az helyen jártában
Az Akasztó mellett tsak nem haladtában
Meg-szóllal a Fia, s meg-áll bámúltában.

Elé beszéli az, nagy méltatlanságát:
Tsap-széki szolgáló álnok tsalárdságát:
Magának lopástól, s büntől tisztaságát;
S kéri hogy hirdesse-ki ártatlanságát.

Meg-tér Attya, s mégyen Város Bírójához,
A ki tsak akkor ült vólt-le asztalához;
Ott elő számlálja, mint jútott Fiához,
Mit beszélt, s kérése, mi vólt az Attyához.

Azt hallván a Bíró magát el-neveti:
Meg-botsásson (úgy mond) ötet meg-követi;
De hogy rég hólt Fia (mint észre veheti)
Néki szóllott légyen, azt ő nem hiheti.

Mint e *sült Kakas* meg nem elevenkedik:
E *sült Tyúk* lábra (mond) mint nem verekedik,
Ugy rég meg-hólt Fiad fel nem eszmélkedik:
Nem szóll ő senkivel, sem nem perlekedik.

Alig végezheti Bíró e szavait,
S hát *Kakas* neveli szép fejér tollait:
A *sült Tyúkkal* kezdi mozgatni szárnyait,
S kukurékolással verdesni lábait.

Igaz ez: hogy most-is ez helyly Templomában,
Akasztó-fa függve van bólt-hajtásban:
S az Oltár bal felől-való oldalában
Vas ketretz tsinálva egy kis Kápolnában:

Ebben *Fejér Kakas, s Tyúk*, most-is láttatnak;
S a kik fél-támadtak, azoknak tartatnak:
Tojnak, és tojási itt mútogattatnak,
S Szarándok süvegbe, tollakból adatnak.⁴⁸

Mint a döcögős versezetből kiolvasható, a Lázár János által megverselt változat alaposan eltér a Legenda Aurea „eredeti” szövegétől, de a többi magyarul olvasható változattól, vagy tartalmi összefoglalástól is. A kakascoda azonban jó megfogalmazásban teljes leírást nyer, sőt a legenda ki is bővül a leírás utolsó szakaszaiban.

Lázár János *Florinda* című verses krónikája nem eredeti magyar alkotás, a kézikönyvek adatai szerint a B. F. monogram mögé bújt szerző francia nyelven megjelent munkájának verses fordítása.⁴⁹ A műnek csak mintegy ötöde tárgyalja Florinda megbecstelenítésének históriáját s annak következményeit, a mű nagyobb része különböző földrajzi leírásokat és történeteket, elbeszéléseket tartalmaz, ezek közé tartozik a fentebb bemutatott zárandoktörténet

⁴⁸ LÁZÁR 1766. 130–132. Rónai Zoltán tanulmányát megtalálta, valamint ennek nyomán Lázár János könyvét kézbe vette, a jelzett részeket azonosította, s számomra fénymásoltatta Pastyik László, akinek baráti segítségét ezen a helyen is megköszönöm. Lázár János francia forrása, melynek alapján terjedelmes versezetének idézett részét is megalkotta, nyilván azt a történetet tartalmazta, amely „talán a legszebb azok közül, melyek a Jakab apostol zárandokútjához tartoznak. A kakas és a tyúk, vagy az akasztott fiatalember legendája Európa-szerte több változatban ismeretes, de mindegyik változatnak a magva egy kora középkori zárandokúthoz kapcsolódik.” (KAKUCS 2006. 192.) Kakucs ezt a variánst a legenda legelső változatának minősíti. (Ugyanott.) Ugyanott olvasható a legenda e változatának terjedelmes ismertetése is, mely megegyezik tartalmában Lázár verses leírásával. Sajat calazandai zárandokútjának élményeként számol be Kakucs a templomban ma is látható kalitkában élő tyúkról és kakasról is, s ezt írja: „a tágas templomban az istentisztelet legájtatosabb pillanataiban is kakaskukorékolás és tyúkkotkodácsolás hallható. Ami nekünk, idegeneknek rendkívülinek tűnik, az egyáltalán nem zavarja az itteni hívőt, sőt az istentisztelet velejárájának tekinti”. (KAKUCS 2006. 192.) Lázár és Kakucs leírása azonban egy-egy változat, ami a folklorizálódás útjait szemlélteti: Kakucs azt írja, hogy a szülők által meglátogatott, s éppen ebédhez készülődő bíró tyúkjá és kakasa éppen a kemenében sült, s onnan repültek ki megéledve, hangos kukorékolással és kotkodácsolással. Kakucs Lajos egyébként könyvében még egy helyen ismerteti – rövidebben – a kakascodát is tartalmazó zárandoktörténetet: KAKUCS 2006. 14–15.

⁴⁹ Utal már rá Lázár monográfusa, Barth Dezső is: BARTH 1914. 30., de a pontos adatokat közli: MAMŰL VI. 2006. 462.

is, amely voltaképpen a Legenda Aurea Szent Jakab legendáriumának egyik később messze indázó legendáját beszéli el. Ettől függetlenül a kakascsoda e leírása 18. századi magyar nyelvű irodalmi alkotásban maradt az utókorra.

Mint az egyik kézikönyv idézi, Lázár az „olvasó asszonyi rendekért” adta ki versezetét, s úgy tűnik, könyve nem is volt sikertelen, hisz a század végén, 1791-ben Pesten újra kiadták olcsóbb kiadásban a Patzko-féle cégénnél.⁵⁰

Ebből arra lehet gyanakodni, hogy Lázár műve, s benne a kakascodát is szerepeltető zarándoktörténet nyilván olvasókra talált a magyarság körében is, tehát a Bálint Sándor által taglalt proverbium kialakulásához is hozzájárulhatott az egyházi ihletés mellett. Hogy a Lázár János forrásául szolgáló francia műbe hogy került bele a Szent Jakabkal kapcsolatos csodatörténet, nem tudjuk. Az azonban valószínű, hogy az 1704-ben megjelent eredeti francia mű korában még mindig eleven lehetett Nyugat-Európában a Legenda Aurea hatása, akkor is, ha addigra már az eredeti, szentekről szóló mű szövege alaposan átalakult és kibővült. Ezt a Legenda Aurea magyar kiadása utószóírója másként látja: „[A Legenda Aurea] a 17–18. században teljesen eltűnik a könyvpiacról, s jószerével az olvasók emlékezetéből is.”⁵¹

Hogy az *Ibykos darvái AaTh 960A* mondatípus idézett bácskai „sülthúsos” változatába miként került bele a sült kacsá motívuma, nem tudható, mint az sem, hogy négy évszázaddal korábban ugyanez a motívum hogy került bele a Bornemisza által idézett változatba. Sok kérdés van még tehát a „sülthús-csodákkal” összefüggésbe hozható népköltési alkotások kapcsán.

⁵⁰ Ennek a kiadásnak címe is eltér az elsőtől, jobban utal annak valódi tartalmára: *Florinda az az: Spanyol országnak ezen gróf kis-asszony miatt lett romlása, mellyel együtt Olasz, Frantzia, Spanyol országokban található ritkaságok is leírattnak gróf Lázár János által. Pesten, 1791. Nyomt. Patzko Ferentz bet.* (Petrik Géza bibliográfiája alapján, erre a kiadásra is Pastyik László hívta fel a figyelmemet.)

⁵¹ LEGENDA AUREA 1990. 315. (Madas Edit utószavában.)

IRODALOM

ANONIM

- 1897 Iz narodnih praznovjerica u Svrlljigu. *Bosanska Vila* 12(1897) No 13. 204–205.

ARANY LEGENDA

- 1942 *Arany Legenda (Legenda Aurea)*. Válogatta, fordította és az előszót írta W. Petrolay Margit. Budapest

BADURINA, Anđelko (red.)

- 1979 *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. Zagreb

BÁLINT Sándor

- 1972 *Szegedi példabeszédek és jeles mondások*. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 127.) Budapest
1977 *Ünnepi kalendárium II*. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából. Budapest

BÁLINT Sándor–BARNA Gábor

- 1994 *Búcsújáró magyarok*. A magyarországi búcsújárás története és néprajza. Budapest

BARTH Rezső

- 1914 *Gróf Lázár János élete és művei*. Budapest

BORNEMISZA Péter

- 1977 *Ördögi kísértetek*. Budapest

BOSNYÁK Sándor

- 2001 *Magyar Biblia*. A világ teremtése, az özönvíz, Jézus élete s a világ vége napjaink szájhagyományában. Budapest

ČAJKANOVIC, Veselin

- 1927 *Srpske narodne pripovetke*. SEZb XLI. Beograd

DORĐEVIĆ, Tihomir

- 1926 *Georg Polivka: Zur Frage von der Wiederbelebung eines Fisches*. *Zeitschrift des V. für Volkskunde*, 1925, Heft 1. (Ismertetés). *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*. 6(1926) No 1. 160–163.
1932 *Naš narodni život. Knjiga peta*. Beograd
1984 *Naš narodni život 2*. Priredio Nenad Ljubinković. Beograd

DÖMÖTÖR Ákos

- 1992 *A magyar protestáns exemplumok katalógusa*. (Folklor Archívum 19.) Budapest

JUNG Károly

- 2001 *A Pannóniai Énektől a Mária-lányokig*. Magyar és egybeveto magyar folklorisztikai tanulmányok. Újvidék
2001a Az Ibikosz darvai típuscsalád kérdéséhez. Áttekintés és további változatok. In: *JUNG 2001*. 169–186. és 270–271.

- 2004 *Elbeszélés és éneklés. Újabb magyar és egybevető magyar folklorisztikai tanulmányok. Újvidék*
- 2004a Adatok a ballangó kóró (*Eryngium campestre* L.) elterjedéséhez. (Az Ibikosz darvai típuscsalád kérdéséhez II.) In: *JUNG 2004*. 43–61. és 210–211.
- KAKUCS Lajos
- 2003 Szent Jakab emlékek a középkori Magyarországon. *Regnum Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 2003/3–4. 151–191.
- 2006 *Santiago de Compostela: Szent Jakab tisztelete Európában és Magyarországon*. Budapest
- KALAPIS Zoltán (közéletesi)
- 2003 Fodor Erzsébet meséi (II.) Közéletesi KALAPIS Zoltán. *Híd* 67(2003) No 3. 252–274.
- KATONA Imre
- 1950 Csongrádi szőlőmagyarozatok és történetek. *Magyar Nyelvőr* 74(1950) No 5. 362–368.
- KIBÉDI VARGA Áron
- 1976 Népmese és irodalomelmélet. *Magyar Műhely* 14(1976) No 50. 32–50.
- LAJTA Edit
- 1953 Adalékok a jakabfalvi oltár ikonográfiájához. *Művészettörténeti Értesítő* 1953. No 1–2. 160–161.
- LÁZÁR János
- 1766 *Florinda . . . históriája*. Szebenben
- LEGENDA AUREA
- 1990 *Jacobus de Voragine: Legenda Aurea*. Szentek csodái és szenvedései. Válogatta és az utószót írta Madas Edit. Budapest
- MUCSI András
- 1979 *Az esztergomi Keresztény Múzeum régi képtárának katalógusa*. Második kiadás. Budapest
- O. NAGY Gábor
- 1976 *Magyar szólások és közmondások*. 2. kiadás. Budapest
- NAGY Ilona
- 2007 A sült kakas kukorékol. Az apokrif iratoktól a folklórig. In: *PÓCS (szerk.) 2007*. 496–533.
- PACZOLAY Gyula
- 1986 A magyar proverbsok európai rokonsága a „Nem mind arany, ami fénylik” példáján. *Ethnographia* 97(1986) No 2–4. 334–359.
- 1997 *Európai közmondások 55 nyelven arab, perzsa, szanszkrit, kínai és japán megfelelőekkel*. (Párhuzamos, azonos angol címmel.) Veszprém

PÓCS Éva (szerk.)

2007 *Maszk, átváltozás, beavatás.* Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. (Tanulmányok a transzcendensről V), Budapest

RÓNAI Zoltán

1995 Compostella és a magyarok. *Regnum Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 1995/3–4. 11–24.

SALAMON Anikó

1987 *Gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák.* Budapest

SCHEIBER Sándor

1977 *Folklór és tárgytörténet II.* Második kiadás. Budapest

1977a Jegyzetek Bornemiszához. In: *SCHEIBER 1977.* 12–29.

UJVÁRY Zoltán

1999 *Folklór az Ördögi kísértetekben.* Debrecen

VELJIC, Mihail

1902 Srpske narodne umotvorine, običaji i verovanja iz Debra i okoline. *Bratstvo* 9–10(1902) 378–379.

Kritika

könyv színház könyv színház könyv színház könyv színház könyv színház

Bányai János

Anya és más nyelvi egységek

Esterházy Péter: *Semmi művészet*. Magvető Kiadó, Budapest, 2008

Esterházy Péter regénye „utáni”-nak mondható könyv, mert jól látszik rajta, hogy a *Harmonia caelestis*, a *Javított kiadás* és más korábbi művek után készült. Van is a *Semmi művészet*ben egy sor hivatkozás korábbi művekre, nyíltan is, bújtatva is. Ezek a hivatkozások Lucien Dallenbach nyomán *autotextus*oknak mondhatók. Szó szerinti vagy átírt idézet, allúzió és parafrázis formájában a *Semmi művészet* szövegében felidéződnek a korábbi művek, mert közülük van az új regény szövegéhez. És nemcsak azért, mert ugyanazon kéz (értelem és szellem?) nyomán keletkeztek, hanem azért is, mert a (korábbról is ismert) önidézet gyakorlata az életmű egységét hitelesíti. Azt, hogy Esterházy Péter sokfelé terjeszkedő prózája összefüggő poétikai rendet képez, és ennek a rendnek jól kivehető belső kapcsolódási szintjei vannak. Mint korábban Mándy Iván, most Esterházy ír prózát történetmondás helyett, illetve állandóan megszakítja a történet fonálát, amivel nem szünteti meg, mert nem is szüntetheti meg az epikai műfajok és történet szoros egybetartozását, sőt egymásrautaltságát, de problematizálja közelségüket, többek mellett azt is, hogy miből születik a tartalom, előzményekből vajon, vagy éppen a mondásból.

A *Semmi művészet*nek két közvetlen szövegelőzménye van, a nem olyan régi futballregény és *A szív segédigéi*. Az elsőt az új regény szövegében a labdarúgásra utaló, a labdarúgást leíró bekezdések és mondatok „idézik”, a másodikat, többször szó szerint is, az anya szövegfelületei. Az új regény tizenegyedik fejezetének címe: *Búcsú a szereplőktől és más nyelvi egységektől* foglalja össze az autotextus jellemzőit és feltételeit. A regényeknek, az új regénynek is, „szereplői” vannak, szereplői mint minden történetnek, ám nincsenek tör-

ténetei, hanem „nyelvi egységei” vannak, ahogyan halmazok és más egységek vannak a matematikában. A nyelvi egységek a történetek helyett állnak, mégpedig maguk is folyamatos megtörténésben. A „nyelvi egységek” mint történetek. Nem helyettesítik a történetet, hanem maguk a történet. Ami akár azt is bizonyíthatja, hogy lényegük nem az „egység”, hanem a nyelv. A nyelv mint történet. A nyelvi egységek másként nem is lehetségesek, csupán korábbi vagy más nyelvi egységekkel összefüggésben, sajátokkal és idegekkel, és ezeknek az összefüggéseknek a neve Esterházy regényeiben, de különösen az új regényben, az önidézet, az autotextus. A nyelvi egységek Esterházy regényeiben állandóan mozgatnak valamit, állandóan kicsinyítenek és nagyítanak, más szóval önmagukon túlmenően más szövegfelületeket is mozgásba hoznak. Ebben az értelemben a *Semmi művészet* mozgalmas regény, akár azt is mondhatom, kalandregény, kalandozás az író korábbi műveinek világában, ezzel együtt mások, hagyományosok és modernek, ismertek és kevésbé ismertek szövegvilágában. A nevekről majd később.

A két legutóbbi regényhez képest „utáni” a *Semmi művészet*, de Esterházy Péter korábbi műveihez képest is az. Az „utáni” azonban nem kontinuitást jelöl, nem az egymás után következéstről beszél, ellenkezőleg, éppen egyidejűsít, egyidejűvé teszi a korábbi és a mostani műveket, egyidejűvé a *Termelési-regényt* az új regény fonógyári nyelvi egységeivel, a futballregényt a labdarúgást leíró nyelvi egységekkel. A *Semmi művészet*-ben éppen az a művészet, hogy azonosságok és eltérések egész sorával, azaz autotextusok sorával építkeznek, ám semmit sem ismétel meg. Az önidézet nem ismétlés, mert az idézet minden formája mindig kilépés az eredeti szövegösszefüggésből. De nem is visszavonás, még akkor sem, ha az új megfogalmazás éppen az ellenkezőjét mondja az eredetinek. Bizonyítván, hogy a regényben nyelvi egységek, nyelvi „valóságok” vannak, és nem referenciák. A tükör a szövegben tükröz, nem kívülről.

A két legutóbbi regény és az új regény között ott van még a „nem-euklideszi asszonyok”-dráma és cikkek is, főként könyvekről, de ezek afféle (nagyon fontos) melléktermékek; a regény Esterházy igazi műfaja. A nyelvi egységekből, intertextusokból és autotextusokból építkező regény. Amilyennek ő képzelet és írja a regényt, annak alig van elődje, pedig ő az elődök műveinek és saját műveinek citálásával egész „idézetvilágot” teremtett, de társa sincs nagyon, mert a posztmodern regény, ahová az ő műveit sorolni szokták, nem kimondottan Esterházy-regény, mert Esterházy Péter regényei lírától mentes és mégis közvetlenül személyes regények, amiből az is következik, hogy van valamilyen céljuk, leginkább talán a megőrzés céljára hatja át szövegeit: megőrizni valamennyit abból, ami vagyunk és ami állandóan elmúlik és nyomot sem akar hagyni maga után. Ez a cél és szándék teszi Esterházy egész prózavilágát minden gyűrődése, számtalan hegye és völgye, tava és folyója ellenére

mégis áttekinthetővé, beláthatóvá. Egy sokfelé ágazó és megállíthatatlanul bonyolódó családtörténet Esterházy világa, ezzel együtt pedig műfaj- és művésztörténet is, mert a család történetéhez mindig hozzá kell adni, hogy megformált fikciók e történetek, és nemcsak azért, mert a családtörténet az én hűgárol beszél egy olyan családban, ahol nincs lánytestvér, és azért sem, mert egy korábbi könyvben az apa túlélte az anyát, az újban pedig az anya élte túl az apát. A *Semmi művészet* előzményének tekinthető, *A szív segédigéi* című anyasírató szöveghalmaz előszavában írja Esterházy, hogy „Irodalmat csinállok, mint máskor is, emlékező és fogalmazógéppé idegenülve és tárgyiasulva. A világon minden avégből létezik, hogy könyv váljék belőle, mondja Mallarmé. Még csak nem is szégyenkezem; belenyugodtam, hogy olyan legyen az arcom, amilyenek a könyveim mutatják. Ezen változtatni fogok.” Azóta sem változtatott az arcán, továbbra is irodalmat csinál, és az arca is olyan, amilyenek a könyvei mutatják. Változóak az arcvonásai, nem merevedtek rá a könyveire, hol fényben, hol félhomályban láthatók, sötétben is felismerhetők, mert mondatokban léteznek, hosszú és rövid, de mindig befejezett mondatokban. Esterházy-nak nincsenek befejezetlen mondatai, mert a könyvei – regények és másféle prózák – mondatokból épülnek fel, viszonylag szabadon kezelhető magyar mondatokból. Maguk a mondatok, vagy a mondatok sorok tekinthetők a fentebb szóba hozott nyelvi egységeknek. (Zárójelben jegyzem meg, hogy az Esterházy-prózát olvasva néha a fordítókra gondolok, hogyan írható át az Esterházy-mondat a magyarnál szigorúbb szintaktikai szabályokat érvényesítő idegen nyelvekre. Azok már nem magyar [nyelvű] mondatok, de ha nem magyar mondatok, akkor Esterházy-mondatok maradtak-e vajon? Égyszer majd válaszolni kell erre a kérdésre is.)

Az Esterházy-mondatnak nincsen ellenére a történet, holott a szerzőben – nem azonos az elbeszélővel! – úgy látszik, van valamilyen félelem a történetmondás kezdetétől. A történetmondás nehézségeit ez a félelem táplálja. A megkezdett történetnek nem lehet tudni, hol a vége, azt meg végképp nem, miként ér véget. Az anya régi fényképein nincs még ott a félelem, az esküvői képen fedezhető fel: „a kérő pillantás, mintha a szokásosat mondaná, pillanat, maradj még, ám nem azért, mert itt a boldogság, inkább, hogy ne múljon tovább az idő, ne kezdődjék el a történet, mert mintha megsejtett volna valamit a történetek lehetséges rendjéről.” Mi és milyen a történetek „lehetséges rendje”? Kiszámítható, olvasható is néhány mondat a könyvben Pascalról, a valószínűségi számítás megalapozójáról. A történetek lehetséges rendje valószínűsíthető, mert múlik az idő, és semmi sem tart örökké. Van is erre Esterházy-nak hasonlata: „Minden jó esküvői kép erről szól, a tizenegyest rúgó félelme közvetlenül a rúgás pillanatában. A legszabadabb ember tizenegyesrúgáskor a kapus.” Peter Handke írt annak idején regényt a kapus félelméről tizenegyesrúgáskor. Ennek ellenében hangzanak Esterházy

mondatai. Nincs félelem a kapusban, ő a „legsabadabb ember”, a félelem a büntetőt rúgó játékosban van, mégpedig a „rúgás pillanatában”. Ezért veszedelmes belekezdeni a történetbe, ki tudja, hol áll meg az elrúgott labda. Esterházy prózáját egészében behálózzák a történetmondás elhalasztásának, az állandó halogatásnak a pillanatai. A halogatás alakul át történetté a nyelvi egységekben. Valójában pillanatfelvételek a mondatai, nem mondanak el kerek történeteket, legalábbis nem céljuk a történetmondás. Sokkal inkább céljuk a pillanat megragadása.

Főszerep jutott egy írásjelnek az új regényben. A *Semmi művészet* mondataiban, a regény fejezeteiben a sok pontosvessző a mondatokat tágitja, a mondatokat hangszereli, hol ennek, hol annak a szájába adja a szót, hol a regényalak, a regényalakként ábrázolt én, hol valaki kintről, egy idegen szó, egy idézet, egy hivatkozás türemlik be a mondatba, és hogy ez a nagyon igényes építése a mondatnak állandó beleírással végül mégis stabil építménnyé váljék, erre szolgálnak a pontosvesszők. Nem zárnak le, nem fejeznek be, folytatást ígérnek, de nem ott közlik a folytatást, ahol az előbbi mondás befejeződött, díszítenek, és a történesek rétegzését adják. Nélkülük nehéz volna az Esterházy-mondat vonzatait követni, nehéz volna az alany és az állítmány egyeztetése. (Minthogy a nemek megkülönböztetésének nincs grammatikai jele a magyarban, még egy nehézség a fordító számára.)

A fenti idézet, a „ne kezdődjék el a történet” és a „tizenegyest rúgó félelme” a *Semmi művészet* nyelvi és a formai elrendezésének két oszlopa. Egyik oldalon az anya alig elkezdett, inkább csak befejezett története, másik oldalon a labdarúgás világa, egyik oldalon az anya, akinek életét a regény meghosszabbította a valóságoshoz képest, ennyiben semmiképpen sem kell szó szerint venni az új regény és Esterházy más munkáinak önéletrajziségát, másik oldalon a labdarúgás, aminek művelését a regény szerint a regényalak tizenöt évesen abbahagyta, ami megint nem vehető biográfiai adatnak, és e két nyelvből faragott oszlop felett a lesszabály boltíve. „Hogy értsed, a les kicsit olyan, mint a párhuzamosok nevezetes axiómája. Nem részletezem, te azután igazán tudhatod, ki mindenkinek tört bele a bicskája. A nagy Gauss még azt sem vette észre, hogy nincs bicskája, úgy tört bele. Leírtam neked, kisfiam, egy mondatba, jegyezd meg, ezt már nem akarom pontosabban megírni. (Les az, amit a bíró megad.)” A lesszabályt többször mondja el a regényalak az anyjának, akinek fejébe, minthogy nő, sehogyan sem fér bele, mígnem a halálos ágyán mintha felfogná. Itt ér véget a történet, itt fejeződik be a boltív felett az épület, ez a „lehetséges rendje”. Ezt már nem lehet pontosabban megírni.

A *Semmi művészet* tizenkét majdnem azonos terjedelmű fejezetből, több címmel jelölt alfejezetből építkező regény, olyan, mintha hagyományos regény lenne, ám a fejezetek nem követik egymást időrendben, nincs is közöttük mindig átjárhatóságot biztosító egyeztetés, külön is állhatnának, bár nem

biztos, hogy sorrendjükön változtatni lehetne. A pontosvessző fűzhetné egybe a nagyobb és kisebb fejezeteket, bekezdéseket, mert úgy követik egymást ezek a részletek, ahogyan a pontosvesszővel elválasztott mondatrészek. Sokan fordulnak elő ezekben a fejezetekben, családtagok és regényhősök, iskolatársak, közelebbi és távolabbi ismerősök, az egykor volt aranycsapat játékosai, Puskás, Bozsik, Hidegkuti, akik kártyáznak az anyával, és szokásos énjüket elhagyva viselkednek. Puskás azt is elintézi, hogy a családot ne telepítsék ki, holott a valóságban kitelepítették, erről sok Esterházy-mondat (nyelvi egység) beszél korábbi művekben. Ennyit „költészet és valóság” összetartozásáról. Van is egy szép jelenete a regénynek, amikor Puskás, nyilván az anya kérését előadva a kitelepítés ügyében egyszerre áll vigyázzban és lezseren a mindenható hatalmasság előtt, aki melleleg elfogult futballrajongó...

A regény első fejezete az irodalom történetében igencsak megterhelt *Költészet és valóság* címet viseli, ezért akár virtuális előszónak is vehető, amelyben állandóan megütközik költészet és valóság, és rendre a költészet válik uralkodóvá, bejelentvén, hogy a *Semmi művészet* – címe ellenére – művészet, azaz regény, mégpedig egyszerre és egy időben – feltételesen – anyaregény, és – ismét feltételesen – futballregény. De sorban előjönnek benne Esterházy kortársai is, Ottlik Géza, Petri György, Kertész Imre, Nádas Péter, többször Balassa Péter, akit nagyon hiányol az elbeszélő, meg Végel László a bulevárjával és mások, a régiek közül mondjuk Jókai Mór és Mikszáth, meg megint mások, az idegenek közül Thomas Mann. Nem is egészen érthető miért éppen Thomas Mann, akinek iróniájától Esterházy Péter iróniája nagyon messze áll, mert alapvetően más, inkább nyelvjáték, mint érzékenység, talán éppen Nádas Péter miatt, akinek *Emlékiratok könyve* nem is lehetne meg Thomas Mann nélkül, meg Nádas témára utal a regény *Szerelem, szerelem, szerelem* című harmadik fejezetének *A kis Túr* címet viselő alfejezete homoerotikus jelenetével. Mások (az idézettek) neve a *Bevezetés a szépirodalomba* a könyv végére került, bár a könyvet alkotó szövegekben is előfordulnak nevek, a *Semmi művészet* saját szövegébe építi be azokat, nem is mindig idézet, többször átírások formájában, ám a nevek megjelenése, élők és holtak nevei, átvezet az új regény egy másik – talán legfontosabb – dimenziójába, amit fentebb autotextusnak, másként önidézetnek mondtam. Esterházy többször hivatkozik más munkáiban is korábbi munkákra, ezúttal azonban szinte állandósítja a korábbiakra való utalásokat, mintha eljutott volna már az életmű összefoglalásának periódusába, abba a szakaszba, amikor megkísérli – játékosan és önironikusan – beváltani a *Bevezetés...* végén álló közismert és sokszor idézett mondat jelentését, miszerint „mindezt majd megírom még pontosabban is”. A lesszabályt leíró bekezdés azt állítja, „ezt már nem akarom pontosabban megírni”. A mondatnak a *Bevezetés...*-ben írott változatát a remény éltette, az új változatot mély rezignáció hatja át. Amikor már nincs akarat a pontosabb megfogalmazásra, amikor pont kerül a mondat

végére, akkor visszafelé vezet az út, vissza a régi könyvek, prózák és regények felé, valójában a befejezés, a számadás, az összegzés felé. A *Jarvított kiadás* után várható volt egy ilyen „fordulat” Esterházy írásmódjában, kevesebb jókedv, több szomorúság, kevesebb nevetés, több sírás. Az autotextusokkal saját korábbi munkáiban keres támaszt Esterházy. Van tehát a sorozatos önidézésnek a poétikai mellett személyes vonatkozása is. Az önidézet nem megerősítése a korábbiaknak, ellenkezőleg, tovább bonyolítása; rezignált hivatkozás – Füst Milán szavával – arra, aki volt(am) egykor, azaz „ez mind én voltam egykor”.

Nem lehet tudni, hogy a *Harmonia caelestis* szintén közismert első mondatánál, miszerint „kutya nehéz úgy hazudni, ha az ember nem ösmeri az igazságot” pontosabban van megírva a „kutya nehéz úgy halászni, ha az ember nem ismeri az igazat”. Nincs pontosabban megírva, de másként van megírva. A *Semmi művészet* egészében ráíródott Esterházy Péter korábbi könyveire, vagyis nem akar új lenni, ugyanaz és mégis más, ebben rejlik érettsége és tisztasága. Egykor változtatni akart az arcán, most már nem akar változtatni rajta. Olyan az arca, amilyenek a *Semmi művészet* mutatja: elhomályosult, ködbe vesző, befelé tekintő, mélyen rezignált.

Margócsy István

Nem-euklideszi színjáték

Esterházy Péter: Rubens és a nemeuklideszi asszonyok – Pesti Színház

„Dramolett” – így jelölte meg Esterházy Péter szép, szellemes, bájos színjátékának műfaját, ravasz naivitással rábízván magát a befogadó jóindulatú műveletlenségére: erről a műfajról úgysem lehet tudni semmit. Vö. például a Világirodalmi lexikon nemesen semmitmondó meghatározását: „kezdetben komoly hangvételű jelenet volt, sokszor szentimentális kicsengéssel”; „könynyed, sziporkázó csattanókra épülő, humoros, satirikus ízű egyfelvonásos”, tehát a szerzőnek mindent szabad: úgy vegyíti ötleteit és fogásait, ahogy épp kedve tartja. Lehet a mű kicsit operettes, de hasonlíthat a misztériumjátékra is; felidézheti a hitvitázó drámák teoretikus pengeváltásait, ám élhet a tárbortúzi tréfák nem mindig magasröptű humorával is. E mű sokban olyan, mint amilyen a tizenharmadik századnak igen népszerű (persze mára nem egészen méltatlanul elfelejtett) műfaja volt, a *halottak elíziumi beszélgetései*, melyben a múltnak rég elholt jeles személyei (pardon: szellemei) társalogtak

magasröptűen az erkölcs, társadalom, művészet etc. épületes kérdéseiről – ugyanakkor olyan is, mint a huszadik század végi rádiókabarének egy kicsit jobban sikerült vicc-csokra. Minden „komoly” és „alantas” műfaj és műfaj-allúzió rendkívül komolyan van itt véve – és ugyanakkor ki is van fordítva; minden érvényes itt és mégis minden kétségbe is van vonva: Esterházy Péter, mint nagyszerű prózai műveiben, itt is folyamatosan bújócskázik az „egyenes” beszéd és a paródia „inverz” gesztusai között; műve, midőn megáll önmagáért is, egyben paródiaként is érvényesül. Ezért a vegyítés szabadsága és gátlástalansága, ezért a nyelvhasználat korlátlan áradása.

Ugyanakkor a recenziens nem hallgatja el: az a nyelvi és regiszterbéli keveredés, amely Esterházynak prózájában (vagy talán: könyveiben?) oly nagyszabásúan és fölényesen szokott sikerülni, itt, a „dramolett” olvasásakor és színpadi szemlélésekor, kevésbé tűnik hatásosnak – a vegyítés sokszor csak egymás mellé vágásként érvényesül (ilyenkor a befogadó kissé kapkodja a fejét. Most éppen hol is vagyunk?): mintha épp az a különös egységesítés hiányzanék, ami máskor, más művekben *egy szintre* hozta a különböző jelenségeket (különösen zavaró e szintkülönbség a „betétszövegek” esetében: a Bornemisza Péter-idézet vagy a sláger-beszólások, s kivált a rémesen elcsépeelt belga-zsidó vicc nagyon kilógnak a „főszövegből”). Mivel e műben úgyis annyi tudományoskodás elhangzik, talán megengedhető egy kémiai hasonlat: mintha nem vegyület, hanem csak *elegy* jött volna létre.

E darabban nagyon komoly elmélkedések hangzanak el nagyon frivolan, mintegy tűzijátékszerűen, a művészet lényegéről, a huszadik századi tudományos kételkedésről, Istenről, a valóságról és a lehetséges világokról, a mindenről és a semmiről – ám a befogadóban bizonyára marad egy kis bizonytalanság: a nagy elvi dilemmáról, mely mintha úgy szólna, hogy a régi művészet mindent akaró kézzelfoghatósága és a modern filozófiai kétely absztraktsága között nem lenne átjárás (persze könnyen lehet, hogy tényleg nincs...), a szövegben és a színpadon nemigen dönthető el, *kit* is foglalkoztat ily intenzíven: vajon Rubenst? vajon Gödelt? s ha *őket* mint szereplőket nem, akkor mégis kit? Vagy azt kellene belátnunk, a *vagy-vagy* intő példájából okulva: *sem-sem* vagy *is-is*? A kérdés nyitva marad – feltehetően nem azért, nincs rá válasz (hiszen igen sokféle válasz képzelhető el!), hanem talán inkább azért, mert választott illusztrációja, a *nem-euklideszi* nő allegóriája egyszerűen nem értelmezhető. Úgy vélem, az a szembeállítás, miszerint Rubens valóságos, azaz „euklideszi” világban él és alkot (s ezért fest oly sok életveg testet), míg vitapartner, Gödel absztrakt, „csak” *lehetséges* és transzcendens világot tud elképzelni és elfogadni (s ezért idegenkedik az evéstől és a nőiségtől), mind a művészetre, mind az életre nézve sántít: hisz mindannyian *látni* kényszerülünk, hogy az euklideszi geometria is olyan absztrakciókkal él, melyek mind a képekről, mind a valóságról (itt persze: a nőkről) leperegnek (amit nagyon szépen mutat egyébként a remek színpadi megjelenítés: amint a meztelen női

testre és/vagy képére valóságos párhuzamosokat és háromszögeket rajzolnak, az absztrakt és abszurd képtelenség ugyanúgy kitetszik, mint mikor Gödel nem tud mit kezdeni a nővel...). Ha a darab címére kérdezzük: vajon mi lenne a „nem-euklideszi nő” ellentettje (vagyis milyen lenne az „euklideszi nő”?), hisz amit Rubens tesz a női testtel, az sok mindenre emlékeztet, de párhuzamosokra és geometriákra a legkevésbé. Mintha a felvetett nagy világnézeti és művészetelméleti paradoxonnak szemléletes megjelenítésére ez a gyönyörű és pompás eszköztár nemigen lenne alkalmas (mindezt beismerően példázza annak a másik művészetelméleti problémának is vicces beidézése, mely a híres Magritte-ötletet írja rá az eleven női test képére – ez nem nő és nem pipa...). Esterházy pazar, humoros nyelvhasználata természetesen sokat old az absztrakt kérdésvetésből, s az a kiváló ötlet, hogy szövegét töredékes, versszerűen „költői” dikcióval működteti, egyszerre megemeli és el is távolítja az elmékedések absztrakcióját; nagy kár, hogy e sajátos stílus a színpadon mégis egyszerűen prózaként hangzik el.

Esterházy ötletgazdag, bár problematikus darabja szép és nagyszabású előadást nyert a Pesti Színházban – Szikora János rendezése impozánsan festői látványba és mozgásokba öltöztette mind a fejtegetéseket, mind a tréfákat: Horesnyi Balázs képekre és falakra emlékeztető mozgatható díszletei pedig egyszerre idézik fel a fantasztikus buja barokk látásmód elképesztő vonzását és elidegenítő taszítását, s a képek és testek állandó egymásba váltását; azok a jelenetek, melyekben eleven testek élőképpé merevednek vagy képekből lépnek elő, ritka erőteljes illusztrációját nyújtják az érintett kérdések egy részének. Ily látványos és ötletgazdag színpadi jelenlétnek alighanem csak tiszta szívből örvideni lehet. Kár azonban, hogy a színészi játék nem mindig éri el e látványosság ígérte színvonalat – mintha a szereplők, akiket persze igen nehéz próba elé állíthatott a darab csillámló sokoldalúsága, nem mindig értenék, mennyire súlyos problémákról kellene viccelődniük, s alternálnak a hol magasztos, hol kabarészintű megmozdulások között (hogy szélsőséges példát idézzek: a közönséghez való kiszólást a „magyar vonatkozásokról” talán el kellett volna hagyni...). Sajnos, Lukács Sándor bölcsre és sokoldalúra vett figurája sem tudja elég erőteljesen képviselni sem az élveteg mindenre vágyást, sem a köszvényes elesettséget, s Hegedűs D. Géza Gödel-alkítása is karikatúrára sikeredett: a különösre fogalmazott szöveg folyamatosan vibráló kétértelműsége mintha nem érintette volna meg őket, s inkább csak szépen, hagyományosan, felmondják mondataikat. A néző így kissé zavartan hagyja el a gyönyörű előadást – egyrészt még sokáig elnézte volna, mennyire örvidetesen mutatós tud is lenni egy színpadi játék, másrészt nosztalgizáshat azon, mennyi kitűnő ötlet és gondolat suhant át a színpadon; ugyanakkor persze eltűnődhetik azon is, hogy ha ilyen szépre tudott sikerülni sok izgalmas kérdésnek akár csak a felvetése is, mily szép is lehetne mindezeknek egyenletesebb felmutatása.

A „festő mint olyan”

Per pillanat két Esterházy-szöveg tart(hat)ja izgalomban a magyar szellemi/művészi közéletet: egy könyv és egy színházi előadás. Az április végi Könyvfesztivál irodalmi eseménye volt Esterházy Péter *Semmi művészet* című regénye (ha regény) és a Pesti Színházban ebben a szezonban látható *Rubens és a nemeuklideszi asszonyok* című dramolettjének előadása (rendező Szikora János).

Mindkettő, többek között vagy elsősorban, ez olvasat kérdése, a művészetről (is) szól. A regény (ha regény) a művészet tagadása, ahogy a címe jelzi: *Semmi művészet*. A dramolett (ha dráma) és előadása viszont a művészet teljességéről (is) szól, ahogy a címben szereplő, 16–17. századi flamand festő neve utal rá. Abban a művészidegen téma a foci, „anyám” és Puskás, ebben a művésztema Rubens, ahogy az őt szolgáló festősegéd (Vallai Péter) mondja, a Rubens a „festő mint olyan”. S mindkét Esterházy-mű a művészet mellett a halálról is szól. (Ha „nem lenne halál / művészet / sem lenne”.)

A regény úgy, hogy emléket állít „anyámnak”, s ezzel tagadja a halálát. A dramolett úgy, hogy Rubens nem akar meghalni. Nem művészként, a művész úgysem hal(hat) meg, kivált, ha Rubens, a festők festője, aki mindent megfestett, hanem az ember, aki éppen, mert már hatvanhárom éves, köszvénnel küszködik, és éppen ettől lesz ember („Mehr Gicht”!), nem csak művész.

Lényegében ez a viaskodás a halállal az Esterházy-darab.

Esterházyról lévén szó s az opus ismeretében azonban nem elhanyagolható kérdés: milyen ez a darab? Esterházy: diribdarab. Sok(k)darab, mint minden Esterházy-szöveg. Szöveges. Sok szó. So-so – mondaná a német (a darab német felkérésre készült!). Szabad magyar fordításban: úgy-úgy, is-is, se darab, se nem-darab. És mégis lehet, s lón is belőle színház. Szó-színház. Rubensi látvány előtt: a teret hátulról üveglapokra festett, mozgatható Rubens-képek zárják (díszlet Horesnyi Balázs), leggyakrabban sok-sok meztelen dundi szépséggel; „mondjon komolyabbat / egy női seggnél”, idézi a Mestert a „Háttérmegebízott / Ligetszakember / Felhőfodormegbízott” Festősegéd).

És e látvány előtt, miközben hol felfekszik a ravatalra, hol lejön róla, vitatkozik a halni nem akaró, nem tudó Rubens, előbb a fiával (Gyuriska János), majd Gödellel, az évszázadokkal később élt osztrák matematikussal. (Rubens tehát mégis legyőzte a halált!?) A fiával emberként, apaként. Gödellel a művészet nevében – a tudomány ellen. Ez utóbbi vita tárgya: a minden vagy semmi. A művészi teljesség mint a teremtés tökélyének elve

– „Mindent megfestettem”, jelenti ki magabiztosan Rubens – vitatkozik a mindenben kételkedő tudománnyal: „a végesség belátásának a képessége és bátorsága”. A kettő (szinte) kizárja egymást, patthelyzet. Reménytelen.

Ez indukálja a drámát.

Azt is, amely a színen zajlik a hevesen érvelő Rubens-maszkos Lukács Sándor és a szárazan kontrázó keménykalapos polgári Gödel (Hegedűs D. Géza) között (a meztelen nő látványa, sőt közelsége azonban őt is megkísérti).

És azt is, ami Rubensben játszódik le. Mert az is elképzelhető, lehető olvasata a dramolettnak, ami (Margócsy szabad értelmezését kölcsönözve) akárha lehet vitaszöveg is, hogy a szóváltás ugyanabban a személyben történik. S Rubens nem is Gödellel, hanem önmagával vitatkozik. Gödelre csak azért van szükség, hogy legyen egy másik is, aki ugyancsak ő.

És a kettő együtt: Esterházy Péter. Esterházy vitatkozik Rubens és Gödel képében Esterházyval. Ő Gödel a tudomány, s ő Rubens a művészet. A kettő egy Esterházy, akiből kettő van: Esterházy Péter a matematikus-író. Végzettségére nézvést matematikus, foglalkozására nézvést író.

És ebből lett egy darab, a darabból meg előadás.

A darabról már fentebb szoltam.

Most az előadásról kell(ene).

Ha Rubens a címszereplő, akkor látvány kell. Van. Szép, színes, rubensi, dundi szépségekkel, amint már említettem volt, talán kissé elsielve a közlést. Elnézést, de remélem, megértik. Illetve megértenék, biztos, ha élvezői lehetnek volna a látványnak. És nemcsak a rubensi képekre gondolok, hanem a képek mögül kilépő női valóságra, amely által a képek élőképekké elevelednek, s amely „valóság” a művészet mellett, a művészettel szemben, de mindig a művészet igazolásaképp, az életet képviseli, nem a gödelit, hanem a rubensit, azt, amit az élet szerelmeseként is emlegetett festő a vásznaira vitt. S akiket, közli a mobiltelefonok használatát tiltó hangosbeszélő, a kedves nézőnek tilos fotózni. Vaku nix! Akkor sem, vagy éppen azért, ha Helene (Petrik Andrea e. h.), Rubens fiatal felesége, ahogy Esterházy direkt utasít szerzőileg, Fourment bundával vagy nélküle, „megmutatja magát”. Meg. Richtig. Többször is. S nem is akármikor, hanem például az előadásnak abban a pillanatában is, amikor Gödel – „a nők / nem nagyon érdeklík” – a „Tiszta matematika” iránt szeretné felkelteni Rubens érdeklődését.

Lám, milyen veszélyeket rejt magában a látvány. Elfelejteti velünk, hogy az előadásban, bár fontos eleme az, amit a szemnek nyújt, a látvány csak illusztráció ahhoz, amit mondanak. Szó-kellék. Vita-kiegészítő.

Mint itt is, ahol és amikor a művészet meg a tudomány vitája zajlik, à la Esterházy: nyelvöltögető szellemességgel, látszólag nagyon lazán, mégis feszes építkezéssel.

A nyolcadik elé

Kommentárok egy tankönyv legújabb kiadása alkalmából

A belgrádi Tankönyvkiadó Intézet újvidéki szerkesztősége nemrégiben azzal a kéréssel fordult hozzám, hogy a középiskolák negyedik (végzős) osztálya számára egykor szerkesztett tankönyvem új, immár nyolcadik kiadásának – amennyiben magam is jónak látom – készítsem elő esetleges módosított változatát.

Rendkívül megtisztelő számomra, hogy e közel húsz esztendővel ezelőtti első kiadásban megjelent könyv még ma is alkalmasnak látszik a most végzős fiatalok útbaigazítására s az irodalomról eddig szerzett ismereteik összefoglalására.

Hogy eleget tehessek a kiadó kérésének, újra átlapoztam a könyvet. Tudnunk kell, hogy e tankönyv a program szerint már nem történeti áttekintést, hanem elméleti összefoglalást nyújt, ezért az esetleges szövegmódosításokat is ilyen szempontból kell elvégezni. S azt is figyelembe kell venni, hogy az előző – hetedik – kiadás alig két éve jelent meg, amelybe recenzenseim tanácsára néhány új szövegillusztrációt, illetve szövegrészt iktattam be. Az elméleti megközelítés terén azonban rövid két év alatt nem történtek olyan változások, amelyekről a tankönyv be kell hogy számoljon. Vagy ami mégis változott, annak az okát nem az irodalom belső világában kell keresnünk, hanem az irodalmon kívüli (társadalmi, politikai stb.) történések visszhangjaként kell felfognunk. Igaz ugyan, hogy irodalmi életünkben is történtek „nagybetűs” események (pl. Kertész Imre Nobel-díjjal kitüntetett regényének a megjelenése), ám ezek nem az irodalomelmélet számára fontosak, hanem az író személyes pályaképének, fejlődésének a megértéséhez szükségesek, esetleg az irodalomtörténeti interpretációhoz. Az elmélet azonban, amely főleg az esztétikai, műfaji, formai, stílusbeli vagy struktúraképző, nem pedig ideológiai szempontokból indul ki, nem követeli meg a változtatást a szövegen. A két évtizeddel korábbi (*Bevezetés az irodalomelméletbe* című könyv) az idők folyamán Olvasókönyvvé szelídült, de ellenőrző újraolvasásom ugyancsak arról győzött meg, hogy a szöveg nem kíván módosítást az elméleti részben, legfeljebb az egyes írók életrajzában bekövetkezett változásokat kell jegyezni, így például haláluk évét. A jugoszláviai magyar irodalmat tárgyaló fejezetet, annak tárgyát, megfogalmazásait és fogalomkészletét azonban még ma is

többen elutasítják. Még hozzá nem azt, ahogy a tankönyv e fogalmakat bemutatja és értelmezi, hanem magát a jugoszláviai magyar irodalom létezését vonják kétségbe, mint ahogyan Bori Imre ugyanilyen című könyveinek, vagy pedig Gerold László *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikona* ürügyén tették. Legtöbbször olyan felfogásból kiindulva, hogy „Csak egy magyar irodalom létezik, ami örök, szent és egységes.” (Bővebben lásd: A „soha nem is volt”-ról még egyszer. Utasi Csaba cikke, *Híd*, 2008. április.) Ez a kizárólagosság és a szigorú nemzeti szempont érvényesítése azonban éppoly egyoldalú, mint az irodalomnak a könyvben említett másik két szemléletmódja is.

„A két világháború közti évtizedben a jugoszláviai magyar irodalom a kisebbségi öntudat ébrentartásának és ápolásának az eszköze volt, másrészt – különösen a Híd körül csoportosult írók gyakorlatában – az irodalom az osztályharcot szolgálta. A lapok, a folyóiratok és antológiák már címükben is az irodalom mozgalom voltát hangsúlyozták: *Kalangya, Kéve, Ákácok alatt, Híd, Szervezett Munkás* stb. Mindkét koncepció korlátai csakhamar megmutatkoztak: egyrészt egyfajta szigetirodalom alakult ki, amely óvatosan elsáncolta magát az »idegen« befolyásoktól, s igyekezett egy önelvű, »vajdasági«, helyi színeket hangsúlyozó irodalmiságot kialakítani, s így mind tartalmi, mind művészi tekintetben lassan sorvadásnak indult. A másik irányzat, az úgynevezett »szociális irodalom«, eleve lemondott a művészi ábrázolás és kifejezés elsődleges szempontjáról, mert számára a »helyzettudatosítás«, az osztályharc szolgálata volt a fontosabb, s ha ez a proletkultos, publicisztikai célú irányzat létre is hozott néhány figyelemreméltó alkotást, az nem annyira a program elveinek menetirányában jött létre, mint inkább az írók egyéni tehetségének eredményeképpen.

1945-ben a történelmi pillanat, a társadalmi és politikai helyzet ennek az utóbb említett irodalmi felfogásnak kedvezett: a gazdasági és szellemi újjáépítés lendületében az irodalom az új társadalmi tudat kialakítását tartotta első feladatának. Az újra meginduló Híd is ott folytatta, ahol 1941-ben a háború megszakította a folytonosságát, s azoknak az elveknek és esztétikai koncepcióknak a jegyében igyekezett új irodalmat teremteni, amelyek az 1941 előtti Híd törekvéseit meghatározták. A társadalmi célok és körülmények azonban gyökeresen megváltoztak. Így most már egyéb (művészi, esztétikai) célok is elérhetővé váltak, amelyekről azonban a Híd nem vett tudomást. A kibontakozást sokáig késleltette az átmenetileg Jugoszláviában is eluralkodott szocialista-realista művészet- és irodalomszemlélet, amely egyedül a társadalmilag hasznosítható vonatkozásban ismerte el az irodalmi mű értékét. Ezzel megteremtette ugyan az irodalmi élet kényszerű ideológiai egységét, de határt is szabott a szellemi szabadságnak s az egyéni útkeresésnek. Az 1947-ben megjelent *Téglák, barázdák* című antológia meglepéssel állapítja meg, hogy »a széthúzásnak nyomát sem találjuk íróink körében«.

Értékesebb irodalom azonban nem születhetett a háború utáni jó fél évtizedben, mert az irányítotttság, az irodalompolitika szüntelen beavatkozása leszállította a művek esztétikai értékét és hatékonyságát.”

Ez a szemlélet különösen félrevezető az elbeszélő próza olyan változataiban, amelyek már eleve is föltételezik az elmúlt korok jó ismeretét, az emberi életnek nemcsak jelenét és közelmúltját, hanem a rég letűnt korok örökségét, hagyományait, embereit és életformáit is. Viszont idézendő szerzőnk, Szenteleky Kornél (akit a közvélemény e vajdasági magyar irodalom alapítói között tart számon) a maga életterét igen csonkának és szegényesnek látja s mutatja be: „Ízléstelen, álmos kisvárosok, önző, mogorva falvak, hasznat ígérő kukoricások – és nincs tovább. Csúf és unalmas minden táj, egyiknek sincsen lelke, mesemondó kedve. Ez nem Hortobágy, itt soha sincsen délibáb, itt nem kószál az a sajtáságos szilágysági, nyírségi vagy szegedi földszag, mely markánssá marja a nép arcát és lelkét. Itt még egy novellának sem lehet hátteret találni... a mi parasztjaink számítók, pulyák, se szavuk, se daluk, se szokásuk, se észjárásuk nem eredeti” (*Ugartörés, Újvidék, 1936*).

Szenteleky barátja és hű utódja, Herceg János írja róla: „...úgy tűnik, mintha tulajdonképpen minden irodalom a hazáját keresné. Az is, amely elszakadt tőle, s a kozmopolitizmus hazátlanságában, egy törvényen kívüli világban és hazájában is hazátlanná vált embert követi csöppet sem irigylésreméltó vogelfrei szabadságában, s az is, amely a helyhezköötöttség elvét hirdeti helyi színek festegetésével és egy nyelvi vagy etnikai közösséghez való ragaszkodásával.

Szenteleky az utóbbi elkötelezettségek híve volt. Irodalmi programjához a lelki üdvösséget azonban ő sem kapta ingyen. Csaknem másfél évtizeden át élt a sehova se tartozás gyötrelmes purgatóriumában, mélységesen lenézve a sáros, sötét bácskai falvak világát, s talán az embereket is, akik körülvették, s akiken valóban nem volt a nagyvilágnak semmiféle nyoma sem...”

Szenteleky fentebb idézett nézete irodalmunk állapotáról oly szívósan fészkelte be magát s bénította meg az írók fantáziáját, rombolta le egészséges múltszemléletüket, hogy mint láttuk, még ma is többen hivatkoznak az ő felfogására. Erre pedig annál is inkább fel kell hívni a figyelmet, mert Szenteleky egyfajta „történelemhiányt” is emleget. Szerinte irodalmunk és műveltségünk fönti sanyarú állapotáért nemcsak a tájnak és népének silánysága hibáztatható, hanem a „magashomlokú” hitvitázók, a nagyhatalmú várurak, a tiszteletet parancsoló kolostorok meg a hősök haditetteinek hiánya is.

Szenteleky azonban téved: nekünk nemcsak Muhipusztánk és Mohácsunk van, hanem Nándorfehérvárunk, vagy akár európai léptékkel mérhető zentai csatánk és karlócai békénk is. Mindez pedig történelemhű feldolgozásban, számos településtörténeti monográfia, irodalmi és művészeti lexikon

és egyéb szakkönyv, továbbá intézet, gyűjtemény, múzeum tényanyagának alátámasztásában.

Bizonyára a fentiekkel függ össze az a gondolatom, hogy könyvem egyik korábbi kiadását előkészítve néhány új részletet s más jegyzetanyagot csatoljak hozzá, amelyeket eredetileg a könyvbe akartam iktatni, azzal a szándékkal, hogy pl. a regény műfajáról szólva bizonyítsam: a történelmi regény minősége és értéke nem a történelmi korok valóhű festésében, aprólékos föl-tárásában, részleteinek kritikai és hiteles vizsgálatában rejlik, hanem abban, hogy az író nem történelmet, hanem regényt ír. Tehát nem „történelemhiányról” kellene szólni, hanem egyéb okokról. Az írónak tehát úgy kell eljárnia, ahogy Szemlér Ferenc teszi *A mirigy esztendeje* című regényében, amely a 18. századi brassói pestisjárványt írja le, hőseit pedig nem a történelmi valósághoz, hanem az olvasó korához hozza közel, igényeinek megfelelően alkalmazza. Ez a szoros emberi viszony, ez a belső kapcsolat megteremtése mindig kimutathatóan van jelen az irodalomban, természetesen az író képességeitől függően.

Be kell azonban vallanom, hogy a regény engem személy szerint is érdekeltté tett, mert Szeli József ükapámról szól, a regénybeli Szüle Istvánról, akiben egyik őszömet, a brassói igehirdetőt tisztelhetem, s akinek mint imádságos könyvek, szentbeszédék és egyéb egyházi szövegek szerzőjének Szinnyei József többkötetes irodalmi lexikona is szócikket szentelt. Az író azonban az olvasók széles rétegeinek az érdeklődésére kell hogy fordítsa a figyelmét, amiről az alábbiakban lesz szó.

Mindez és még sok ezzel kapcsolatos probléma különféle formában (hol lappangva, hol élőszóban) már korábban is fölmerült, s már legalább kilencven éve jelen van értelmiségünk tudatvilágában. Így természetesen oktatásunkban, tanterveinkben, kutatásainkban s könyveinkben egyaránt. Jómagam a debreceni Nyári Egyetem vendégelőadójaként is beszéltem róla még 1971-ben. Arra mutattam rá, hogy Szenteleky és társai „az univerzális magyar kultúra képletére esküdtek, mit sem törődve a cáfoló és kényszerítő tényekkel, a körülöttük lezajló nagy történelmi katalizmákkal, az 1918 utáni tényleges megosztottsággal. Ami »extra Hungariam« történt, abban ez a szemlélet eleve sekélyes provincializmust szimatolt, finnyáskodóan, arisztokratikusan elutasított magától, s minden »belső képződményű« kulturális jelenséget a jelenben és a múltban egyaránt kisebb értékűnek érzett az univerzális értékek rendjében...”

A jugoszláviai magyarság e beszűkült műveltségképlete mégsem értelmezhető teljesen a kisebbségi státusból eredő tudatszegénységgel. Egy másik, a történelemben mélyebben gyökerező tényezőre is rá kell irányítanunk a figyelmet. A nemzetietlen, még csak „klasszikus” osztálytudattal sem bíró magyar polgárság a kiegyezés utáni korszakban az ipari és kereskedelmi tőke

koncentrációjának folyamatától támogatva, hogy úgy mondjuk „mindent megtett” a vidéki magyarság gazdasági, anyagi, következésképpen kulturális kifosztása érdekében. Az egykori policentrikus kultúra átadta a helyét a fővárosba összpontosított műveltségnek; intézményei, szervei és alkotói mind oda tömörültek, s így a peremmagyarságban, de a vidékinek nevezettben is, rohamosan pusztul a történelmi kultúra képe. Helyzeti energiájánál fogva a pesti lett a nemzeti, s ami ott születik, az eleve nemzeti. „A budapesti irodalom pótolja a nemzetet” – mondja Szekfű a *Három nemzedékben*. A hivatalai és hatóságai révén Pesthez kötött magyarországi művelődéskoncepció lehetetlenné tette a vidéki kulturális góccok megerősödését, így az akkori „délvidéki” magyarságét is, s ennek folyományaként kialakult a vidéki magyar műveltség másodlagosságának, járulékosságának a tudata. A magyar kapitalizálódás e ferdeségei és eltorzult polgári tudata következtében jelentkezik tehát az a kultúrpeszimizmus, amelynek jeleit láttuk pl. Szentelekynél, s amely arra sem lesz képes, hogy saját gyér örökségét birtokba vegye, s abból építse fel a maga irodalmi világát. Szenteleky tagadása és antihistorizmusa tehát egy történelmileg légtüres térbe jutott idealista gondolkodó elveszettségérzésének a megfogalmazása, egyben egy letűnő osztály „elhasználódottságának” a válságjele.

A középiskolát végző diákok a lényegre tekintve az előző kiadás szövegét vehetik a kezükbe, úgyszólván változtatás nélkül. Az, hogy a fenti kérdésekről itt közölt cikkünkben is említést teszünk, az a legújabb időkben újra fellángolt viták miatt történik. Továbbá az is szándékunk, hogy némileg magunk is hozzájáruljunk a felmerült kérdések tisztázásához. Ezt várjuk tehát a nyolcadik kiadástól is, azt, hogy a *meglelt igazságot megőrzött igazsággá* tegye az ifjú olvasóban. Az iskolai program ugyan nem írja elő az itt tárgyalt fogalmak részletes ismertetését, a diákok azonban (különösen régebbi íróinkat olvasva) előbb-utóbb találkozhatnak velük, és fölteszik kérdéseiket. Nem árt tehát, ha több oldalról is megvizsgáljuk a tankönyv e fejezetét.

A magam részéről, mivel csak „itthon” vagyok illetékes e téren, az alábbi négy könyvemet ajánlom az olvasó figyelmébe: *Utak egymás felé*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1969; *Nemzeti irodalom – nemzetiségi irodalom*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1974; *A peremkultúra élettana*. Forum Könyvkiadó, Újvidék–Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993; *Az erózió ellen*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1986.

Krónika

IN MEMORIAM

Április 25-én Újvidéken 81 éves korában elhunyt Fejes György nyugalmazott színművész, évtizedeken át a vajdasági magyar színjátszás meghatározó egyénisége. Pályáját 1945-ben kezdte Szabadkán, 1966-ban az Újvidéki Rádió együtteséhez, 1986-ban pedig az Újvidéki Színházhoz szerződött. Fontosabb szerepei: Oswald (Ibsen: Kísértetek), Jean (Strindberg: Júlia kisasszony), Doolittle (Shaw: Pygmalion), Archie Rice (Osborn: A komédiás), Biedermann (Frisch: Biedermann és a gyűjtőgátok), Klanfár (Krléza: Léda), Peacock, a kolduskirály (Brecht: Koldusopera), Phil Hogan (O'Neill: Boldogtalan hold), Ádám (Madách: Az ember tragédiája), Petur bán (Katona: Bánk bán), Edgar (Dürrenmatt: Play Strindberg), Mockinpott (Weiss: Mockinpott úr kínjai és meggyógyíttatása) Milt (Schisgal: Szerelem, ó!), Bohóc (Herceg János: A bohóc), AA (Mrozek: Emigránsok), Kuligin (Csehov: Három nővér), Báró Lenbach (Krléza: Agónia), Gajev (Csehov: Cseresznyéskert), Csömöre (Tolnai: Végeladás), Stomil (Mrozek: Tangó), Ill (Dürrenmatt: Az öreg hölgy látogatása), Postás (Örkény: Tóték) stb. Színházi szerepei mellett Fejes György több filmben és tévéjátékban játszott jelentős szerepet, többek között Gion Nándor Késdobálójában. Fejes György legjelentősebb díjai – 1975: Arany Babérkoszorú, Szarajevó, Kis- és Kísérleti Színházak Fesztiválja, 1975, 1977, 1978, 1982: Vajdasági Színházak Találkozója.

DÍJAK

DÍJ MOLNÁR EDVÁRDNAK – A győri Mediawave Fesztivál keretében működő a Passport Control elnevezésű Nemzetközi Fotóműhely díjában részesült Molnár Edvárd szabadkai fotós.

DÍJ NAGY JÓZSEFNEK – A Mediawave évről évre kiosztja a Párhuzamos Kultúráért elnevezésű díjat, amelyet az idén több más jeles alkotóval együtt Nagy József is megkapott.

DÍJ KÁICH KATALINNAK – A Vajdasági Színháztörténeti Múzeum Napján, május 19-én Újvidéken vette át Káich Katalin a vajdasági Színháztörténeti Múzeum életmű-díját.

RENDEZVÉNYEK

KSZV – Április 9-én rendezték meg Zentán a Középiszkolások Színművészeti Vetélkedőjét. A zsűri Weöres Sándor Fababaalombál című zenés színdarabját találta legjobbnak, amelyet a Zentai Gimnázium Drámacsoportja adott elő Máriás Endre rendezésében. Díjazott színészek: Radošević Krisztina és Dévai Zoltán, az Újvidéki Színház Színes Szilánkok Diákszínpad szereplői. – A 11 film közül a megosztott első helyezést a zentai Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium filmműhelyének Kicsi Klájd és a nagyvilág című munkája, illetve Kovács Ákos és Kenyeres Adél 9+1 című riportfilmje érdemelte ki.

DANILO KIŠRŐL SZABADKÁN – Április 15-én Szabadkán bemutatták Marko Čudić Danilo Kiš és a modern magyar költészet című könyvét, majd levétítették Tolnai Szabolcs Fövenyóra című, Danilo Kiš műve alapján készült játékfilmjét, 16-án pedig irodalmi beszélgetést szerveztek Családi cirkusz címmel Danilo Kiš művei alapján.

41. KMV – Április 18-a és 20-a között rendezték meg a Középkolások Művészeti Vetélkedőjének döntőjét Óbecsén. Díjazottak: Novella: 1. Rác József (Svetozar Marković Gimnázium, Szabadka), 2. Illés Eszter (Zentai Gimnázium), 3. Szakál Boglárka (Zombor). Vers: 1. Oláh Tamás (Zentai Gimnázium), 2. Fábián Elza (Kosztolányi Dezső Nyelvi Gimnázium, Szabadka), 3. Pelle Viktor (Nagybecskerek) és Drobina Laura (Topolya). Értekező próza: 1. Kalmár Gergely (Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium, Zenta), 2. Gazsó Orsolya (Topolya), 3. Miksity Marina (Óbecse) és Vörös Lilla (Topolya). Publicisztika: 1. Kiss Anita (Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium, Zenta), 2. Gildium Dorottya (Egészségügyi Középkola, Szabadka), 3. Juhász Krisztina és Lénárd Valentina (Topolya). Humoreszk: 1. Jámbor Eszter (nagybecskereki Gimnázium), 2. Németh László (Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium, Zenta) és Győri Tamás (Műszaki Középkola, Szabadka), 3. Hadzsy János (Topolya). Versmondás: 1. Nagybal Tamara (nagybecskereki Gimnázium), 2. Juhász Irma (nagybecskereki Gimnázium), 3. Szakál Boglárka (Egészségügyi Középkola, Zombor). Különdíj: Fontányi Andor (Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium, Zenta). Prózamondás: 1. Simonyi Lili (Svetozar Marković Gimnázium, Szabadka), 2. Fazekas Erika (nagybecskereki Gimnázium), Süli Mónika (nagybecskereki Gimnázium). Drámai monológ: 1. Kónya Renáta (Zentai

Gimnázium). Megzenésített versek: 1. Pejin Andrea (Egészségügyi Középkola, Zenta) és a Nemes Aranka, Pistyák Gábor és Beretka Miklós topolyai trió, 2. Szerda Balázs, Kraszulyák Zalán és Szecsődi Zsigmond.

TÉMÁK, FORMÁK, POÉTIKÁK – Május 12-én Témák, formák, poétikák (a Nyugattól máig) címmel konferenciát rendezett az Újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke. Előadást tartott Bányai János, Harkai Vass Éva, Gerold László, Horváth Futó Hargita, Szabó Szilvia, Faragó Kornélia, Bence Erika, Marko Čudić, Toldi Éva, Virág Gábor, Ferenc Hajnalka, Patócs László és Drozdik Popović Teodóra.

ÉNEKELT VERSEK XIII. ZENTAI FESZTIVÁLJA – Május 15-e és 17-e között tartották meg az Énekelt Verseket XIII. Zentai Fesztiválját, melynek megzenésítésre választott kötelező verse Verebes Ernő Folyók felett című költeménye volt. A verseny győztese a zentai Zyntharew együttes lett.

A DNS POZSONYBAN – A nemzetközi formatervezőket és művészeket tömörítő Design Match kiállításaira beválogatták a DNS posztalfabetikus folyóirat négy évfolyamának számait.

FOLYÓIRAT- ÉS KÖNYVBEMUTATÓK

Április 12-én Nagybecskereken bemutatták Bordás Győző Az Úr órája című könyvét.

Április 22-én Szabadkán a zEtna elektronikus kiadóház gondozásában megjelent kötetekkel és a kiadványok szerzőivel találkozhattak az olvasók. A legújabb kötetek megalkotói, Sava Babić, Sirbik Attila és Verebes Ernő, valamint a portál más szerzői folytattak beszélgetést munkatársakkal, irodalmárokkal.

Április 24-én Híd-estet rendeztek Budapesten a Magyar Írószövetség székházában. A folyóiratot Bányai János, Böndör Pál, Faragó Kornélia, Gerold László, Harkai Vass Éva és Virág Gábor (Aaron Blumm) képviselte.

Május 8-án mutatták be Adán Hódi Sándor *A déli végeken* című könyvét.

Május 8-án volt Szabadkán Dukai Éva *A boldogság nem ajándék* című könyvének bemutatója.

Május 10-én volt Szabadkán Csúszó Dezső *Munkás Jézus-templom* című kötetének bemutatója.

Május 23-án mutatták be Szabadkán Tóth Lajos *Viharos életpályám szellemi hagyatékaiból, üzeneteiből* című könyvét.

Május 26-án tartották Nagybecskerekben Pressburger Csaba-Saul *Dolgozom, jól vagyok* című kötetének bemutatóját.

MEGJELENT

Hódi Sándor: *A déli végeken*. – Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2008

Bela Duranci–Bordás Győző–Németh Ferenc: *Pechán József – Jožef Pehan*. – Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2008

Tóth Lajos: *Viharos életpályám szellemi hagyatékaiból, üzeneteiből*. – Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, Szabadka, 2008

Csúszó Dezső: *Könyörgésünk színhegyei V*. – Életjel, Szabadka, 2008

Csúszó Dezső: *Munkás Jézus-templom 1931–2006. Keresztény Értelmiségi Kör*, Szabadka, 2008

SZÍNHÁZ

Április 14-e és 25-e között tartották meg a Vajdasági Hivatásos Színházak 58. fesztiválját. Különdíjban részesült a *Rocky Horror Show* (Újvidéki Színház). A két legjobb gyermekelőadás közül az egyik az *Emberke*, a Szabadkai Gyermekszínház előadásában, Bartal Kiss Rita rendezésében. A fiatal színészeknek járó díjat Béres Márta kapta. A kosztümökért Horvát Katát, a legjobb zenéért pedig Bakos Árpádot díjazták.

KIÁLLÍTÁS

Május 5-én Budapesten a Duna Televízió Galériájában megnyitották Penovác Endre festményeinek kiállítását.



Május 23-án nyitották meg Temerinben a harmincéves fennállását ünneplő TAKT (Temerini Amatőr Képzőművészeti Találkozó) kiállítását, melynek keretében Matuska Ferenc, Papp Ferenc, Móricz Károly, Jánosi László, Majoros Zsuzsanna, Molnár Edvárd, Tallós Zsuzsa, Utcai Dávid, Nádi Endre, Bene Katarina, Papp Ágnes, Faragó Orsolya, Dodony Anikó, Varga Valentin, Magyar Noémi és Sétáló Csaba alkotásai láthatók.

FILM

Május 16-án Magyarokániszán került sor Iván Attila és Fejős Csilla *Maestro*, illetve *Az álarc az igazi arc* című kisfilmjének bemutatására.

NOVÁK Anikó összeállítása